

Sosyolojik Düşün

Yıl/Year: 2022 (Haziran/June)

Cilt/Volume: 7- Sayı/Issue: 1

E-ISSN: 2587-2699

İmtiyaz Sahibi / Owner

Doç. Dr. Bekir KOCADAŞ

Editörler / Editors

Doç. Dr. Bekir KOCADAŞ

Doç. Dr. Cem Koray OLGUN

Doç. Dr. Emre ÖZTÜRK

Dr. Hülya BİÇER OLGUN

Yayın Kurulu / Editorial Board

(Alfabetik Sırayla / In Alphabetical Order)

Doç. Dr. Sefa Salih AYDEMİR, Adıyaman Üniversitesi

Doç. Dr. Mehmet ÇAKIR, Karamanoğlu Mehmetbey Üniversitesi

Doç. Dr. Bekir KOCADAŞ, Adıyaman Üniversitesi

Doç. Dr. Muzaffer Çağlar KURTDAŞ, Adıyaman Üniversitesi

Doç. Dr. Cem Koray OLGUN, Adıyaman Üniversitesi

Doç. Dr. Emre ÖZTÜRK, İzmir Bakırçay Üniversitesi

Dr. Öğr. Üyesi Ferhat ARIK, Hatay Mustafa Kemal Üniversitesi

Dr. Öğr. Üyesi Şevket Ercan KIZILAY, Düzce Üniversitesi

Dr. Öğr. Üyesi Cihad ÖZSÖZ, Süleyman Demirel Üniversitesi

Dr. Öğr. Üyesi Levent TAŞ, Kırşehir Ahi Evran Üniversitesi

Dr. Öğr. Üyesi Hulusi YILMAZ, Nevşehir Üniversitesi

Danışma Kurulu / Advisory Board

(Alfabetik Sırayla / In Alphabetical Order)

Prof. Dr. Gürcan Şevket AVCIOĞLU, Selçuk Üniversitesi

Prof. Dr. Yaşar ERJEM, Mersin Üniversitesi

Prof. Dr. İlkey ŞAHİN, Erciyes Üniversitesi

Prof. Dr. Mustafa TALAS, Ömer Halisdemir Üniversitesi

Prof. Dr. Orhan YAZICI, İnönü Üniversitesi

Doç. Dr. Metin KILIÇ, Düzce Üniversitesi

Doç. Dr. Mehmet GÜNGÖR, Mersin Üniversitesi

Sosyolojik Düşün bağımsız, ulusal ve hakemli ve bir e-dergidir.

Yılda iki kez, Haziran ve Aralık aylarında yayımlanır.

Sosyolojik Düşün is an independent, national and peer-reviewed e-journal.

It is published twice a year in June and December.

BU SAYININ HAKEM KURULU / REVIEWERS OF CURRENT ISSUE

(Alfabetik Sırayla / In Alphabetical Order)

Doç. Dr. Sefa Salih AYDEMİR, Adıyaman Üniversitesi

Doç. Dr. Mehmet ÇAKIR, Karamanoğlu Mehmetbey Üniversitesi

Doç. Dr. Metin KILIÇ, Düzce Üniversitesi

Doç. Dr. Muzaffer Çağlar KURTDAŞ, Adıyaman Üniversitesi

Doç. Dr. Samet ZENGİNOĞLU, Adıyaman Üniversitesi

Dr. Öğr. Üyesi, Hıdır ÖNÜR, Manisa Celal Bayar Üniversitesi

Dr. Öğr. Üyesi Levent TAŞ, Kırşehir Ahi Evran Üniversitesi

Dr. Cemal KAKIŞIM, Recep Tayyip Erdoğan Üniversitesi

İletişim / Contact

sosyolojikdusun@gmail.com

Teknik Destek / Technical Support

Doç. Dr. Emre Öztürk, ozemreozturk@gmail.com

İÇİNDEKİLER / CONTENTS

<i>Fatih Furkan ALPDOĞAN</i> <i>Alparslan Türkeş “Bir Lider Portresi ve</i> <i>Teori Olarak Demokratik Milliyetçilik”</i> <i>Alparslan Türkeş "Portrait of A Leader</i> <i>And Democratic Nationalism As A Theory"</i>	1-31
<i>Işıl AVŞAR ARIK</i> <i>Gerontolojide Mekânı Yeniden Düşünmek</i> <i>Rethinking Space In Gerontology</i>	32-53
<i>Nurettin GÜRCAN</i> <i>Kültürel Bağlamda Örgütsel Davranış: Tutumlar,</i> <i>Değerler ve Grup Dinamiği Üzerinde</i> <i>Kavramsal Bir İnceleme</i> <i>Organizational Behavior In A Cultural Context:</i> <i>A Conceptual Examination On Attitudes,</i> <i>Values And Group Dynamics</i>	54-91
<i>Tacettin Gökhan ÖZÇELİK, Mustafa Aykut ÇÜGEN</i> <i>Doğu Akdeniz Jeopolitiği, Bölgesel Aktörler</i> <i>ve Türkiye'nin Enerji Güvenliği</i> <i>Eastern Mediterranean Geopolitics,</i> <i>Regional Actors And Turkey's Energy Security</i>	92-122

SOSYOLOJİK DÜŞÜN

e-ISSN: 2587-2699

Sosyolojik Düşün

Yıl : 7 Sayı : 1 Haziran 2022

Yayın Geliş Tarihi: 23.05.2022 Yayına Kabul Tarihi: 17.06.2022

DOI Numarası: <https://doi.org/10.37991/sosdus.1120201>

Makale Türü: Araştırma Makalesi / Research Article

Atıf/Citation: Alpdoğan, F. F. (2022). Alparslan Türkeş: "Bir Lider Portresi ve Teori Olarak Demokratik Milliyetçilik". *Sosyolojik Düşün*, 7 (1), 1-31.

ALPARSLAN TÜRKES: "BİR LİDER PORTRESİ VE TEORİ OLARAK DEMOKRATİK MİLLİYETÇİLİK"*

Fatih Furkan ALPDOĞAN **

Öz

Alparslan Türkeş, Türk siyasi ve sosyal hayatında hikâyesi en zor anlatılacak liderlerden biridir. Bu durum Türkeş'in çok yönlülüğü ve özgünlüğünden kaynaklanır. Türkeş 1917'de Lefkoşa'da başlayan yaşam serüvenine birçok sosyolojik olay sığdırmıştır. 1930'larda askerdir; 1944'te Türkçülükle yargılanan bir mahkûmdur, 1960'ın Milli Birlik Komitesi (MBK) üyesi, Başbakanlık Müşaviri ve 1965'in parti genel başkanıdır, 1970'lerin sosyal hareket lideri ve bakanıdır, 1980'lerde idamla yargılanan bir liderdir, 1990'ların üst akılı ve demokratıdır. Bu nedenle Türkeş'i Türk siyasi hayatı içerisinde kilit görevi görmüş önemli isimlerden biri olarak imgelemek mümkündür. Türkeş lider ve teorisyen olarak çeşitli ünvanlarla Türkiye Cumhuriyeti'ne ve Türk insanına uygun bir gelişim modeli inşa etmiştir.

Anahtar Kelimeler: Alparslan Türkeş, Türk Milliyetçiliği, Demokratik Milliyetçi Model.

* Bu makale İnönü Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Sosyoloji Anabilim Dalında, Doç. Dr. Yaşar KAYA danışmanlığında Fatih Furkan ALPDOĞAN tarafından hazırlanan "Alparslan Türkeş: Lider Portresinin Sosyolojik Boyutları" adlı Yüksek Lisans tezinden üretilmiştir.

** Doktora öğrencisi, İnönü Üniversitesi, ffpdogan@gmail.com

ALPARSLAN TÜRKEŞ: "PORTRAIT OF A LEADER AND DEMOCRATIC NATIONALISM AS A THEORY"

Abstract

Alparslan Türkeş is one of the most difficult leaders in Turkish political and social life to tell. This stems from Türkeş's versatility and originality. Türkeş has packed many sociological events into his life adventure that started in Nicosia in 1917. He was a soldier in the 1930s; He is a prisoner tried for Turkism in 1944, a member of the National Unity Committee (MBK) of 1960, Counsellor to the Prime Minister and party leader of 1965, a social movement leader and minister of the 1970s, a leader on death row in the 1980s, a top mind and democrat of the 1990s. For this reason, it is possible to imagine Türkeş as one of the important figures who served as a key figure in Turkish political life. Türkeş has built a development model suitable for the Republic of Turkey and the Turkish people with various titles as a leader and theoretician.

Keywords: *Alparslan Turkes, Turkish Nationalism, Democratic Nationalist Model.*

1. GİRİŞ

Alparslan Türkeş Türk siyasi ve sosyal hayatının özgün aktörlerinden biridir. Türk toplumu içerisinde üstlendiği sosyal roller aracılığıyla, toplumsal değişime yön tayin etmeyi hedefleyen bir liderdir. Türkeş ile ilgili sosyal bilimler literatüründeki çalışmalar genellikle onun liderliği, liderlik anlayışı ve parti genel başkanlığı üzerine inşa edilmektedir fakat Türkeş sosyal ve kültürel sermayesini toplum yararına kullanmayı hedeflediği için bir teorisyen, devlet adamı ve aydın olarak da ele alınabilir.

Alparslan Türkeş’i Türk toplumsal hayatında özgün bir aktör olarak nitelememizi sağlayan birçok dayanak söz konusudur. Bu dayanakları onun, hayatta olduğu dönem boyunca ve vefatından sonra dahi Türk sosyal hayatında bıraktığı izlerde görmek mümkündür. Türkeş’in yaşadığı dönem temele alındığında Türk siyasetinde konumlandığı yer oldukça açıktır. Bunun yanı sıra Türkeş, sosyal yapıda üstlendiği rolü gereği günümüzde varlığını sürdüren bir sosyal hareketin teorisyeni ve kurucu lideri olarak da görülebilir.

Bu çalışmada bir taraftan Alparslan Türkeş’in hayatı, Türkiye’nin dönüm noktalarına etkisi bağlamında ele alınırken diğer taraftan Türkeş’e atfedilen lider, siyasi lider, başbuğ gibi sıfatlar genel hatlarıyla izah edilmiştir. Ayrıca Türkeş’in entelektüel yönünü oluşturan çeşitli saiklere de yer verilmiştir. Son olarak Türkeş’in hayali olan “Yüz Milyonluk Müreffeh Türkiye” yolunda metod olarak sunduğu “Türk milliyetçiliği” ile teori olarak uygulamayı hedeflediği “Demokratik Milliyetçi Model” ele alınmıştır.

1. TÜRKESİN PORTRESİ

Alparslan Türkeş’in baba tarafından dedesi Kıbrıs’ın Tuzla kasabasından Ali Ağa, Ali ağanın dedesi ise köken olarak Avşar Türk’lerinden olan ve Kayseri Pınarbaşı’nda ikamet etmiş Arif ağadır. Baba tarafından dedesi Ali Ağa, Koyunoğlu soyuna mensup iken babaanne tarafının lakabı ise Kırmızılıdır (Işık, 2016: 17). Türkeş’in büyük dedesi Arif ağa çevresinde; çalışkan, uyumlu, zeki, çevreye çabuk uyum sağlayan bir insan olarak tanınmıştır (Ekşi, 2007: 33). Türkeş 25 Kasım 1917 günü öğle vakitlerinde Kıbrıs’ın Lefkoşa ilinde, Haydarpaşa mahallesi Kirlizade sokağında, 13 numaralı mütevazı bir evde doğar. Doğduğu gün anne ve babası Ali adını vermek isterler, fakat kendisinden önce doğan abisinin de adı Ali olduğu için Ali Arslan isminde karar kılarlar (Işık, 2016: 17; Tonguç, 2015: 163). Türkeş’in beş üvey kardeşi vardır. Erkek kardeşleri; Mehmet

Ragıp, Kazım, Ahmet, Mustafa ve Ali Bey ile babaları ayrı iken, kız kardeşi DerviŒe hanımla anneleri ayrıdır (EkŒi, 2007: 33).

Günümüzde çocuk sayılabilecek bir yaŒta annesi tarafından dördüncü yaŒının dördüncü ayının dördüncü gününde, Kıbrıs'ta bulunan Sarayönü Sübyan mektebine (ilkokuluna) yazdırılır (Tonguç, 2015: 163). TürkeŒ ilkokul eğitimi sırasında dönemin Osmanlı ulemalarından ders alır. Bu dönemde dört iŒlem, okuma-yazma ve İslami bilgilerin yoğunlukta olduğu bir eğitim programından geçer (Alpdoğan, 2021: 12). İlkokulu bitirdikten hemen sonra RüŒtiye'ye kaydolar. Çocukluk ve ilk gençlik döneminde; Faiz Kaymak Bey, Hüsnü Bey, Selahattin Bey, Mehmet Asım Bey, Ragıp Tüzün Bey ve Turgut Bey gibi Kıbrıslı vatansever öğretmenlerin TürkeŒ'in üzerinde etkisinin ve emeğinin büyük olduğu söylenebilir (IŒık, 2016: 18). Alparslan TürkeŒ, rüŒtiye eğitimi tamamladıktan sonra Subay olmaya karar verir, fakat bunun için Türkiye'ye giderek askeri liseye kaydolması gerekmektedir. Bu sebeple annesi ve babasını ikna eder ve ailesi ile beraber 3 Haziran 1933'de (Yiğit ve Özkaynar, 2017: 10) Limasol'dan kalkan İtalya bandıralı "Viyana" adlı gemiyle Kıbrıs'tan İstanbul'a göç ederler (IŒık, 2016: 19).

TürkeŒ, 30 Ağustos 1938'de Harp Okulundan asteğmen olarak mezun olduktan sonra görev yeri kurası çekilir (Yiğit ve Özkaynar, 2017: 12). Çektiği görev yeri kurasında tayini Kars'a çıkar. Harp Okulundan arkadaŒı Emin Eremen'e ise kurada Isparta çıkar. Eremen'in ısrarı ile görev yerlerini karŒılıklı deđiŒtirerek, ilk görev yerini Kars'tan Isparta'ya aldırır, burada göreve baŒladıktan iki yıl sonra, 14 Ocak 1940 da arkadaŒı Refik Yurtsever'in yeğeni Muzaffer Hanımla evlenir. Bu evlilikten Ayzit, Selcen, Umay, Sevenbige (Çağrı) ve Yıldırım Tuğrul dünyaya gelecektir (IŒık, 2016: 23; Cengiz, 2015: 43). TürkeŒ, bir yıl Isparta'da kaldıktan sonra tayini Gelibolu'ya çıkar, Gelibolu'dan sonra Balıkesir, Edincik, Erdek-Marmara adasında görev yapar (Cengiz, 2015: 44).

Alparslan Türkeş’in Türk sosyal ve siyasi hayatında adını lider olarak duyurduğu ilk tarih 1944’te “İrkçılık ve Turancılık Davası” adı altında yapılan yargılamalara denk gelmektedir. Bu yargılamalar Türkeş’in kamuoyunda ve Türk milliyetçileri arasında yoğun bir ilgi görmesine yol açar (Alpdoğan, 2021: 15). Türkeş’in, İrkçılık Turancılık davasındaki tutuklama usulüne dair şu sözleri dikkat çeker: “Bu davada tutuklanmak ve yargılanmak için Orhun dergisine abone olmak, dergide yazı yazmak ve Nihal Atsız’a sokakta bir defa selam vermek ya da mektup göndermek bile yeterli olmuştur” (Türkeş, 1976: 40). 3 Mayıs 1944’te (Yiğit ve Özkaynar, 2017: 13) “İrkçılık ve Turancılık” davası çerçevesinde yurt genelinde 500 milliyetçi tespit edilir; 57’si gözaltına alınır, 23 kişi hakkında ise dava açılır (Ekşi, 2007: 95,96).

Türkeş’e karşı yöneltilen suçlamalardan biri de teğmenlik döneminde sanatsal bir dil kullanarak yazdığı “Tuna” adlı yazısıdır. Türkeş bu yazıyı 19 Mart 1939’da yirmi iki yaşındayken kaleme alır. Bu yazı Türk milletinin var olduğu ve hüküm sürdüğü yerleri kalkındırmasına dönük çeşitli ifadeler içermektedir. Yazının bir kısmı şu şekildedir:

“Bu bir isim değil, bir su değil, kalbimizde çağlayan bir tarihtir, Türk’süz Tuna öksüz, Tuna’sız Türk yasıdır, Binlerce yıl evvel bu su ıssız akıyordu, kenarlarında ölgün, medeniyetsiz insanlar sürünüyordu. Bir gün ansızın Tuna’nın bitmeyen geceleri sabaha erdi. Toprakta bir sarsıntı başladı. Havada bir toz ve duman bulutu başladı. Türk gelmeden önce Tuna yoktu, Tuna’yı Türk yarattı” (Cengiz, 2015: 58,59).

Sonuçta “İrkçılık ve Turancılık” davası kapsamında Türkeş ile beraber yüzlerce kişi tutuklanmış, 23 kişi mahkemeye verilmiş, üç yıldan fazla süren duruşmalar ve işkenceler sonucunda bütün sanıklar dönemin iki numaralı sıkıyönetim komutanlığı ve iki numaralı sıkıyönetim mahkemesi tarafından 31 Mart 1947’de

ittifakla beraat ettirilmiştir. Aleyhte yapılan kararı bozma isteklerine karşın Yargıtay davayı onamıştır (Türkeş, 1976: 83).

Alparslan Türkeş, 1948 yılında Genelkurmay Başkanlığı tarafından açılan sınavları kazanır ve bütün eğitim dönemlerindeki başarıları göz önüne alınarak Amerika'ya eğitime gönderilir. Türkeş'in Gelibolu'da görevli olduğu 1948 yılında Genelkurmay tarafından ABD'ye eğitim için Subay gönderme kararı alınır (Cengiz, 2015: 61). 1950'de eğitim aldığı Amerika'dan Türkiye'ye döner, 1951'de ise başvuruya açılan Kurmay Subaylık sınavına başvurur.

1950 ve 1955 yılları arasında Orkun isimli dergide resmi göreviyle ilgili sorun teşkil etmemesi için "A. Kazganoğlu" takma adı ile birçok yazı yazar. Bu yazılardan ilki 10 Kasım 1950'de kaleme aldığı Orkun dergisinin 6. sayısında yayınlanan "Türkçülük ve Türk birliği" isimli yazıdır. Yine bu süreçte "Son Vatan, Taassup, Celadet, Çankırı" isimli dört yazı daha kaleme alır (Alpdoğan, 2021: 22).

1955'te Kurmay Binbaşı olan Alparslan Türkeş, Washington'da bulunan daimi grup nezdinde Türk Genelkurmayının temsil heyetine tayin edilir ve bu görevini 1957 yılının sonuna kadar sürdürür. Bu yıllar içerisinde Universty of America'ya devam eder ve uluslararası ekonomi eğitimi görür. Ekonomi eğitimi bittikten sonra yurda dönen Türkeş 1959'da Almanya'ya Atom ve Nükleer okuluna gönderilir. Bu okulu da başarıyla bitirir (Yalçın, 2002: 27).

Alparslan Türkeş 1960 darbesine gelen süreçte ülkenin içerisinde bulunduğu olumsuz politik ve siyasi atmosferi anlar, darbenin yapılacağını sezdiği an ülke yararına çeşitli atılımlarda bulunabilmek için darbe içerisinde yerini alır ve 1960'dan itibaren "Kudretli Albay" olarak anılmaya başlar. Türkeş bu dönemde kendi ifadesiyle "Türk Rönesansı" nı gerçekleştirmeyi hedefler (Alpdoğan, 2021: 2).

Türkes’in 1960 ve 1970’li yıllar arasındaki dönemi askerlik mesleğini bırakıp siyasete geçiş yaptığı yıllar olarak yorumlanabilir. Bu dönemde Türkiye’nin gelişimine dönük fikirlerini uygulayabileceği bir zemini hayata geçirmeye çalışır. Hem 1960 darbesi içerisindeki rolü hem de Milli Birlik Komitesi (MBK) içerisinde yürüttüğü çalışmalar ve başbakanlık müşaviri olarak imza attığı kararlarda bu amaca dönük çeşitli girişimleri görmek mümkündür (Alpdoğan, 2021: 23). Türkes, 27 Mayıs’tan hemen sonra 30 Mayıs 1960’da üstlendiği Başbakanlık Müsteşarlığı görevi ile Devlet Planlama Teşkilatı (DPT) başta olmak üzere (Balaban, 2017: 61), Türkiye Bilimsel Ve Teknik Araştırma Kurumu (TUBİTAK), Ordu Yardımlaşma Kurumu (OYAK), Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü (TKAE), Türkiye Atom Enerjisi Kurumu (TAEK) ve Toprak Reformu Müsteşarlığı gibi birçok önemli kuruluşun ortaya çıkmasına öncülük yapmıştır (Ekşi, 2007: 36; Hazır, 2017: 142).

Yine aynı dönemde MBK içerisindeki fikir ayrılıkları üzerine Hindistan’a sürgüne yollanır. Türkes, sürgün döneminde de Türkiye’de ki gelişmelerden uzak kalmamıştır. DP’lilerle ilgili yargılamalar henüz başlamadan, 7 Eylül 1961 tarihinde devlet başkanı Org. Cemal Gürsel’e bir mektup yazarak (Ekşi, 2007: 186; Tonguç, 2015: 185,186), Yassı adada yapılan duruşmalar sonucunda çıkacak olan idam kararının Türkiye’nin dış itibarını zedeleyeceği, bunun yanı sıra ülkedeki huzursuzluğu artıracığını, Milli Birlik Komitesinin ruhuna aykırı olduğuna vurgu yaparak siyasi suçlar sebebiyle alınacak idam kararının devrin insanlık duygularıyla bağdaşmadığını ifade etmiştir (Alpdoğan, 2021: 37).

Sürgün yıllarında beraber hareket ettiği isimlerle bağlantı kurarak fikirlerini siyaset sahnesinde yürütme kararı alır, Alparslan Türkes’in 815 günlük sürgün hayatı 22 Şubat 1963’te sona erer ve yurda döner, çeşitli davetler üzerine Cumhuriyetçi Köylü Millet Partisi (CKMP)’ye katılır (Alpdoğan, 2021: 23). İstanbul’da basın toplantısı düzenleyerek daha önceden hazırlamış olduğu

“Millele Beyanat” adlı metni kamuoyuna sunar (Tonguç, 2015: 206,210). Bu mektup Türkeş’in siyasi ve fikri prensiplerini tespit için ilk kaynak olarak görülebilir (Alpdoğan, 2021: 40).

Türkeş’in siyasete girmesiyle CKMP cephesinde siyasi hareketliliğin yoğunlaştığı söylenebilir. Arkadaşlarıyla birlikte CKMP’ye giren Türkeş hızlı bir şekilde çalışmalara başlamış, önce parti müfettişi olmuştur. Bu sıfatla bir taraftan teşkilatları gezip, denetlerken, diğer taraftan da Türkçülerin partiye kaydolmalarını sağlamıştır. Bu süreçte Türkeş, birçok ilde yeni gençlik kolları kurdurarak bu kolların yönetim kurullarına Türkçü ve Milliyetçi gençlerin hâkim olmasını amaçlamıştır (Ercilasun, 2018: 200).

Türkeş 1969-1973, 1973-77, 1977-12 Eylül 1980’e kadar dört dönem Ankara ve Adana milletvekilliği yapar. 1975’ten sonra Birinci ve İkinci Milliyetçi Cephe Hükümetlerinde Başbakan Yardımcılığı görevlerinde bulunur. Bu dönemde ki en önemli olaylardan biri ise 12 Mart 1971 muhtırasıdır (Alpdoğan, 2021: 44). Türkeş I. Milliyetçi Cephe Hükümeti döneminde başbakan yardımcılığı görevini yürütmüştür (Tonguç, 2015: 284). Türkeş’in 1970’lerde yaşadığı önemli olaylardan biri 11 Haziran 1974’de eşi Muzaffer hanımı kaybetmesidir. İkinci evliliğini ise 1976 yılında Seval Hanım’la gerçekleştirmiştir, bu evlilikten Ayyüce ve Ahmet adında iki evladı dünyaya gelecektir (Cengiz, 2017: 112).

12 Eylül 1980 günü Türkeş’in evde bulunmaması üzerine Radyo ve Televizyon (TV)’den teslim olması ve olmadığı durumda sorumlu tutulacağı yönünde duyurular yapılmış bunun üzerine Türkeş üç gün boyunca darbenin kimin tarafından yapıldığı sorusuna cevap arar. Daha sonra evden çıkarak teslim olmaya karar verir ve 15 Eylül 1980 günü teslim olur (Uzun, 2011: 201). Teslim olduktan sonra sıkıyönetim tarafından tutuklanarak 29 Nisan 1981 tarihinde MHP ve Ülkücü Kuruluşlar Davası adı ile sıkıyönetim mahkemelerinin karşısına çıkartılmış ve bu dava nedeniyle uzun süre tutukluluğu devam etmiştir (Yalçın,

2002: 29). MHP ve Ülkücü Kuruluşlar Davası 5 yıl 11 ay 8 gün sürmüş, 333 duruşmaya sahne olmuş ve 7 Nisan 1987’de sonuçlanmıştır. Ankara I. Askeri Mahkemesinde görülen 392 sanıklı davada MHP lideri Alparslan Türkeş’e 11 yıl 1 ay 10 gün hapis cezası verilmiştir. Partinin genel idare kurulu üyelerinin tamamı beraat ederken 5 sanık hakkında idam cezası verilmiştir. 150 sanığın beraat ettiği davada 9 sanık hakkında müebbet hapis, 219 sanık hakkında da 6 ile 36 yıl arasında çeşitli hapis cezaları verilmiştir (Tonguç, 2015: 285,286).

Türkeş Ülkücü Kuruluşlar Davası nedeniyle dört buçuk yıl tutuklu kaldıktan sonra siyasi hayatına tekrar döner. 12 Eylül 1980 darbesin de bütün partiler kapatıldığı gibi, Milliyetçi Hareket Partisi de kapatılır. Milliyetçi Çalışma Partisi (MÇP) ise Milliyetçi Hareket Partisinin oylarını toplamak amacıyla kurulur (Can, 2016: 189; Yalçın, 2002: 29,30). 80 darbesiyle kapatılan partilerin, 1992’de yapılan yasal düzenlemelerle yeniden eski adlarını ve tüzüklerini kullanmalarının yolu açılmış ve buna dönük gerekli yasal düzenlemeler hazırlanmıştır (Cengiz, 2015: 136). 27 Aralık 1992 tarihine gelindiğinde, 1980 öncesi MHP’sinin son delegeleri tarafından çeşitli kararlar alınır, bu kararlarla beraber Milliyetçi Hareket Partisinin ismi başta olmak üzere darbe öncesi dönemdeki amblemi ve tüzüğü ile parti simgesinin MÇP tarafından kullanılacağı yönünde karar verilir (Can, 2016: 11)

Türkeş 1990’lı yıllar da uzlaşmacı, hoşgörülü ve bütün kesimleri kucaklayan bir politika izlemiştir (Yalçın, 2003: 17). 90’lı yıllardaki bu tavrı Türkeş’in milli endişeler dolayısıyla siyasi hareket içerisinde bulunduğu her dönemin de belirli şekilde kendini konumlandığına ispatıdır (Alpdoğan, 2021: 54). Dolayısıyla Türkeş, 98 yıllık Cumhuriyetin ve 75 yıllık çok partili hayatın en önemli siyasi ve sosyal aktörlerinden biri olmuştur (Alpdoğan, 2021: 3).

2. TÜRKEŞİN METODU VE SOSYAL TEORİSİ

2.1 Bir Metod Olarak Türk Milliyetçiliği

Türk milliyetçiliği ile dünya üzerinde varlığını devam ettiren milliyetçilik biçimleri arasında esasında boyut ve biçim farklılıkları vardır. Dolayısıyla Türk milliyetçiliği ile Batı'nın milliyetçilik algısı arasında tarihsel süreçten gelen birçok yol ayırımında söz konusu olduğu açıkça ifade edilebilir. Bu durumu tarihsel olgular ve olaylar üzerinden incelemek de mümkündür.

Batı tarihinin ilk adımlarından biri olarak gösterilen Antik Yunana gidildiğinde hem felsefi anlamda hem de uygulama da ırkçılığın saptanabilir özellikleri karşımıza çıkmaktadır. Antik Yunan şema halinde; barbarlar, metekler, köleler, kadınlar şeklinde kategorize ederek, insanları ötekileştirirken kilisenin Hristiyan düzeni medeni, Hristiyan cemiyetini de gönüllü üyeler olarak nitelemesi de ötekileştirmeleri güncellemiştir (Canbay Tatar, 2012: 433). Batı'nın milliyetçilik anlayışını bazen de farklı yüzler altında görmek mümkündür. Mesela sosyalizmin savunucusu konumunda bulunan Rusya'nın politikaları buna en güzel örnektir. Rusya komünizm ile dünya hâkimiyetini ele geçirmeyi ve Rus milletinin çıkarlarını en üst düzeye çıkarmayı hedeflemiştir (Sarıoğlu, 2005: 58).

Tarihi boyutlar temele alındığında Türk milliyetçiliği fikrinin önemli kuramcılarında ve aydınlarından olan Ziya Gökalp, Erol Güngör ve Seyyid Ahmet Arvasi gibi isimler ırkçılık fikrine sevgi beslemek bir kenarda dursun ırkçılığa dönük önemli eleştiriler getirmişlerdir. Türk milliyetçiliğini diğer milliyetçilik tiplerinden ayıran en önemli özelliklerin başında da bu durum gelmektedir (Poyraz, 2012: 279). Türk milliyetçiliği şovenizme,

enternasyonalizme, totaliter milliyetçiliklere, komünizme, faşizme ve kozmopolitliğe düşmandır, planlı kalkınmayı ve karma ekonomiyi benimser ve Türk tarihini Orta Asya dan başlatmaktadır. Türk milliyetçiliği birleştirici ve kaynaştırıcıdır. Sadece Türk milletinin mutlu bir hayat sürmesini hedefler, başka milletlerden başka bir talebi yoktur ayrıca yurttan ve dünyada barışı iç ve dış politikanın esası kabul eder (Keskin, 1999: 104).

Türk milliyetçiliği dört ana kaynaktan beslenmektedir, bu 4 kaynak birbiriyle kaynaşıp yoğrularak bugünkü Türk milliyetçiliğini meydana getirmiştir. Bunlar:

“1-Kökü çok eski olan ve Türk uruğunun şuuraltında yüzyıllardan beri yaşayan milliyetçilik. Tanzimattan sonra, Avrupa’daki milliyetçiliklere benzeyen halkçı bir hareketin bizde de tatbik olunmasını isteyen milliyetçilik hareketi. Devletimizin içindeki yabancı unsurların ihaneti dolayısıyla doğan tepki. Türklerin 200 yıldan beri çektiikleri sıkıntılar” olarak sınıflandırılabilir(Atsız, 2017: 33).

Türk milliyetçiliği Türk dilinin yanı sıra Türk karakteri ve ahlakından tarih birliği ve şuurundan ve bütün bunların yaşanılan hayattaki belirtilerinden kurulu olan Türk milli kültürünün yaşatmış olduğu Türk milletini sevme ve sayma ülküsüdür (Kafesoğlu, Tarihsiz: 198).

Türkeş tarih sahnesinde varlığını devam ettiren her milletin kendi çıkarları doğrultusunda plan yaparak çeşitli faaliyetlerde bulunduğunu ifade eder. Türkeş’e göre insanlıktan dostluktan ve işbirliğinden bahseden ve çeşitli düşünceler aracılığıyla bir toplumu etkileyerek kendi çıkarları doğrultusunda harekete geçirmek isteyen akımlar çağımızda oldukça yaygındır (Türkeş, 2000b: 92). Türkeş yabancı ideolojileri birbirinden farklı özellikleri bulunan zehirler olarak niteler ve 20. yüzyılı milliyetçilik ve halkçılık yüzyılı olarak adlandırır. Bazı fikir sistemlerinin iddia ettiği gibi milliyetçiliğin modasının geçtiğini ve yerini sosyalizmin alacağı fikrine şiddetle karşı çıkarak bu durumu çeşitli örnekler

üzerinden açıklar (Türkeş, 2000b: 101). Türkeş Komünizm Nazizm ya da Faşizm gibi ideolojileri sıradan ve tek tip robotlar üretmek için tasarlanmış çeşitli ürünleri aracı kılan fikirsel bir derinliği olmayan sıradan ideolojiler olarak görmüştür. Türkeş'e göre bu ideolojilerin hepsi güvenliksiz ve sağlıksız toplumlarda ortaya çıkan ideolojilerdir (Türkeş, 1979: 8,9).

Türkeş'e göre Türk milletine sadist Slav Marksizm'ini kopya etmek ya da soğuk Anglo-Sakson kapitalizmine bağlı kılmak doğru bir yol değildir dolayısıyla bir üçüncü yola ihtiyaç vardır bu üçüncü yol ne yalnızca dünya proletaryası diktatörlüğü ne de sömürücü kapitalizmdir (Türkeş, 2000a: 31,32). Türkeş'in Türkiye'de karşılık bulan yabancı kökenli felsefi düşüncelere ve bu felsefelerin çözüm olarak sunulmasına karşı takındığı tavırı şu sözleri aracılığıyla yorumlamak mümkündür: "Türk milleti yabancı ülkelerin kendi şartlarına göre meydana getirdikleri sistemlere kopya etmekle kalkınamaz çünkü Türk milletinin kurtuluşu ve kalkınması ancak Türk milletinin milli gerçeklerini milli ruhunu milli ahlakını milli geleneklerini önemseyen ve modern bilim ile tekniği temele alan bir sistemdedir" (Türkeş, 2000a: 20).

Türkeş Türk milliyetçiliğini birbirinden farklı boyutları bulunan farklı ideolojik zehirlere karşı panzehir olarak görmüştür. Zehirin panzehirle fikrinde ancak daha ileri bir fikirle yenilebileceği görüşünderken farklı fikirlere karşı kendi milli bünyemize uygun, ötekilerden daha yüksek ve daha ileri bir fikirle galip gelinebileceğini savunuyordu (Yeniçeri, 2003: 19,20). Türkeş, Türk milliyetçiliğini Türk milletinin varlığını koruyan ve yükselmesine katkı sağlayan en kutlu güç kaynağı olarak nitelendirmiştir: "Türk milletinin varlığını korumak yüceltmek ve ölümsüzleştirmek düşüncesi başka her çeşit davanın üstünde ve her türlü hareketin önünde yer almalıdır. Gerek Türkiye'de ve gerekse Türkiye dışında meydana gelen her türlü olay yukarıda belirtilen bu düşüncenin ışığında incelenmeli ve değerlendirilmelidir Türk milletinin yükselmesini sağlayacak en

kutlu güç kaynağı milliyetçilik ve Türkçülüktür” (Türkeş, 2000a: 25). O Türk milliyetçilerinin Türkiye’nin sorunlarını incelerken yalnızca Türkiye ile sınırlı kalmamalarını bunun yanı sıra dünyadaki değişime ve uluslararası ilişkilere bağlı çözümleri de gerçek yollarla araştırmalarının gerekliliğini vurgular (Türkeş, 1979: 7).

Türkeş’in milliyetçilik anlayışı, manevi bilinçlenmeye dayanmaktadır (Türkeş, 1996: 13). Türkeş Türk milliyetçiliğini Türk milletini Türk devletini ve Türk vatanını severek bunların iyiliği ve yükselmesi için köklü bir bilinç ve tutku sahibi olmak şeklinde açıklamıştır. Bunun yanı sıra gerçek Türkçülüğün ancak kültürde ilim ve teknikte politikada ekonomi ve ticarete her şeyin Türk’e uygun ve Türk’e özel bir havada olmasını istemekle gerçekleştirilebileceğini ifade etmiştir (Türkeş, 2000a: 26). Türkeş’in milliyetçiliği demokratik tavrı içerisinde barındıran bir milliyetçiliktir. Milliyetçilik üzerine kaleme aldığı eserler ve görüşlerinde demokrasi ile milliyetçiliği birbirinden ayırmamıştır, bununla beraber eserlerinin tamamında demokrasiyi savunurken baskı rejimlerinin olumsuzluklarını anlatmıştır, bu nedenle Milliyetçi Hareket Partisinin ideolojisini Türk milliyetçiliği olarak ilan ederken siyasi tercihini de demokrasi ve onun dayandığı milli egemenlik olarak belirlemiştir (Yiğit, 2019: 11).

Sonuç olarak Alparslan Türkeş’in Türkiye’yi kalkındırma yolunda panzehir olarak sunduğu Türk milliyetçiliği fikri doğrudan iki önemli faktöre dayanmaktadır. Bunlar ecdadımızın bizlere devrettiği varlığı ve emaneti korumak yani insanı ve toprağı muhafaza etmek mecburiyeti ile Türkiye Cumhuriyetini süper bir güç haline getirmektir (Donuk, 1997: 219).

2.2 Sosyal Teorisi: “Kudretli Müreffeh Büyük Türkiye”

Alparslan Türkeş 80 yıllık yaşam süresi içerisinde adının önüne aldığı bütün ünvanlar aracılığıyla hayal ettiği ülküsünü gerçekleştirmeyi amaçlamıştır.

Türkeş'in sosyal teorisi, mevcut Türkiye'yi "Kudretli Müreffeh Büyük Türkiye" ye dönüştürmek üzerine inşa edilmiştir. Bu noktada öncelikle Türkiye'nin gelişiminin önündeki iç ve dış faktörleri tespit etmiş, bu önleyici faktörlere karşı demokratik ve milliyetçi sistem aracılığıyla Türk toplumunun maddi ve sosyal anlamda kalkınmasına dönük bir model inşa etmiştir (Alpdoğan, 2021: 130).

2.2.1 Gelişimin Önündeki Engeller

Türkeş'e göre milletler arasında sürekli bir mücadele ve yarış vardır (Türkeş, 1972: 10). Bu nedenle her insan kendi milletini daha ileri, gelişmiş ve medeni hale getirmek için mücadele etmek zorundadır, böyle bir bilinçten yoksun olan insanlar ve toplumlar ise yok olmaya ve sürünmeye mahkûmdur (Türkeş, 2000a: 11). Türkeş, bu düşünceyi temele alarak istisnasız her milletin milli hedeflerini gerçekleştirmek için yaşadığını belirtir. Ortak milli hedefleri sıralarken sanatta, edebiyatta, askeriyede, toplumsal alanda gelişmeyi esas almış, milletlerin bu araçlarla dünya hâkimiyetini hedeflediklerini ifade etmiştir (Türkeş, 2000b: 24).

Türkeş Türkiye'nin jeopolitik açıdan içerisinde bulunduğu tehlikeli duruma dikkat çekmiştir. Türkiye'yi dünyanın kalbi olarak görürken, Orta Doğu'nun kartalı olarak nitelemiştir. Türkeş'e göre Türkiye, Irak ve Suriye'ye can veren ırmakları yani Fırat, Dicle, Habur ve Zap gibi su kaynaklarına ev sahipliği yapmaktadır, dolayısıyla Türkiye'yi ekonomik ve jeopolitik açıdan tehdit edilen ve tehdit altında bulunan bir ülke olarak görmüş, bu durum karşısında gerekli önlemlerin alınmasından yana tavır almıştır (Türkeş, 2000b: 36). Ortadoğu ve dünyadaki güç dengelerini petrol rezervleri üzerinden yorumlamıştır. Arabistan, Mısır, Suriye ve Kuveyt gibi ülkelerin bulunduğu bölgeler dünya rezervinin yüzde altmışını oluştururken bu bölgelerin Batı tarafından hedef ülkeler olarak görüldüğünü belirtmiştir, tıpkı Batı'da olduğu gibi Rusya'nın da bu kanallara erişmek için Çanakkale ve İstanbul gibi önemli boğazlara hâkim olma düşüncesine vurgu yapmıştır (Türkeş, 2000b: 34).

Türkeş, Türkiye'nin karşılaştığı dış tehditlere odaklanırken bunların en önemlilerinden birini nükleer silahlar olarak görmüştür. Türkeş'e göre nükleer silahlar yalnızca askeri ve stratejik konularda değil psikolojide, sanatta ve hatta düşüncede dahi ülkeler arası ilişkilerde etkisini göstermektedir (Türkeş, 1979: 14,15). Türkeş, dış dünyada mevcut kurumlar olarak görünen uluslararası platformlarda temele alınan en önemli ilkeyi “Hak kuvvetlinindir ilkesi” olarak nitelemiştir ve mevcut uluslararası düzenin temel prensibini “Güç haklıdır” ilkesi üzerinden yorumlamıştır. Türkeş'e göre hak kuvvetlinindir ilkesi uluslararası platformlar açısından doğru bir ilke olarak görülmekte, bu ilke sebebiyle uluslararası ilişkilerde devletler güçlü olana saygı duymaktadır (Türkeş, 1977: 6,7).

Türkeş, Türk devletinin karşılaştığı iç tehditlerden en önemlisini milli birliğin bozulması olarak görmüştür (Türkeş, 1995: 54). Türkeş, Türkiye'deki iç tehditleri değerlendirirken, azınlık ırkçılığını mezhepçiliği ve komünizmi ilk üç sıraya yerleştirmiştir, azınlık ırkçılığını Türkiye'de Türk olmayan çok az insanın dil ve lehçe ayrılıkları bahane gösterilerek çeşitli propagandalar yoluyla giriştiği bir dava olarak görmüş bu durumun önlenmesi gereken en önemli sorunlardan biri olduğunu ifade etmiştir, komünizmi ve mezhepçiliği ise yabancı araçlarla gerçekleştirilen anlamsız faaliyetler olarak nitelemiştir (Türkeş, 2000a: 29). Türkeş'e göre bu kışkırtmalar, Türklerin dinlerine ne kadar bağlı olduklarını bilen ve Müslümanlığı alet ederek Türklüğü yıkma fikrinde olan insanlardan gelmektedir ve bu insanların genel düşüncelerini şu şekilde ifade etmiştir: “Bunlar Türklüğü ne karıştırıyorsunuz Müslümanlık var derler, böylelikle Türklerin Müslümanlığın yayılmasında ve yaşatılmasında Müslümanlığa kılıç ve kafa olarak hizmet ettiğini bilmediklerini ortaya koymaktalar ve art niyetleri su üstüne çıkmaktadır” (Türkeş, 2000a: 55).

Türkeş Türkiye'nin iç sorularından birini de Türk idarecilerinin, detaylı incelenmediğinde doğru görünmesine rağmen hatalı politik tercihleri sebebiyle, Türkiye'nin sorunlarına çözüm olacak çeşitli bakış açıları üretememeleri olarak görmüştür (Türkeş, 1979: 6). Türkeş'e göre ülkeyi idare edenlerin doğru şekilde hareket etmemesi, doğru olmayan yönetimleri temele alması bunun aksine liyakati, akli, bilimi ve sanatı ikinci planda bulundurması ilerlemenin önündeki en temel engeldir (Türkeş, 1977: 25). Türkeş Türk milletinin karşılaştığı en önemli problemlerden birini de seçkin idareci kadrosundaki eksiklik olarak nitelemiştir (Türkeş, 2000a: 16). Türkeş, ülke içerisinde yaşanan problemlere odaklanırken, partizanlık konusuna ayrı bir parantez açmış ve partizanlığı kanser olarak nitelemiştir. Türkeş'e göre partizanlık milli birliği bölen unsurlardan biri olarak, insan hücrelerine yerleşmiş, kanser hücreleri gibi milletin bünyesinde çeşitli rahatsızlıklara sebep olmaktadır. Türkeş bu hastalığa yakalanan insanları milletin istikbal ve idealini unutarak parti çıkarlarını bütün değerlerin üzerinde tutmaları sebebiyle eleştirmiştir (Türkeş, 2017: 88).

Türkiye'nin kalkınmasının önündeki manevi problemlerden birinin de ahlaki buhran olduğunu vurgulamıştır. Türkeş'e göre mevcut kurumlarda ve toplumun her köşesinde rüşvet, iltimas, disiplinsizlik, ciddiyetsizlik gibi birçok ahlaki çöküntü ile karşılaşmaktadır, bu durum devlet işlerine de laubalilik şeklinde yansırken millet ise baskı altında ücretsiz ve iltimassız işlerini gördüremez hale gelmiştir (Türkeş, 2000a: 42,43). Türkeş Türkiye'nin karşılaştığı önemli problemlerden birini de sosyal adaletsizlik ve sosyal teşkilatsızlık durumu olarak görmüştür. Sosyal teşkilatsızlık ve tutarsızlık politikalarının ekonomik faaliyetlere de yansımalarını ifade etmiştir. (Türkeş, 2000a: 14,15).

2.2.2 Türkeş'in Sosyal ve Maddi Kalkınma Modeli: "Demokratik Milliyetçi Model"

Türkeş’e göre dünya sürekli bir değişim içerisinde, bu değişim dünyayı zaman içerisinde yeni safhalara getirmektedir. Son dönemde yaşanan değişimlerle ortaya çıkan mevcut, yeni dünya düzeninde, depremlerin yeterli sağlamlıkta olmayan binalara yaptığı etkinin bir benzeri, yeniliklere açık olmayan ve güçsüzlükle karşı karşıya kalan milletlerde görülmektedir (Türkeş, 1994: 10).

Türkeş’in tasavvur ettiği sistemin ana felsefesi insan odaklıdır. Bu felsefe insan haysiyetine, sevgisine, hürriyetine dayanır, bu düşünceleri içermeyen bütün görüşleri de dışlar. İnsan hürriyeti ve sevgisine dayanan sistemin temel dayanağını ise insana verilen değerde görür (Türkeş, 1982: 45). Türkeş’in yönetim anlayışı emperyalizme ve bölücülüğe karşı milliyetçilik, hürriyet kundakçılığına karşı demokrasi, sosyal adaletsizliğe karşı ahlakçı ve demokratik toplumculuktur (Türkeş, 1977: 69).

Türkeş’in “Müreffeh Türkiye”si insan haklarına dayanan, hukukun üstünlüğünü temele alan, çok partili hürriyetçi, demokratik rejimi benimseyen ve gelişime açık bir zemin üzerine kuruludur. Bu zemin halk aydınlanmasını da çeşitli sevkediciler aracılığıyla gerçekleştirmeye dönük programlar içerir. Bu sistemin toplumdan beklentisi ise heyecanla, şevkle ve istekle kalkınmaya katkı sağlamasıdır. Zira Alparslan Türkeş’e göre siyaset milletle ortaya çıkabilecek toplu gelişmişlik sürecidir. Genel anlamda üç ilkedden meydana gelen ve benimsenen sistem şu şekildedir:

“1-Her hal ve şartlar içinde kanun yolunu, hukuk yolunu, meşruiyetçiliği benimsemek ve savunmak.

2-Hukukun üstünlüğüne temel alan çok partili hürriyetçi demokrasiyi benimsemek ve savunmak.

3- İnsan haklarını, sosyal adaleti ve sosyal güvenliği benimsemek ve savunmak” (Türkeş, 1987: 7)

Türkeş demokratik milliyetçi sisteminin devlet yönetimi anlayışını şu sözlerle açıklamıştır: “Demokratik milliyetçi devlet, milletin bütün sosyal dilimlerinin yükselmesi, ekonomik ve moral kalkınması amacını taşır. Devlet, faaliyetlerinde bu amacı gerçekleştirmek zorundadır. Bir avuç ferdin veya belirli bir sınıfın menfaatini ön planda tutan, fert veya sınıf diktasına dayanan devleti milli devlet olamaz. Milli devlet, milleti esas alan hizmet ve refah devletidir, milletin bütün fertlerine hizmet etmek, onların refahını gerçekleştirmek zorundadır” (Türkeş, 1998: 152). Demokratik milliyetçi devlette milletler yalnızca siyasi kaderini değil iktisadi kaderini de belirleme hakkına sahiptir. Bu anlamda milliyetçi devleti milli iktisada dayanan ve iktisadını millileştirmiş devlet olarak görürken, milli bağımsızlık ve milli demokrasinin gelişmesini milli güç ve ekonomik güç ile ilişkilendirmiştir (Türkeş, 1996: 114,115).

Türkeş demokratik milliyetçi model aracılığıyla, yerel yönetimlerin güçlendirilmesinin Türkiye'nin bölgesel gelişimi için oldukça önemli olduğunu vurgulamıştır. Türkeş bu konunun “Âdem-i merkeziyetçilik” anlayışıyla değerlendirilmemesini istemiş, yerel yönetimlerin yetki alanında mevcut hakları korunarak, finansal yönden gelişiminin ve desteklenmesinin önemini vurgulamıştır (Türkeş, 1998: 45).

Türkeş sosyal kalkınmayı ve sosyal barışı sağlamak için milli özellikleri temele alan çağdaş anlamda maddi ve manevi ihtiyaçları karşılayacak nitelikte bir plana ihtiyaç duyulduğunu ifade etmiştir. Bu bağlamda manevi değerler dünyasında siyasi ve sosyal ilişkilerin kuralsızlığa ya da çatışmaya dönmesini engellemek için düzenlemeler yapılmasının ve planlı çalışmanın toplumsal hayat açısından hayati önemini vurgulamıştır (Türkeş, 1994: 65).

Türkeş maddi kalkınmasız manevi kalkınmanın, manevi kalkınmasız da maddi kalkınmanın yeterli olmayacağını belirtmiş (Türkeş, 1994: 66), bu nedenle ekonomi politikasının kültürel hayatla desteklenmediği durumda ya da kültürel hayatın içerisinde ekonomik hayattan izler görülmediği sürece gerçek bir başarı hikâyesi yazmanın inanılması güç olduğunu vurgulamıştır. Dolayısıyla her alanda sağlıklı bir toplumun temelinde ruh ve madde ya da ekonomi ve insan dengesinin birlikte bulunduğunu ifade etmiştir.

Türkeş’inde etkilendiği, önemli iktisadi modellerin başında ‘Milli iktisat’ ekolü gelmektedir. Milli iktisat ekolünün ülkemizdeki savunucularından biri de Ziya Gökalp’tir. Milli iktisat modeli bir taraftan devlet eliyle yapılan yatırımları desteklerken, diğer taraftan özel teşebbüsü koruyan, özel teşebbüsü cesaretlendiren yasalar çıkarmayı esas alır. Ayrıca yabancı sermayeye yönelik ciddi bir yatırım alanı yaratmak bu ekolün temel esaslarından biridir. “Kana ihtiyacı olan insana kan vermek gibi, sermayeye ihtiyacı olan bir ülkeye yabancı sermayenin girmesi” o ülkenin kalkınması için temel ihtiyaçlardan biri olarak görülmüştür (Kaçmazoğlu, 2013b: 153).

Türkeş maddi kalkınmada bilimsel dönüşüme ayrı bir parantez açmıştır. Türkeş’e göre Türkiye’nin çağa ayak uydurması için milliyetçi ahlaklı ve dünya çapında tanınan birinci sınıf bilim adamlarına ihtiyacı vardır böyle bir kadro kurulmadığı sürece modern sanayi kurmak sanayiye modernleştirmek ve sanayide önemli bir güç haline gelmek mümkün değildir (Türkeş, 1977: 33). Türkeş, Türkiye’nin maddi kalkınmasını bilim yolunda atacağı önemli adımlara bağlar ona göre ancak bu adımların sonucunda yüksek kimyagerler, makine mühendisleri, madenciler yerli üretime dayalı çeşitli atılımlara imza atabilirler ve ancak böylelikle Türkiye Batıyla yarışabilen dünyada hâkim güç haline gelebilir (Türkeş, 2000b: 27).

Türkeş Türkiye'nin ekonomik kalkınmasını ekonomik demokrasi ve ekonomik bütünleşme ilkeleri üzerine konumlandırmıştır. Ekonomik bütünleşme ilkesi kapitalizm ya da marksizm'in toplumu bölen anlayışlarını dışlayan bir özelliğe sahiptir, daha çok insan haklarını, toplumsal mutabakatı ve milli politikaları esas alır, ekonomik kalkınmanın toplumun tamamına ulaşmasının yine toplumsal hamleler ile bağlantılı olduğunu ifade etmiştir (Türkeş, 1996: 57,58).

Türkeş ekonomide tüketici değil üretici yatırım siyasetinden yana tavır almıştır (Türkeş, 1995: 23). Türkiye'nin mevcut yatırımlarını gösteriştten öteye gidemeyen toplumun basiretini bağlayan cari harcamalar olarak görmüş dolayısıyla bu durumun toplumdaki üretkenliğe de yansıdığını tüketimin üretimi geçerek "Bir lokma bir hırka" felsefesinin hâkim olduğunu ifade etmiştir. Mevcut şartları ise "Ne onmakta ne öldürmekte" şeklinde nitelemiştir (Türkeş, 1996: 160).

Türkeş, Tarımsal kalkınmanın araçlarından biri olarak kooperatifleşmeye büyük önem vermiştir. Kooperatifleşmeyi toprak reformunun tamamlayıcı unsuru olarak görmüş, küçük çiftçilerin bireysel olarak başarması zor işleri birlikte aşabileceklerine inanmıştır (Türkeş, 1996: 188). Tarım alanındaki üretimin ihracatı arttırması ve sanayi hammadde ihtiyaçlarını göz önünde bulunduracak şekilde planlanması gerektiğini savunmuştur (Alsaç, 2009: 79). Türkeş, Kooperatifleşmeyi toprak reformunun tamamlayıcı unsuru olarak görmüş, küçük çiftçilerin bireysel olarak başarması zor işleri birlikte aşabileceklerine inanmıştır bu nedenle tarım işletmeciliğini teknoloji, sermaye ve pazarlama şeklinde üç ana başlığa ayırmış her birini bir diğzerinin tamamlayıcı ve kapsayıcı unsuru olarak görmüştür (Türkeş, 1996: 188).

Türkeş, özel teşebbüsün halk ve yurt yararına ihtiyaçları karşıladığı ekonomik alanlarda, kamu sektörünün sermaye yatırımlarına girişmemesi gerektiğini ifade

etmiştir. Devletin kişilerin teşebbüs alanlarında eksik kaldığı dönemlerde ortaya çıkarak bu ihtiyaçları gidermesinden yana tavır almıştır (Türkeş, 1973: 18).

Türkeş, ağır sanayi, atom sanayi, stratejik madenler ve enerjinin devlet eliyle ve devlet kontrolünde geliştirilmesinin daha doğru olacağını vurgulamıştır. Bir ülke için hayati önem taşıyan bu yatırımların da ancak mevcut ölü yatırımlardan vazgeçilerek gerçekleştirilebileceğini ifade etmiştir. (Türkeş, 1972: 25).

Türkeş, sosyal kalkınmada milli kültür ve kültürel özelliklere büyük bir görev düştüğünün altını çizmiştir. Aydınların ve sanatkârların Türk toplumunu içerisinde bulunduğu rüyadan uyandırması ve millete kendi öz benliğinin önemini ve yapısını anlatması gerektiğini ancak bu şekilde milli kültürün korunması, yayılması, hatta yeniden yaratılmasının milli kalkınmada rol oynayabileceğini vurgulamıştır (Türkeş, 1996: 140). Aydınlar, ilim ve sanat adamları, kültür politikasının kurmayları (Kaya, 2005: 40) olduğu için Türkeş sosyal kalkınma içerisinde bu kesime büyük bir önem atfetmiştir.

Türkeş, sosyal kalkınmanın temelini sosyal adalet ilkesini yerleştirmiştir (Türkeş, 1994: 79). Türk milletinin sosyal ve kültürel alanda güçlü, medeni ve gelişmiş bir millet haline gelebilmesinin en önemli şartını milliyetçilik ülküsünün milletin bütün kesimlerinde karşılık bulması olarak görmüştür (Türkeş, 2000a: 11; Türkeş, 2000b: 106). Türkeş milli ülkünün ve milli davanın önemini şu sözlerle açıklamıştır: “Ülkülerimizi milli davalarımızı kalplerimizden silecek olursak bize yapılan haksızlıkları kabul edersek unutursak bizim olan vatan topraklarına ve bizim gibi konuşan insanları unutursak insan olmaya insanca yaşamaya layık görülmez” (Türkeş, 2000b: 109).

Türkeş belirli bir program çerçevesinde ilkokuldan itibaren verilecek olan bilimsel eğitim faaliyetleri sürerken, yine çocuk yaştan itibaren, toplumu meydana getiren insanlara, kendi toplumunu düşünmek, topluma hizmet

etmek, vatanın ve devletin çıkarlarına göre hareket etmek, gerçeklere saygılı olurken ahlaklı olmak, diğer insanlara yararlı olmak gibi fikirlerin aktarılmasından yana tavır almıştır (Türkeş, 1982: 110). Türkeş başka milletlerin nesillerini kurt olarak yetiştirdiği bir dönemde nesilleri kuzu olarak yetiştirmenin gaflet ve suç olduğunu da ayrıca ifade etmiştir (Türkeş, 1973: 41). Türkeş üniversitelerin daha verimli kullanılması ve üniversite gençliğinde mevcut olan bilinç yetersizliğinin ortadan kaldırılması için ise çeşitli çalışmalar ve eğitimler verilmesini gerektiren mevcut problemlere dikkat çekmiştir. (Türkeş, 1996: 83).

Türkeş sosyal yapı içerisinde kadın ve erkeğin mevcut rollerine büyük bir önem göstermiştir. Kadın ve erkek eşitliğine inanırken insanların cinslerine ve mevkilerine göre değil yetişkinlik seviyelerine göre değerlendirilmesinden yana tavır almıştır. Kadını ana olarak nesilleri yetiştiren, eş olarak erkeklerin hayatına yoğun şekilde etki eden önemli misyona sahip bir rol üzerinden değerlendirir. Dolayısıyla kadının toplumun başarısını ve mutluluğunu olumlu veya olumsuz etkileyeceğine inanmıştır (U.Türkeş, 1997: 200).

Sosyal kalkınmanın araçlarından biri olarak da dil konusunu oldukça önemsemiştir (Türkeş, 1996: 90,91). Atatürk'ün ortaya koyduğu "İstanbul'daki Tebriz'deki ve Kaçkar'daki Türk'lerin anlaşacağı kopuk olmayan bir dil çalışması" anlayışıyla devam etmesinden yanadır (Türkeş, 2000b: 38,39). Sosyal kalkınmanın bir diğer aracı olarak tarih konusuna büyük önem vermiştir. Türkeş'e göre tarih bilinci bir milleti ayakta tutan en önemli unsurlardandır. "Tarihimizi bilmezsek şuuruna sahip olmazsak içinde bulunduğumuz tehlikeli sıkıntılı perişan durumdan silkinip kurtulmamız mümkün olamaz" (Türkeş, 1977: 10).

Türkeş bir ülkenin gelişimine katkı sağlayan en önemli konulardan birinin de liyakat ve ehliyet olduğunu vurgular. Türkeş'e göre iyi yetişmemiş, boş kafalı insanlar makam sahibi olduğunda o makamın kendisine her türlü güç ve

ayrıcalığı sağlayacağına inanarak, hem ülkeye hem de kendilerine zarar verebilirler, fakat iyi yetişmiş bireyler ya da yöneticiler farklı fikir, düşünce ya da eleştirilere saygı gösteren insanlardır, toplum ise ancak bu şekilde gelişebilir (Türkeş, 1976: 8).

Türkeş, demokratik milliyetçi devlet modelinde; Türk gencine fırsat ve imkân eşitliği sağlanacağını, bütün gençliğe sosyal sigorta garantisi uygulanacağını, eğitim ve kültür alanındaki sosyal faaliyetlerin, ülke genelindeki dağılımına büyük bir önem verileceğini ifade etmiştir. Bunlar uygulanırken ise verimlilik ve rasyonellik ilkesinin esas alınacağını vurgulamıştır (Anadol, Tarihsiz: 31). Sosyal kalkınmada ise dengeli ve düzenli nüfusu, cinsiyet eşitliğini, dil meselesini, eğitim ve kültür aktivitelerini önemli bir yere konumlandırmıştır. Güçlü ve sağlıklı toplumu: manevi ve organik dayanışmayı sağlamış, ekonomik gelişime özen gösteren, çağın şartlarına göre donanmış ve ciddi politikaları benimsemiş toplum olarak tanımlamıştır (Türkeş, 1994: 64,65).

SONUÇ

Alparslan Türkeş Kıbrıs'ın Tuzla kasabasında 13 numaralı evde başlayan yaşam serüvenine birçok sosyolojik olay sığdırmıştır. İlkokul yıllarında Osmanlı ulemalarından aldığı eğitim, dönemin askeri eğitiminin kalitesi ile birleşerek ona devlet adamı ve aydın misyonu yüklemiştir. Bu nedenle Türkiye'nin dönüm noktalarında Türkeş ismini görmek mümkündür. Türkeş'in Türk milletine adını duyurduğu ilk tarih ise 1944'tür. 1944'te Türk milliyetçiliği fikrinin kitlelere yayılması adına önemli bir tarih olarak işaret edilebilir. Türkeş 1960 öncesi dönemde Demokrat Partinin yanlış atılımlarına karşı çıkmıştır. Kurmay Albay olduğu bu dönemde darbenin yapılacağını anladığı an kendi ifadesiyle “Türk Rönesans'ını” gerçekleştirmek adına Milli Birlik Komitesi içerisinde yer almıştır. Türkeş 1960 darbesi sonrası Başbakanlık Müşavirliğine getirilmiştir. Bu dönemde Devlet Planlama Teşkilatı ve Türkiye Bilimsel Ve Teknik Araştırma Kurumu gibi

önemli kurumların inşasında kurucu rol üstlenmiştir. Türkeş'in bu hamleleri bazı çevreleri rahatsız etmiş ve 13 arkadaşıyla beraber sürgüne yollanmıştır. Sürgünde olduğu dönem Adnan Menderes'in idam edilmesine şiddetle karşı çıkmış fakat idamlara engel olamamıştır. 1963'te yurda döndükten sonra siyaset sahnesi aracılığıyla çeşitli girişimlerde bulunacağını ifade etmiştir. 1969 Adana Kongresinde CKMP'nin genel başkanlığına seçilmiş, aynı dönemde bir üniversite hareketi olarak doğan "Ülkücü Hareket"e liderlik yapmıştır. 1970'lerde Milliyetçi Cephe Hükümetlerinde önemli bir rol üstlenmiş, 1980 darbesinde ise partisi kapatılmış ve idam cezasıyla yargılanmıştır. Türkeş tutukluluk süresi ve siyasilere verilen yasaklar bittikten sonra siyasi hayatına kaldığı yerden devam etmiştir. 1990'lı yıllarda ise yurt içi ve yurt dışında üstlendiği misyon sebebiyle üst akıl ve demokrat olarak görülmüştür.

Türkeş'in Türk siyasi ve sosyal hayatına katkıları içerisinde bulunduğu dönemdeki eylemleriyle sınırlı değildir. Türkeş bir teorisyen olarak ele alındığında, metod olarak Türk milliyetçiliğini benimsemiş ve özgün bir teori ortaya koymuştur. Türkeş Türk milliyetçiliğini metod olarak ele alırken, Türk milliyetçiliğine yeni bir yorum ve bakış açısı katmıştır. Ayrıca Türk milliyetçiliği fikrine eylem boyutu kazandırarak kitlelere ulaştırmıştır.

Türkeş teorisyen lider olarak, hayal ettiği müreffeh Türkiye'ye ulaşma yolunda Türk toplumunun gerçekliklerini temele almıştır. Türkiye'de kökleşmiş sorunları birer engel olarak görmüş, bu sorunların çözümünün dışardan ithal edilen fikirlerle çözülemeyeceğini savunmuş ve sosyal gerçekliğe dayanan bir teori ortaya koymuştur. Türkeş'in inşa ettiği "Demokratik Milliyetçi Model" onun ifadesiyle "Yüz Milyonluk Müreffeh Türkiye" ye giden yolda hayati bir önem taşımaktadır. Adı geçen model iktisadi alanda tüketimden ziyade üretimi temele almaktadır. Türkeş, üretimde sendikalaşmayı, kooperatifleşmeyi, emek-gelir dengesini ve üretim araçlarını hayati bir yere konumlandırmaktadır. İktisadi

refaha ancak devlet ve özel sektörün uyumuyla ulaşabileceğini savunmuştur fakat Türkeş, iktisadi kalkınmayı bir amaç değil toplu kalkınma sürecinde bir araç olarak görmüştür bu sebeple sosyal kalkınmayı da iktisadi kalkınma kadar önemsemiştir. Türkeş sosyal kalkınmanın ise ancak kadın erkek eşitliğinin sağlanması, yeni nesillere tarih bilincinin aşılması, dilin öneminin kavranması, Sosyoloji, Tarih, Felsefe gibi alanların öneminin kavranması, liyakatin esas alınması ve eğitimin doğru şekilde kullanılmasıyla gerçekleşebileceğini savunmuştur. Kısacası Türkeş'in ortaya koyduğu model günümüz Türkiye'sinin karşılaştığı problemlere de bir reçete olarak sunulabilmesi sebebiyle önemini korumaktadır.

KAYNAKÇA

Alpdoğan, F.F (2021). *Lider Portresinin Sosyolojik Boyutları: Alparslan Türkeş*. (Yayımlanmamış Yüksek Lisans tezi). İnönü Üniversitesi Sosyal Bilimleri Enstitüsü, Malatya.

Alsaç, N.T. (2009). *Türkiye'de milliyetçilik ve kalkınma: Alparslan Türkeş'in çalışmaları ve günümüze etkileri*. (Yayımlanmamış Yüksek Lisans tezi). Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimleri Enstitüsü, İstanbul.

Anadol, C. (Tarihsiz). *Haksızlığa yolsuzluğa siyonizme komünizme her türlü emperyalizme karşı Türkeş*. İstanbul: Milliyetçi Anadolu yayınları.

Atsız, H.N. (2017). *Türk ülkesi*. İstanbul: Ötüken Neşriyat.

Balaban, M. (2017, Kasım). Başbuğ Alparslan Türkeş'in siyasete girişi ve Cumhuriyetçi Köylü Millet Partisi'ne genel başkan oluşu. *Ülkü Ocakları Aylık Eğitim ve Kültür Dergisi*, 171, 60-63.

- Can, A.T. (2016). *Ülkücülük tarihi*. Ankara: Tutku Yayınevi.
- Canbay Tatar, H. (2012, Mart). Irkçılık ve öteki. *Türk Yurdu*, 295 (32), 432- 435.
- Cengiz, O. (2015). *Alparslan Türkeş ve dokuz ışık*. İstanbul: Bilgeoguz Yayınları.
- Çakmak, H. (2012, Mart). Türklüğün ve milliyetçiliğinin 21. yüzyıl sorunları. *Türk Yurdu*, 295 (32), 372- 376.
- Dilek, S. (2019). *Başbuğ Türkeş: 1980 öncesi Ülkü Ocakları başkanları Alparslan Türkeş'i anlatıyor* içinde M.M. Kaplan (Ed.), (s. 21-26). İstanbul: Bukan Yayınları.
- Donuk, A. (1997, Nisan-Mayıs-Haziran). Türkeş ve Ercişliler. *Ülkü Ocağı Dergisi Aylık Sosyo-Politik Kültür Dergisi*, 218-219.
- Ekşi, R. (2007). *Amerikan, İngiliz ve Fransız belgelerinde Alparslan Türkeş*. İstanbul: Bilgeoğuz Yayıncılık.
- Ercilasun, A. B. (2018). *Atsız: Türkçülüğün mistik önderi*. Ankara: Panama Yayıncılık.
- Hazır, Y. (2017). *Turan'a giden yolda ülkücü hareket*. İstanbul: Bahçelievler Kültür Yayınları.
- Hocaoğlu, D. (1997, Nisan-Mayıs-Haziran). Hakka yürüyen er kişi [Başbuğ özel sayısı]. *Ülkü Ocağı Dergisi Aylık Sosyo-Politik Kültür Dergisi*, 299.
- Işık, F. (2016). *Başbuğ Türkeş*. İstanbul: Kriminal Kitaplar.
- Kaçmazoğlu, H.B. (2013b). *Türk Sosyoloji tarihi II: II. Meşrutiyetten cumhuriyete*. (4. Bs.). İstanbul: Doğu Kitapevi.

Kafesoğlu, İ. (Tarihsiz). *Türk Milliyetçiliğinin meseleleri*. İstanbul: Hamle Yayın Dağıtım.

Kaya, Y. (2005). *Sosyal ve kültürel değişme*. İstanbul: Turan Yayıncılık

Keskin, M. (1999). *Atatürk'ün millet ve milliyetçilik anlayışı*. Ankara: Atatürk Araştırma Merkezi.

Kirişçiöğlü, F. (1997, Nisan-Mayıs-Haziran). Çağ ve Başbuğ [Başbuğ özel sayısı]. *Ülkü Ocağı Dergisi Aylık Sosyo-Politik Kültür Dergisi*, 250- 251.

Krech., & Crutchfield., & Ballachey (1970). *Cemiyet içinde fert*, (Çev. Mümtaz Turhan), İstanbul: M.E.B. Yayınları.

Özbey, E. (2017, Kasım). Türk tarihinde Başbuğ' luk makamı ve Alparslan Türkeş. *Ülkü Ocakları Aylık Eğitim ve Kültür Dergisi*, 171, 77-82.

Poyraz, H. (2012, Mart). Milliyetçiliğin değerleri değerlerin milliyetçiliği. *Türk Yurdu*, 295 (32), 276- 282.

Sarioğlu, S. (2005, Ekim). Tarihi yazan fikir: Milliyetçilik. *Ülkü Ocakları Aylık Eğitim ve Kültür Dergisi*, 28, 57-60.

Şahin, F. (2012, Nisan). Büyük adam düşüncesinden liderlikte özellikler kuramına kavramsal bir bakış. *Cumhuriyet Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, Cilt 13, Sayı 1, 141-163.

Tonguç, K. (2015). *Ülkücü manifesto*. Ankara: Adonis Yayınları.

Türkeş, A. (1972). *Yeni ufuklara doğru*. İstanbul: Hamle Yayınları.

Türkeş, A. (1973). *Türkiye'nin meseleleri*. (3.bs.). İstanbul: Kutluğ Yayınları.

- Türkeş, A. (1976). *1944 Milliyetçilik Olayı*. (9.bs.). İstanbul: Kutluğ Yayınları.
- Türkeş, A. (1977). *Gönül seferberliğine*. Ankara: Anda Yayınları.
- Türkeş, A. (1979). *Türkiye ve Dünya*. Ankara: Emel Matbaacılık.
- Türkeş, A. (1982). *Sorgu: MHP ve ülkücü kuruluşlar davası*. Ankara: Mayaş Matbaacılık.
- Türkeş, A. (1987). *Savunma: MHP ve ülkücü kuruluşlar davası*. Ankara: Mayaş Matbaacılık.
- Türkeş, A. (1994). *Bunalımdan çıkış yolu*. (3.bs.). İstanbul: Kamer Yayınları.
- Türkeş, A. (1995). *Basılan kervanımız*. İstanbul: Kamer Yayınları.
- Türkeş, A. (1996). *Temel görüşler*. İstanbul: Hamle Yayınları.
- Türkeş, A. (1998). *Milliyetçilik ülkücülük üzerine konuşmalar*. İstanbul: Kamer Yayınları.
- Türkeş, A. (2000a). *Ahlakçılık*. Ankara: Berikan Yayınları.
- Türkeş, A. (2000b). *Dış meselemiz*. Ankara: Berikan Yayınları.
- Türkeş, A. (2017). *Milli doktrin dokuz ışık*. İstanbul: Bilge Karınca Yayınları.
- Türkeş, U. (1997, Nisan-Mayıs-Haziran). Hakkını helal et başbuğum [Başbuğ özel sayısı]. *Ülkü Ocağı Dergisi Aylık Sosyo-Politik Kültür Dergisi*, 198-201.
- Uzman, N. (2019, Nisan). Başbuğ Alparslan Türkeş'in kitap sevgisi, *Ülkü Ocakları Aylık Eğitim ve Kültür Dergisi*, 187, 104-112.

Uzun, T. (2011, Eylül). Türk siyasal yaşamında MHP. *Türk Yurdu*, 289(31), 192-214.

Yalçın, C. (2002, Nisan). Alparslan Türkeş'in ardından. *Ülkü Ocağı Dergisi Aylık Sosyo-Politik Kültür Dergisi*, 85, 28-30.

Yalçın, S. E. (2003). Alparslan Türkeş' in ardından. içinde Y. Hacaloğlu (Ed.), *Milli Birlik ve Milliyetçilik* (s. 13- 21). Ankara: Türk Ocakları Şubesi Yayınları 4.

Yalçın, S.E. (2005, Nisan). Siyaset ve devlet adamı olarak Alparslan Türkeş. *Ülkü Ocakları Aylık Eğitim ve Kültür Dergisi*, 22, 15-18.

Yeniçeri, Ö. (2003, Ocak). Geleceği inşa etmek ya da stratejik Türkçülük. *Ülkü Ocağı Dergisi Aylık Sosyo-Politik Kültür Dergisi*, 95(6), 49-59.

Yiğit, K. Özkaynar, K. (2017). *Ülkücü hareketin kronolojisi*: İstanbul: Delidumrul Kitapevi

Yiğit, M. (2019, Nisan). Alparslan Türkeş: Milli Egemenlik ve Demokrasi. *Ülkü Ocakları Aylık Eğitim ve Kültür Dergisi*, 187, 11-20.

EXTENDED ABSTRACT

Alparslan Turkes has packed numerous sociological events into his life story that started in Cyprus. In every period of his life, he drew a strong model within the social structure with various titles and tasks. Based on the realities of the intellectual world with his social roles, he made efforts to solve the problems of Turkish society.

In childhood, he received madrasa education from the ottoman empire teachers of the period. In 1933, due to his interest in military service, he persuaded his family to emigrate from Cyprus to Istanbul on the ship "Vienna". His entry into the military will not be as easy as he expected due to the laws of the period, but he will make every effort to achieve the profession he wants. He

entered Kuleli Military High School in 1933 and went to Ankara Military School in 1936. During his military years, he went through a serious training process and rose to colonelship.

In 1944, he paid a price for Turkish nationalism with important figures such as Horseless and spent 9 months and 10 days in prison. These trials lead to serious interest among Turkes' Turkish nationalists. In 1947, he tried to improve his English pronunciation with a tool called "Lingofon" in an impoverished town called Doganaslan. In 1948, he applied for various exams opened by the General Staff and set out to go to America without taking a break from his education. Here he studied languages and returned home. Between 1950 and 1955, he wrote various articles and poems under the pseudonym "A.Kazganoglu" in Orkun magazine. In 1955, he was appointed chief of staff in Washington, D.C. During the same period, he studied economics in the United States and in 1959 he was sent to The Atomic and Nuclear School in Germany.

Alparslan Turkes understands the negative political and political atmosphere in the country in the period leading up to the 1960 coup, takes his place in the coup in order to make various breakthroughs for the benefit of the country as soon as he senses that the coup will be carried out, and from 1960 he became known as the "Mighty Colonel". Turkes aims to realize the "Turkish Renaissance", in his own words, during this period. In 1964, he joined the Republican Peasant National Party. He was elected president in 1965 on the political stage, which is the main area where he will continue his moves, and with the Adana Congress of 1969, he made a plan with the accompanying names so that the name of the party was changed to "Nationalist Movement Party". In the years 1971, he was on the political scene as mhp leader. Turkes assumes ministries and serious roles in the "Nationalist Front Governments" established after the memorandum.

Turkes is one of the biggest contenders for the coup that took place in 1980. Following the coup, his party is shut down, he is tried on death row and imprisoned for 4 years and 5 months. After his release from prison, he enters the political scene again, not despairing. During this period, he carried out his political activities through the Nationalist Labour Party due to coup-era restrictions. With the lifting of political bans in 1992, the party was renamed the Nationalist Movement Party. Another feature of the 90s for Turkes is that he is seen as the upper mind by people of various opinions.

Alparslan Turkes is an important historical figure who is also a great man, intellectual or intellectual identity, though in terms of the roles he assumes within the social structure. While the intellectual and actional dimension he creates in society is directly related to his great manness, he is a true leader

both in the political sphere and in terms of the image he creates in his followers. It is necessary to read the intellectual aspect of Turkes through the educational processes he has passed and the works he has put forward. Turkes has benefited from historical facts and the basic dynamics of society while presenting his ideas. At this stage, the concept of leadership, which is equivalent to the history of humanity, has been identified with Turkes by a certain segment of Turkey.

Like any leader, Alparslan Turkes has a dream. He put this dream on a realistic basis and built the methods and tools to be implemented. Turkes first pondered the current problems in Turkey and thought carefully about the detection of these problems. At this point, he drew attention to the desire to compete between nations and stated that every individual who constitutes the nation should contribute to this race. He underlined that the lack of certain proportions of this consciousness of each individual who constitutes the social structure in Turkey will lead to serious problems. Turkes attached great importance to the development moves based on man and placed man at the foundation of his thought. Without putting man in various patterns; as an entity consisting of the whole social, economic, moral and cultural structure. For this reason, it is human-oriented in the system it imagines. He saw politics as a tool of the collective development process.

	SOSYOLOJİK DÜŞÜN
	ISSN: e-ISSN: 2587-2699
	Yıl : 7 Sayı : 1 Haziran 2022
	Yayın Geliş Tarihi: 16.02.2022 Yayına Kabul Tarihi: 25.03.2022
	DOI Numarası: https://doi.org/10.37991/sosdus.1074785 Makale Türü: İnceleme Makalesi / Review Article
Atıf/Citation: Avşar Arık, I. (2022). Gerontolojide Mekânı Yeniden Düşünmek. <i>Sosyolojik Düşün</i> , 7 (1), 32-53.	

GERONTOLOJİDE MEKÂNI YENİDEN DÜŞÜNMEK*

İşıl AVŞAR ARIK**

Öz

Yaşlılık çalışmalarında temel bir disiplin olan çevresel gerontoloji, ilk yıllarda ekolojik perspektif etrafında ele alınırken, son zamanlarda ise eleştirel bakış açısı merkeze alınarak tartışılmaya başlanmıştır. Bunun altında yatan sebeplerden bir tanesi günümüz kentlerinin Neoliberal politikalar etrafında şekillenmeye başlamasıdır. Neoliberal rasyonalite ile üretilen kentlerde yaşam kalitesinin anlamı tüketime göre şekillenmekte ve var olan eşitsizlikler daha da derinleşmektedir. Bu eşitsizliklerden etkilenenler arasında yaşlıların da olduğu görülmektedir. Bugünün Neoliberal ekonomi politiği yaşlılığı yoksulluk ve dezavantajlılık üzerinden yeniden şekillendirmektedir. Fakat kentsel konularda yaşlılar genellikle görünmez bir özne konumundadır. Bu çalışmada yaşlılık ve mekân arasındaki ilişki, kent sosyolojisi ve gerontoloji disiplinlerinin sunduğu bakış açıları ve imkânları bir araya getirilerek ele alınmaktadır. İki disiplin arasında kuramsal bir bağın oluşturulabileceğine ve mevcut durumun bu bağlamda tartışılabileceğine odaklanılmaktadır. Son olarak ise bu bakışın işaret ettiği toplumsal ve mekânsal bağlam karşısında bir çözüm önerisi olarak hak temelli yaklaşımlar tartışmaya açılmaktadır.

Anahtar kelimeler: Yaşlılık, Kentsel Yaşlanma, Mekân Gerontolojisi, Neoliberalizm, Mekânın Üretimi, Politik Ekonomi.

* Bu makale İşıl AVŞAR ARIK'ın Necmettin Erbakan Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Sosyoloji Anabilim Dalında, Doç. Dr. Faruk KARAARSLAN danışmanlığında hazırlanan "Orta Anadolu'da Kentsel Yaşlanma: Kayseri Örneği" adlı Doktora tezinden üretilmiştir.

** Dr., avsarisil@gmail.com

RETHINKING SPACE IN GERONTOLOGY

Abstract

Environmental gerontology, which is a basic discipline in aging studies, was discussed around the ecological perspective in the first years, and recently it has been discussed by taking the critical perspective to the center. One of the underlying reasons for this is that today's cities have begun to take shape around Neoliberal policies. In cities produced with neoliberal rationality, the meaning of quality of life is shaped by consumption and existing inequalities are getting deeper. It is seen that the elderly are among those affected by these inequalities. Today's Neoliberal political economy is reshaping aging through poverty and disadvantage. But in urban matters, the elderly are often an invisible subject. In this study, the relationship between aging and space is discussed by bringing together the perspectives and opportunities offered by the disciplines of urban sociology and gerontology. It focuses on creating a theoretical link between the two disciplines and discussing the current situation in this context. Finally, rights-based approaches are discussed as a solution proposal against the social and spatial context that this view points to.

Keywords: *Aging, Urban Aging, Environmental Gerontology, Neoliberalism, Production of Space, Political Economy.*

1. GİRİŞ

Hızlı kentleşme ve kentlerde meydana gelen dönüşümlerle birlikte, son yüzyılda dikkati çeken toplumsal olgulardan bir tanesi de demografik dönüşümdür. Demografik dönüşüm en genel anlamıyla doğum ve ölüm oranlarındaki değişen eğilimleri ifade etmektedir. Lee'nin (2003: 167) belirttiği gibi, Avrupa'da 1800'lü yıllarda başlayan demografik dönüşüm, nüfus projeksiyonlarına göre 2100 yılında tamamlanacaktır. Demografik dönüşümden önce doğumlar fazla; nüfus artışı yavaştır. Yaşam süresi ise kısa ve genç nüfus fazladır. Dönüşümle birlikte doğum oranlarında ve nüfus artışında azalma gerçekleşmiştir. Günümüzde ise

küresel olarak 60 yaş ve üzeri nüfusun artış hızı, diğer tüm nüfus kategorilerinden daha hızlı seyretmektedir (UN, 2015: 2).

Yaşlı nüfusun genel nüfustaki artışı nüfus yaşlanması olarak tanımlanmakta; bu durum yirmi birinci yüzyılın en önemli sosyal değişmelerinden biri olarak görülmektedir (UN, 2015: 1). İkinci Dünya Yaşlılık Asamblesi'nin (SWAA: 2002: 15) sunduğu verilere göre, dünya üzerinde şu anda yetişkinlik dönemini yaşayan genç nüfusun, 2050 yılında toplam nüfusun yaklaşık %20'sini oluşturacak olan yaşlı nüfusun içerisinde yer alacağı öngörülmektedir. Bu dönüşüm gençten yaşlıya, toplumun tüm kesimlerinde farklı etkilere sebep olabilecek potansiyellere sahiptir (Moore ve Pcey, 2004: 6). Artan yaşlı nüfusun çoğunluğu ise günümüzde kentlerde yaşamaya başlamıştır. Dünya sağlık örgütü (WHO) 60 yaş ve üzerindeki nüfus artışıyla kentleşme hızının aynı anda seyrettiğini belirtmiştir (WHO, 2007: 1). 2030 yılına gelindiğinde tüm dünyanın üçte ikisinin kentlerde yaşamaya başlayacağı tahmin edilmektedir (Moulaert ve Garon, 2016). Buradaki niceliksel veriler kentleşme ve yaşlılık arasındaki bağı önemini göstermektedir. Fakat daha da önemlisi bu türden niceliksel verilerin niteliksel değişimleri de beraberinde getirdiğidir. Diğer bir deyişle, kentleşme ve kentlerdeki yaşlı nüfus artışı aynı zamanda sosyolojik bir olgudur. Böylesi bir dönüşüm sosyal politikalar bağlamında önemli bir tartışma alanı olmakla birlikte, kentsel ve mekânsal konularda da oldukça merkezi bir yerde durmaktadır. Bu çalışmada kentlerdeki demografik dönüşümün etkileri ve yaşanan değişimler, mekânsal bağlam merkeze alınarak tartışmaya açılmaktadır. Bunun için öncesinde kısaca yaşlılığın sosyolojik bağlamına değinilecektir.

2. TOPLUMSAL YAŞLANMA VE SOSYOLOJİK BİR OLGU OLARAK YAŞLILIK

Yaşlılığın nasıl bir anlam çerçevesine sahip olduğu konusunda henüz bir uzlaşmanın olduğunu söylemek oldukça zordur. Zira yaşlılık veya yaşlanma kavramları tarihsel ve toplumsal anlamda değiştiği gibi, psikolojik, biyolojik ve

kronolojik olarak da değişmektedir. Oldukça objektif bir tanımlama gibi görünen, doğum günlerinin toplanarak hesaplanmasıyla elde edilen kronolojik yaşlanma bile tarihsel ve toplumsal olarak farklılık göstermektedir. Örneğin, günümüzde, Birleşmiş Milletler (BM) 60 yaş ve üzerini “yaşlı” olarak kabul ederken (UN, 2015: 2), Türkiye İstatistik Kurumu (TÜİK) yaşlılık istatistiklerinde 65 yaş, yaşlılığın başlangıcı olarak kabul etmektedir (TÜİK, 2018: xi). Hatta bazı çalışmalarda çalışmanın amacı bağlamında yaşlılığın başlangıcının kronolojik olarak 50’ye çekildiği bile görülmektedir. Fakat her ne olursa olsun, yaşlılık sadece kronolojik yaşa indirgenebilecek kadar basit bir tanımlama içermemektedir. Yaşlılığın toplumsal anlamı ve sosyolojik bağlamına dair ilk tartışmalar ise 1950’li yıllarda dikkat çekmeye başlamıştır.

Sosyolojik olarak yaşlılığı ele alan ilk çalışmalar sosyologların kutsal üçlü olarak kabul ettikleri Marx, Durkheim ve Weber’in düşüncelerinden hareket etmiştir. Fakat aynı zamanda bu çalışmalar Parsons ve Merton’ın yapısal fonksiyonalist görüşlerinden, Lenski ve Dahrendorf’un sosyal çatışmacı yaklaşımından, Simmel, Homans ve Blau’nun sosyal etkileşim ve değişme teorilerinden, Mead, Cooley ve Goffman’ın sembolik etkileşimci perspektifinden ve Schutz, Berger ve Lucakmann’ın fenomenoloji ve sosyal inşacılık teorilerin de yararlanmışlardır (Settersten ve Angel, 2011: 4).

Sosyolojik olarak yaşlanma bireyin yaşıyla birlikte toplumdaki değişen konumunu ifade eder (Tibbits, 1954: 144). Toplumsal yaşlanma, yaşlıların içerisinde yaşadığı toplumdaki pozisyonları ve deneyimlerini anlamaya çalışır. Aynı zamanda ırk, etnisite, cinsiyet, sınıf gibi yapısal faktörlerin de bu deneyimi nasıl etkilediğine açıklık getirmeye çalışır (Victor, 2005: 5). Böylece yaşlılık hem başka türden toplumsal olgulardan etkilenen hem de onları etkileyen bir toplumsal olgu olarak karşımıza çıkar. Yaşlılığı ve yaşlanma sürecini etkileyen

faktörlerden bir tanesi de yaşlıların içerisinde yaşadıkları çevre (environment) veya diğer bir deyişle mekândır.

3. YAŞLANMANIN MEKÂNSAL BAĞLAMI

Yaşlılık dönemi kişinin yaşamında pek çok değişikliği beraberinde getirir. Bunlar arasında kas dokularında zayıflama, işitme ve görme duyularında gerileme ve denge kayıpları gibi fiziksel değişiklikler (Kalınlara, 2017: 232) olabilirken, Alzheimer ve Demans gibi bilişsel durumdaki değişiklikler de olabilir. Bu nedenle yaşlıların içerisinde yaşadığı yer (place) ve mekânın (space) nasıl düzenlendiği oldukça büyük bir öneme sahiptir. Yaşlılık çalışmalarında politika ve bakım hizmetlerinin oldukça önemli bir yer tutmasına rağmen, mekân ve yerin yaşlıların yaşamına olan etkisinin ve bu ikisi arasındaki ilişkiselliğin eksik olduğu vurgulanmaktadır. Bu nedenle mekân ve yer arasındaki ilişki ve bunun yaşlıların gündelik yaşamlarına ve pratiklerine nasıl yansıdığını ele almak gerontolojiyi zenginleştirecektir (Andrews, Evans ve Wiles, 2013: 1361).

Gerontolojideki iki temel çalışma alanı yaşlıların fiziksel ve sosyal dünyada nasıl konumlandıkları, bu dünyayı nasıl deneyimledikleri ile ilgilenmektedir. Bunlardan bir tanesi teorik temellerini çevresel psikolojiden alan çevresel gerontoloji (environmental gerontology), diğeri ise teorik temellerini sosyal coğrafyadan alan coğrafi gerontolojidir (geographical gerontology) (Andrews vd., 2013: 1340). Yaşlının çevresiyle olan ilişkisini inceleyen bir disiplin olarak ortaya çıkan çevresel gerontolojinin teorik kökenleri Chicago Ekolü'ne kadar dayanmaktadır. Öte yandan coğrafi gerontoloji, 1970'lerde sosyal psikologlar tarafından çevresel faktörlerin yaşlılar üzerindeki etkilerine yönelik araştırmalarla gelişmiştir (Andrews, Milligan, Philips and Skinner, 2009: 1642). Çevresel gerontoloji yaşlanmadaki sosyal ve kültürel etkilerin sosyofiziksel alanla birleştiği noktalara temas etmektedir (Wahl ve Wiesman, 2003: 617). Bu

nedence çevresel gerontolojinin mekân gerontolojisi (veya mekânsal gerontoloji) olarak da isimlendirilebileceği söylenebilir.

1980'lerde Lawton'ın öncülüğünde, çevresel gerontoloji ekolojik perspektifle kuramsal bir zemine oturtulmuştur. Ekolojik perspektifin temel alanı ileri yaşta olan kişilerin yaşam kalitelerini etkileyen çevresel faktörlerin neler olduğudur. Ekolojik yaklaşım sonrasında yaşlılıkla ilgili en temel alanlardan bir tanesi haline gelmiştir. Bu yaklaşım son yıllarda çevresel gerontoloji çalışmalarının temel vurgularından bir tanesi haline gelen *yerinde yaşlanma* düşüncesine de öncülük etmiştir (Buffel ve Phillipson, 2018: 179).

Yerinde yaşlanma çalışmaları, yaşlıların fiziksel veya bilişsel bir gerileme yaşaması durumunda içerisinde yaşadığı çevrenin (hem özel hem kamusal alan) imkânlarını kullanarak, olabildiğince bağımsız bir şekilde yaşamını devam ettirmesine odaklanmıştır. Diğer yandan yaşlıların içerisinde yaşadıkları çevrenin değişmesi durumunda da yeni çevreye nasıl adapte olabileceği konusu yine yerinde yaşlanma çalışmalarının temel ilgi alanlarından bir tanesidir (Wahl ve Lang, 2003: 7). Yaşlılıkta görülebilecek olası bakım ihtiyacının kişinin yaşadığı çevrede karşılanması veya huzurevi gibi kurumlara yerleşmek zorunda kalmamasını ifade eden yerinde yaşlanma çalışmaları böylelikle çevresel gerontoloji çalışmalarının da yaygınlaşmasını sağlamıştır (Wanka, vd., 2018: 26). Bu disiplini yaygınlaştıran sebeplerden bir diğeri ise *sağlıklı yaşlanma* ve *yaş dostu toplum* çalışmalarını sağlamlaştıracak teorik bir zemin ve zengin ampirik veriler sağlamasıdır. Böylelikle yerinde yaşlanma çalışmaları 1990'larda daha yaygın bir çalışma alanı iken bugün yerini "yaş dostu" kavramına bırakmaya başlamıştır (Moulaert vd., 2018: 18). WHO'nun Yaş Dostu Kentler (YDK) yaklaşımı da yerinde yaşlanma (ve beraberinde aktif yaşlanma) düşüncesine temellenerek, bu düşüncenin kurumsal bir arka planı haline gelmiştir.

Yaşlılık çalışmalarının sabit olmayan, zamanın ruhuna göre değişen bir yapıya sahip olduğunu söylemek yanlış olmayacaktır. Bu bağlamda yerinde yaşlanma kavramsallaştırmasında da son yıllarda yeni çalışmaların yapıldığı ve eleştirel kentleşme literatüründen gelen bir damarın mekân gerontolojisinde yeni bir perspektif sağladığı görülmektedir. Bu alan özellikle C. Phillipson'ın çalışmalarıyla ön plana çıkmaya başlamıştır. O, iyi bir çevresel gerontoloji geliştirebilmek için kentsel değişimin ardında yatan sosyal, kültürel ve ekonomik sebeplerin oldukça önemli olduğunu belirtmektedir. Phillipson'a göre son yıllarda kentlerde meydana gelen değişimler gerontoloji çalışmalarında merkezi bir konumda olmalıdır. Bunlar arasında küreselleşmenin etkisiyle bazı bölgelerin gelişmesine karşılık, bazı bölgelerin giderek yoksullaşması, kent yoksulluğu ve değişen sosyal ilişkiler ve yaşlıların hizmet ve servislere ulaşmasındaki zorluklar gibi faktörler yer almaktadır (Phillipson, 2004: 964). Kentlerde meydana gelen bu türden değişimler karşısında yaşlıların neler hissettiği ve ne gibi zorluklar yaşadığı, istek ve talepleri, bu durumu nasıl deneyimledikleri, vb. gibi konular dikkate alınmalıdır (Phillipson, 2010). Böylece son zamanlarda çevresel gerontolojiye yeni bir perspektif kazandırılmaya çalışıldığı söylenebilir. Bu perspektif eleştirel bir mahiyete sahip olduğundan mekânsal adalet, sosyal dışlanma, sosyal içerme gibi kavramlar da bu çerçeve içerisinde yaşlılar açısından tartışmaya açılmaktadır.

4. MEKÂNSAL DIŞLANMA VE YAŞLILIK

Kapitalizmin doğasında olan sosyal eşitsizlikler kentlerde yaşayan bazı gruplar için avantajlar sağlarken, bazıları içinse dezavantaj yaratabilmekte (Savage ve Warde, 1993: 64) ve dışlanmaya sebep olabilmektedir. Dışla(n)ma, Levitas (2007) ve arkadaşları tarafından çok boyutlu bir olgu olarak tanımlanmaktadır. Buna göre dışla(n)ma ekonomik, sosyal, kültürel veya politik bakımdan kaynaklar, haklar, mallar ve hizmetler gibi bir toplumda yaşayan çoğu insanın

ulaşma imkânının olduğu faaliyetlere bazı kimselerin ulaşamaması veya ulaşmada zorluk çekmesidir. Bu sebeple hem yaşam kalitesini hem de toplumun bir bütün olarak uyumunu ve eşitliğini etkiler. Phillipson (2010) kentsel dışlanmanın kent çevresinin değişmesinden, kent çevresinde gerçekleşen genel baskılardan ve küreselleşme nedeniyle mekân ve kimlik algılarındaki değişmeden kaynaklı olmak üzere üç boyutu olduğundan bahseder.

Neoliberal rasyonaliteyle şekillenen kentler ekonomik, toplumsal ve mekânsal bazı toplumsal gruplar açısından ayrışmalara ve dışlanmalara sebep olurlar. Bu dışlanmaya dâhil olan gruplar arasında yaşlıların da olduğu söylenebilir. Küresel etkilerle kentlerde meydana gelen hızlı ve radikal dönüşümler ve kentlerdeki yaşlı nüfusun artması gibi faktörler kentsel alanlarda yaşlılar açısından yeni mücadele alanlarının ortaya çıktığına dair tartışmaları gündeme getirmiştir. Bu tartışmalara göre değişen kent mekânları yaşlılar için sürekli yenilenen bir alan olmakta ve yaşlılar bu değişime uyum sağlayabilmek için çeşitli taktikler geliştirmektedir (Şentürk ve Kurtkapan: 2017: 5). Sosyal ayrışmaya zemin teşkil eden bu durum yaşlı olsun, genç olsun, insanlar ihtiyaç duydukları temel gereksinimleri karşılayamadığında en temel hakları olarak düşünölebilecek konut ve bakım hizmetlerine erişme; yiyecek, ulaşım ve eğitim gibi hayati önemi olan ihtiyaçlarını karşılamada ve sivil hayata tam katılımda başarısız sayılmaktadır (Finlay ve Finn: 2020: 6). Bu durum karşısında kentte yaşamak yaşlılar için zaman zaman olumsuz bir deneyime dönüşebilmektedir. Hatta kentlerin tasarımı yaşlıları kamusal mekânların dışına itebilmektedir. Bu durum karşısında hızlı akan kentlerde yaşlıların görünürlükleri azalmaktadır. Kentsel tasarımların çoğu ortalama bir standarda göre (makbul vatandaşa göre) yapılırken, bunun dışında kalan tüm toplumsal kümelenmeleri dışarıda bırakmaya yönelik olarak tasarlanabilmektedir. Bunların arasında yaşlıların da olduğu söylenebilir.

Neoliberal dönemde yaşlılık çoğu zaman yoksullukla bir arada ele alınmaktadır. Bunun yanı sıra yaşam kalitesinin bir tüketim meselesi haline gelmesi, pahalı tüketime yaşam kalitesini artıracağına yönelik bilinç ve yönelimler, yaşlıları bu çerçevenin dışına itebilmektedir. Çünkü emeklilik dönemi ile yaşının gelirindeki azalmalar ve çalışma yaşamından çekilme onları daha az üreten konumuna getirdiği gibi, tüketim noktasında da genellikle sağlık alanında dikkat çekmektedirler. Çalışmak isteyen yaşlılar ise yaşlılığa bağlı olumsuz kalıpyargılar nedeniyle çoğunlukla iş bulmakta zorlanmaktadırlar. Bunun sonucu olarak ortaya çıkan ekonomik zorluklar ve yetersizlikler ise sosyal ve gündelik hayatı doğrudan etkilemektedir. Bu nedenle özellikle kentlerde yaşayan yaşlılar, çeşitli açılardan hak kayıplarına uğramakta ve dışlanma pratiklerine maruz kalabilmektedir. Buradaki dışla(n)ma da mekânın kullanımı, temsili ve algılanmasını içeren çok boyutlu bir durumdur (Wanka vd., 2018: 39). Yaşlılık ve dışlama arasındaki ilişkiyi inceleyen çalışmalar oldukça az (Walsh vd., 2016: 81) ve yaş, mekân ve dışlama konusu yeni gelişen bir alandır (Moulaert vd., 2018: 10).

Önemli bir diğer dışla(n)ma türü ise politik ayrımcılıktır. Kentsel konularda yaşlılar çoğunlukla göz ardı edilmekte ve hatta “görünmez” kılınmaktadır (Buffel ve Phillipson, 2018: 178). Oysaki yaşlılar bu değişim süreçlerini tecrübe eden ve bunlardan etkilenen bireyler olarak kendi hayatlarını etkileyecek bu türden değişimlerde karar alma mekanizmalarında etkin bir şekilde rol almalıdırlar.

5. KENT SOSYOLOJİSİ VE GERONTOLOJİ: İKİ DİSİPLİNİ BİR ARAYA GETİRMENİN İMKÂN LARI

Gerontolojiye dair yöneltilen en klasik eleştirilerden bir tanesi, bu disiplinin veri açısından oldukça zengin olmasına rağmen, teori açısından ise oldukça zayıf kaldığıdır (Birren, 1999: 459; Moulaert, vd., 2018, 9; Wahl ve Wiesman, 2003: 621). Bugün bu eleştiriler mekân gerontolojisi bağlamında da görülmektedir.

Özellikle kentleşme ve yaşlılık arasında başarılı bir kuramsal bağın oluşturulamadığı sıklıkla dile getirilmeye başlanan bir vurgudur. Bu nedenle kentsel yaşlanma üzerine çalışmalar yapan pek çok araştırmacı, kent sosyolojisi ile gerontoloji arasında kentleşme sosyolojisinden gelen ortak bir damar olduğunu, fakat bu konunun hem kent hem de gerontoloji literatüründe eksik kaldığını ifade ederler (Finlay ve Finn, 2020; Moulaert vd., 2018; Phillipson, 2004; Wanka vd., 2018). Mekânsal adalet kavramsallaştırması ise bu bağı oluşturmada önemli bir fikir olarak görülmektedir.

Mekânsal adalet yaklaşımı yaş ve sosyoekonomik durum (bazen buna cinsiyet ve etnisite de eşlik eder) ve bunların hep birlikte yaşlıların mekân kullanımı açısından nasıl bir tehlike oluşturduğuna odaklanır. Diğer bir deyişle mekânsal eşitsizlikler ve yaşlılık arasındaki ilişkiye odaklanırlar. Fakat bu çalışmalar sosyoekonomik durum veya politik durum gibi konuların uzağında kalmaktadır (Wanka vd., 2018: 31). Gerontoloji mekânsal dışlama ve yaşlılık konusunda da teori yönünden eksik kalmıştır (Moulaert, vd. 2018; Scharf, vd., 2005; Walsh vd. 2016: 87). Yaşlılık ve mekânsal dışlanma arasındaki ilişkiyi teorik bir zemine oturtturarak daha net anlaşılacağını belirten Moulaert ve arkadaşları, Lefebvre'in *mekânsal üçlü* kavramsallaştırmasının burada önemli bir konumda olduğunu belirterek, yaşlıların da mekan üretiminde etkili bir aktör olduğunu vurgularlar (Moulaert vd., 2018). Her ne kadar Lefebvre mekânın üretiminden bahsederken yaşlılara değinmemiş olsa da, bu düşünceler gerontologlar tarafından son yıllarda iki disiplini bir araya getirmede kullanılabilir bir teorik göz olarak düşünülmektedir. Buna rağmen gerontologlar tarafından Lefebvre'in mekanın üretimi noktasındaki üç kavramı yaşlılık bağlamında detaylı çalışılmamıştır (Moulaert, 2018; Wanka vd., 2018: 39).

Mekânın deneyimlenmesi noktasında Lefebvre üçlü bir kavramsallaştırma geliştirmiştir. Bunlar algılanan, tasarlanan ve yaşanan mekândır (Ghulyan, 2017:

7). Mekan bu üç kavram ile üretilen dinamik bir süreçtir (Wanka vd., 2018: 37; Moulaert vd., 2018: 11). Algılanan mekân veya diğer bir deyişle mekânsal pratik, sıradan insanların mekânı kullanması ve mekânda karşılaştıkları gündelik pratikler ve algılardır. Bu nedenle günlük rutinleri, bir mekanı sahiplenme biçimini veya o mekândan kaçınmayı, vb. gibi davranışları barındırır (Wanka vd., 2018: 37; Moulaert vd., 2018: 11). Bir toplumun mekânsal pratiği kendi mekânını yaratır (Lefebvre, 2014: 67). Bu sebeple mekânsal pratikler mimari, şehircilik, parkurların ve yerlerin düzenlenmesinde, gündelik hayat ve kentlerde kendisini gösterir ve buralarda analiz edilir (Lefebvre, 2014: 410). Mekânsal pratikler fiziksel mekânı kapsadığından, mekânın doğrudan deneyimlenmesini sağlar ve bu nedenle de algılanan mekân olarak kavramsallaştırılır. Mekânsal pratik şehir planlaması gibi disiplinlerin eylemleriyle ilişkili olduğundan tasarlanan mekân ile birbirine bağlıdır (Ghulyan, 2017: 22). Tasarlanan mekân veya diğer bir deyişle mekân temsili Peet'e (1998) göre iktidarın anlayış ve ideolojisinin bir karışımıdır ve toplumsal pratikte önemli rol oynar (Akt. Doğan, 2007: 19). Mekânın temsilleri mekânın bölgelere ayrılması, parsellenmesi ile insanların ve şeylerin mekândaki ayırım veya birleşiminde rol oynayan uygulama ve pratiklerdir (Ghulyan, 2017: 23). Mekanın temsilleri planlamacılar, bilim insanları, politika yapıcıları tarafından yapılan haritalar, modeller, planlar ve dizaynlardır (Wanka vd., 2018: 38; Moulaert vd., 2018: 12). Temsil mekânları ise tasarlanan ve algılanan mekânın bir araya gelerek ilişkilendiği bir kavram olarak (Kurtar, 2013: 213) orada oturanların, orayı "kullanıcıların" mekânıdır (Lefebvre, 2014: 68). Temsil mekânları orada olanlar tarafından pasif bir şekilde deneyimlenen, insanların mekândaki sembolleri veya işaretleri bilinçli olmadan algılamasıdır. Bu semboller o mekânda neyin yapıldığı neyin yapılamayacağı hakkında bir öngörü verir. Bu yüzden temsili mekân ve mekânsal pratik arasında oldukça güçlü bir ilişki vardır (Moulaert vd., 2018: 12). Temsil mekânları yaşanan, somut mekânlardır. Bu üçü arasındaki diyalektik ilişkiler bir bütün

olarak kentin veya mahalle, semt gibi kentin daha küçük parçaları açısından kamu ve yerel dinamikler arasındaki güç ilişkisine göre değişmektedir (Doğan, 2007: 20). Bu açıdan öne çıkan diğer bir unsur ise sosyal dışlamanın mekânsal mekanizmalarında ortaya çıkan güç ilişkileridir (Wanka vd., 2018: 39).

Mekânın üretimi yaklaşımındaki temel vurgu mekânın sabit, stabil ve önceden var olan bir varlık olduğu değil; farklı güç seviyelerindeki farklı insanlar tarafından sürekli olarak yeniden üretilen, yeniden inşa edilen dinamik bir süreç olmasıdır. Mekânın kim tarafından kullanıldığı ya da kullanılmadığı; kimler tarafından nasıl algılandığı; kimleri nasıl temsil ettiği gibi konular mekânın üretiminde dikkat edilmesi gereken temalardır. Mekânın üretimi aynı zamanda sadece karar alma süreçlerine dâhil olmakla ilgili değildir. Bununla birlikte, temsil mekânlarını şekillendiren planlamacılar, bilim insanları ve karar alıcılar tarafından yapılan mekânsal kavramsallaştırmaları da kapsar. Bu nedenle onlar mekânın üretimi ve mekânsal dışlanmada önemli bir rol oynarlar.

Mekân gerontolojisine teorik açıdan bir katkı olarak, eleştirel kent sosyolojisindeki mekânın üretimi yaklaşımı ile eleştirel yaşlılık sosyolojisi teorilerinden politik iktisat teorisi (PİT) bir araya getirilerek eklektik bir teori oluşturulabilir. Mekânın üretimi yaklaşımında nasıl ki güç ilişkileri önemli bir yer tutuyorsa, PİT'te de bu vurgu vardır. Bu teori gerontoloji çalışmalarındaki yaşlılığa uyum sağlamaya ilişkin bireysel bakış açısını, kaynakların nasıl dağıtıldığını da anlamayı sağlayacak sosyal süreçlere doğru çevirmiştir (Quadagno, 2017: 83). Devlet, ekonomi ve sosyal gruplara odaklanır. Bu sosyal gruplardan bir tanesi de yaşlılardır. Buna göre yaşlıların yaşlılık döneminde karşılaştığı problemler ve onların toplumsal konumları sağlık ve yaşlılığın toplumdaki kavramsallaştırılmasına bağlı olarak sosyal olarak inşa edilmiştir. Yaşlılığı şekillendiren sosyal politikalar ekonomik, sosyo-politik ve kültürel güçlerin bir çıktısı olarak görülmektedir (Victor, 2005: 27). Bu nedenle sosyal

politikaya sosyal çatışmaların, güç ilişkilerinin ve mücadelelerinin bir ürünü olarak yaklaşır. Politikalar ise sınıf, etnisite, ırk, toplumsal cinsiyet ve yaş ilişkilerine gömülü olarak ortaya çıkan avantaj ve dezavantajları ve yapıyı yansıtır. Bu nedenle sosyal politikalar yaşlıların da hayat şartlarını belirleyen önemli belirteçlerdir (Estes, 2001: 40).

Yeni kentleşme teorisindeki kentin yaratılmış bir çevre olduğu savı ile PİT'teki yaşlılığın sosyal bir inşa olduğu savları birbiri ile iyi bir uyum yakalamaktadır. Kentsel yaşlanma deneyimi toplum tarafından üretilmekte, inşa edilmekte ve bunun altında da ekonomi, kültür, toplumsal cinsiyet, politika gibi faktörler yer almaktadır. Teorinin bunu anlayacak bir kavramsal çerçeve sunduğu düşünülmektedir; ancak mekân faktörüne yeterince vurgu yapılmamıştır. Teorinin ele aldığı yapısal faktörlerin arasına mekân bağlamı da eklenebilir. Çünkü mekân, toplumu içine alan basit bir kap olmanın ötesinde, toplumsal pratiklerin şekillendirici bir unsurudur. İnsanlar mekânı tecrübe etmekle kalmaz, aynı zamanda mekân aracılığıyla düşünür ve hayal kurar (Stavrıdes, 2016: 11). Kent mekânları böylece her ne kadar fiziki bir yapıya sahip olsa da onlar fiziki yapılarının yanında sosyal, kültürel, ekonomik, vb. ilişkilerin yaşandığı, oldukça önemli sosyolojik bir temele de sahiptir. Mekân şekillendirici, yönetici, yönlendirici etkisi ile her zaman iktidarın bir tür görünen yüzü olma özelliği de taşır. İktidar ilişkilerinin düzenleyici mantığı mekân üzerinden kodlanır ve mekân ve toplumsallık bir dönüşüm ve etkileşim sürecinin parçası olarak hareket eder (Foucault'dan akt. Stavrides, 2016, 145). Moulart ve arkadaşlarının önerdiği gibi mekânın üretimi yaklaşımı böyle bir sentez için bir imkân sağlayabilir. Buna göre günümüz kentlerinde mekân, yaş ve dışlanma sosyal olarak inşa edilmektedir. Bu inşada yaşlılar kentin görünmez öznesi olarak kalmaktadır (Moulart, vd., 2018: 8).

6. KENTSEL YAŞLANMA VE HAK TEMELLİ YAKLAŞIM

Yaşlıların mekânın görünmez bir öznesi olarak kalmaması için sosyal hayata aktif katılmalarını ve sosyal içermelerini destekleyecek, onlar için fırsatlar ve imkânlar yaratacak bir kent ortamına ve bunu gerçekleştirmek içinse önemli değişikliklere ihtiyaç olduğu vurgulanmaktadır. Böylece şehirlerin birbirlerine göre olan farklılıklarını görebilmek, yaşam seyri boyunca değişen ihtiyaçlara yönelik olarak yeni tür kentsel vatandaşlık biçimleri geliştirmek ve mekan planlaması ve üretimine yaşlıları da dahil ederek fikirlerinin alınabileceği imkanlar yaratmak önemli adımlar olarak görülmektedir (Buffel vd., 2012: 606).

Son yıllarda bu mesele hak temelli yaklaşımlar ışığında ele alınmaya başlanmıştır. Çünkü kentsel yaşlanmaya eleştirel açıdan yaklaşmak, sosyolojinin en temel görevlerinden bir tanesi olan “olanı ortaya çıkarma”yı ve ortaya çıkan tablo karşısında öneriler geliştirmeyi hedeflemektedir. Zira Arık ve Taş’ın da belirttiği gibi, sosyoloji, eşitsizlikleri ve dezavantajlılığı tarihsel ve toplumsal bağlamda değerlendirerek bunları ifşa edebilecek, söz gelimi bu rahatsızlığı ortaya çıkararak tartışmaya açabilecek bir birikime sahiptir (2020: 5). Bu bağlamda, hızla değişen kentlerdeki değişimler üzerinde, diğer bir deyişle mekânın üretiminde söz sahibi olmak, sosyal içirme politikaları ile kentlerde sağlanan her türlü imkân ve fırsata ulaşabilmek, erişebilmek ve karar alma mekanizmalarına katılmak bir lütuf değil, haktır.

Hak temelli yaklaşımlarda ön plana çıkan konulardan bir tanesi, kentlerdeki eşitsizlik ve ayrımcılığın önüne geçilmek istenmesidir. Kentte yaşamaya ilişkin hak temelli yaklaşımlar kentli hakları başlığında insanın yaşam kalitesini en üst düzeye çıkarma hedefi gütmektedir. Kentler tarihsel perspektifte her zaman insan hakları, demokrasi, yerelleşme ve katılım gibi kavramlarla yan yana anılmıştır. Kentli hakları ve insan hakları günümüzde iç içe geçmiştir (Koçak ve Bektaş, 2019: 108-9). Kentli hakları kentte yaşayan kimselerin insan haklarını ve

yaşanılan kentteki toplumun üyesi, kentlisi olarak kişinin kent ve çevresi üzerindeki haklarının tümünü kapsamaktadır (Karasu, 2008: 38). Kentli hakları 1980’li yıllardan itibaren uluslararası boyutlarda tartışılmaya başlanmış ve bu haklar ilk kez 1992 yılında Avrupa Kentsel Şartı’nda metin haline getirilmiştir. Bu şart diğer uluslararası sözleşmelerden farklı olarak hükümetlerin değil, yerel yönetimlerin imzasına sunulmuştur. 20 maddelik şarttaki en önemli maddelerden bir tanesi katılım hakkı olmakla birlikte, bu madde *kent hakkı* şeklinde daha sonra gerçekleştirilen pek çok çalışmada ön plana çıkmıştır. Kent hakkı, kentteki vatandaşların kent politikalarındaki rolünün önemini göstermektedir. Diğer bir deyişle demokratik katılım hakkını önemsemektedir (Pektaş ve Akın, 2010: 27-34). Bu nedenle Lefebvre’in kent hakkı düşüncesi de bu çalışmada çizilmeye çalışılan çerçevenin içerisinde yerleştirilebilecek bir tezdır.

7. SONUÇ ve TARTIŞMA

Sosyal bilimler içerisinde henüz görece “genç” bir alan olarak görülen gerontolojinin zengin veriler sağladığı, ancak teorik açıdan zayıf kaldığı son yirmi yıldır tekrarlanan bir eleştiridir. Gerontolojinin daha spesifik bir alanı olan mekân gerontolojisi için de aynı durumun geçerli olduğu söylenebilir. Bu sebeple son yapılan çalışmalarda kent ve yaşlılık arasında sistematik bir teori oluşturma çabasının başladığı görülmektedir. Bu çabada eleştirel kentleşme literatürü oldukça etkili olmaktadır. Çünkü küresel etkilerle ortaya çıkan Neoliberal ekonomi politik bugün kentsel yaşam alanları üzerinde oldukça sarsıcı ve eşitsiz bir toplumsal ortam doğurmaktadır. İki disiplin arasında bağ kurmaya çalışan çalışmaların çıkış noktasının ise burası olduğu söylenebilir.

Bu çalışmalar yaşlıların kentin görünmez bir öznesi olarak kalmaması için konuya oldukça eleştirel bir açıdan yaklaşmakta, mevcut durumu deşifre etmek istemektedir. Bu çaba ise en nihayetinde hak temelli yaklaşımlara kapı

aramaktadır. Lefebvre'in mekânın üretimi yaklaşımının yaşlılık ve mekân arasındaki bağı incelemek için iyi bir bakış açısı sunacağını belirten bu çalışmalar, son kertede yine Lefebvre'in kent hakkı düşüncesi ile birleşmektedir. Kent hakkı ise hak temelli yaklaşımların ve sosyal politikaların daha spesifik bir alanı olarak düşünülmektedir. Eldeki çalışmada bu bakış açısını zenginleştirici bir kuramsal perspektif olarak yaşlılık sosyolojisindeki temel teorilerden politik iktisat teorisinin mekânın üretimi tezi ile birlikte, eklektik olarak ele alınabileceği aktarılmaya çalışılmıştır. Çünkü yaşlanma deneyimi ekonomik, kültürel, politik ve mekânsal faktörlerden etkilenmektedir. Yaşlılık, en nihayetinde tüm bu faktörlerin etkisi ile inşa edilen sosyal bir olgudur. Öte yandan bu çalışmadan çıkarılabilecek sonuçlar doğrultusunda, gerontoloji veya yaşlılık sosyolojine dair sistematik bir teori oluşturulabilmesi için metodolojik bir strateji olarak gömülü teorinin kullanılabileceği önerilmektedir.

KAYNAKÇA

- Andrews, G. J., Evans, J. And Wiles, J. L. (2013). Re-Spacing And Re-Placing Gerontology: Relationality And Affect. *Ageing & Society*, 33. <https://doi.org/10.1017/S0144686X12000621>.
- Andrews, G. J., Milligan, C., Philips, D. R. And Skinner M.W., (2009). Geographical Gerontology: Mapping A Disciplinary Intersection. *Geography Compass*, 3 (5), 1641-1659.
- Arık, F. Ve Taş, L. (2020). *Dezavantajlılar Ve Dezavantajlılık Sosyolojisi*. Ankara: Nobel Akademik Yayıncılık.
- Birren, J. E. (1999). *Theories Of Aging: A Personal Perspective*, In *Handbook Of Theories Of Aging*, (eds. Vern L. Bengtson and K. Warner Schaie) Springer Publishing Company.

- Buffel, T. And Phillipson, C. (2018). A Manifesto For The Age-Friendly Movement: Developing a New Urban Agenda. *Journal of Aging & Social Policy*. <https://doi.org/10.1080/08959420.2018.1430414>.
- Buffel, T., Phillipson, C. And Scharf, T. (2012). Experiences Of Neighbourhood Exclusion And Inclusion Among Older People Living in Deprived Inner-City Areas in Belgium And England. *Ageing And Society*, 33: 89-109.
- Doğan, A. E. (2007). Eğreti Kamusalılık: Kayseri Örneğinde İslamcı Belediyecilik. İstanbul: İletişim Yayınları.
- Estes, C. Et Al. (2001). *Social Policy And Aging: A Critical Perspective*. California: Sage Publications.
- Finlay, J. M. And Finn B. M. (2020). Geography's Blind Spot: The Age-Old Urban Question. *Urban Geograpy*, DOI: 10.1080/02723638.2020.1742468.
- Ghulyan, H. (2017). Lefebvre'nin Mekân Kuramının Yapısal Ve Kavramsal Çerçevesine Dair Bir Okuma. *Çağdaş Yerel Yönetimler Dergisi*, 26 (3), 1-29.
- Kalinkara, V. (2017). Yaşlanan Kentler: Kentsel Alanda Aktif Yaşlanmayı Destekleyecek Kapsayıcı Tasarım Ve Ergonomi. *Toplum Ve Demokrasi*, 11 (24), Temmuz-Aralık, S. 229-248.
- Karasu, M. A. (2008). Kentli Haklarının Gelişimi ve Hukuki Boyutları. *Türkiye Barolar Birliği Dergisi*, (78), 37-52.
- Koçak, B. Ve Bektaş, M. (2019). Ulusal Ve Uluslararası Hukuk Sisteminde Kentli Hakları Ve Katılım. *Kent Akademisi*, 12 (36), 104-117.
- Kurtar, S. (2013). Mekânı Yaşamak: Lefebvre Ve Mekânın Diyalektik Oluşumu. . TÜCAUM VII. Coğrafya Sempozyumu, Ankara.
- Lee, h. And hashimoto, s. (2018). Governing Care Provision: A Comparative Perspective on Japan and Korea, *Development and Society*, Vol. 47, No. 1, pp. 39-61.
- Lefebvre, H. (2014). Mekânın Üretimi. (Çev. Işık Ergüden). İstanbul: Sel Yayınları.
- Levitas, R., Pantazis, C., Fahmy, E., Gordon, D., Lloyd, E. And Patsios, D. (2007). The Multi Dimensional Analysis Of Social Exclusion. London: Cabinet Office.

- Moore, E.G. And Pacey, M.A. (2004). Geographic Dimensions Of Ageing In Canada 1991-2001. *Canadian Journal Of Ageing*, 23, 5-21.
- Moulaert, T. And Garon, S. (2016). Age-Friendly Cities And Communities In International Comparison Political Lessons, Scientific Avenues, And Democratic Issues (Eds. Thibauld Moulaert And Suzanne Garon). Switzerland: Springer International Publishing.
- Moulaert, T., Wanka, A. And Drilling, M. (2018). The Social Production Of Age, Space And Exclusion: Towards A More Theory-Driven Understanding Of Spatial Exclusion Mechanisms in Later Life. *Sociální Studia / Social Studies*, Masaryk University, 15 (1): 9-23. Hal-01895265v2.
- Pektaş, E. K. Ve Akın, F. (2010). Avrupa Kentsel Şartları Perspektifinde Bir Kentli Hakkı Olarak "Katılım Hakkı" Ve Türkiye. *Afyon Kocatepe Üniversitesi, İ.İ.B.F. Dergisi*, 12 (2).
- Phillipson, C. (2004). Urbanisation And Ageing: Towards A New Environmental Gerontology. *Ageing And Society*, 24 (6): 963-72. Doi: 10.1017/S0144686x04002405.
- Phillipson, C. (2010). Ageing And Urban Society: Growing Old İi The 'Century Of The City'. In *The Sage Handbook Of Social Gerontology*. (Eds. Dale Dannefer And Chris Phillipson). London: SAGE Publications Ltd.
- Quadagno, J. (2017). *Aging And The Life Course: An Introduction To Social Gerontology*. McGraw-Hill Education.
- Savage, M. And Warde, A. (1993). *Urban Sociology, Capitalism and Modernity*. London: The Macmillan Press Ltd.
- Scharf, T., Phillipson, C. And Simith, A. E. (2005). *Multiple Exclusion And Quality Of Life Amongst Excluded Older People In Disadvantaged Neighbourhoods*. Office Of The Deputy Prime Minister: London. Social Exclusion Unit.
- Second World Assembly On Ageing (SWAA) (2002). *Political Declaration And Madrid International Plan Of Action On Ageing*. New York: United Nations.
- Settersten, A. And Angel, J. L. (2011). *Handbook Of Sociology Of Aging*. New York Dordrecht Heidelberg London: Springer.

- Stavrides, S. (2016). Kentsel Heterotopya: Özgürleşme Mekânı Olarak Eşikler Kentine Doğru. (Çev. Ali Karatay). İstanbul: Sel Yayıncılık.
- Şentürk, M. ve Kurtkapan, H. (2017). Yaşlılığın Mekânsallaşması: Kadıköy Moda'daki Bir Apartman Üzerine Nitel Bir Çalışma. *Senex Yaşlılık Çalışmaları Dergisi*, 1, 4-19.
- Tibbits, C. (1954). A Sociological View of Aging. *Proceedings of the American Philosophical Society*, 1954, Vol. 98, No. 2, pp. 144-148.
- Türkiye İstatistik Kurumu (TÜİK) (2018) İstatistiklerle Yaşlılar.
- United Nations (2015). *World Population Aging Report*. New York: United Nations.
- Victor, C. (2005). *The Social Context Of Ageing*. London And New York: Roudledge.
- Wahl, H. W. And Lang, F. R. (2003). Aging in Context Across The Adult Life Course: Integrating Physical And Social Environmental Research Perspectives. *Annual Review Of Gerontology & Geriatrics*, 23.
- Wahl, H. W. And Weisman G. D. (2003). Environmental Gerontology At The Beginning Of The New Millennium: Reflections On Its Historical, Empirical, And Theoretical Development. *The Gerontologist*, 43 (5): 616-27.
- Walsh, K., Scharf, T. Van Regenmortel, S. And Wanka, A. (2021). Social Exclusion in Later Life: Interdisciplinary And Policy Perspectives. New York: Springer.
- Wanka, A., Moolaert, T. And Drilling, M. (2018). From Environmental Stress To Spatial Expulsion – Rethinking Concepts Of Socio-Spatial Exclusion in Later Life. *International Journal Of Ageing And Later Life*, 12(2): 25–51. Doi: 10.3384/ijal.1652-8670.18-402.

EXTENDED ABSTRACT

Along with rapid urbanization and physical and social transformations in cities, one of the social phenomena that has attracted attention in the last century is demographic transformation. In the broadest sense, demographic transformation refers to the changing trends in birth and death rates. Today, the rate of increase of the population aged 60 and over globally is faster than all other population categories (UN, 2015: 2). Urbanization and the increase in the elderly population in cities is a sociological phenomenon. While such a transformation is an important area of discussion in the context of social policies, it also stands in a very central place in urban and spatial issues. Although policy and care services have a very important place in aging studies, it is emphasized that the effect of space and place on the lives of the elderly and the relationship between these two are lacking. Therefore, addressing the relationship between space and place and how this is reflected in the daily lives and practices of the elderly will enrich gerontology (Andrews, Evans, & Wiles, 2013: 1361).

Environmental gerontology, which is a fundamental discipline in aging studies, was handled around the ecological perspective in the early years. The main area of ecological perspective is the environmental factors that affect the quality of life of older people. This approach has also pioneered the idea of aging in place, which has become one of the main emphases of environmental gerontology studies in recent years (Buffel and Phillipson, 2018: 179).

The relationship between aging and the environment has recently started to be discussed by focusing on the critical point of view. One of the underlying reasons for this is that today's cities have begun to take shape around Neoliberal policies. It is stated that the social, cultural and economic reasons behind urban change are very important in order to develop a good environmental gerontology. Among these, there are factors such as the development of some regions with the effect of globalization, the gradual impoverishment of some regions, urban poverty and changing social relations, and the difficulties in accessing services for the elderly (Phillipson, 2004: 964). Since this perspective has a critical nature, concepts such as spatial justice, social exclusion, and social inclusion are also discussed for the elderly within this framework.

Cities shaped by neoliberal rationality cause segregation and exclusion for some social groups. Access to housing and care services, which can be considered as their most basic right, when people, whether old or young, cannot meet the basic needs they need; they are considered unsuccessful in meeting their vital

needs such as food, transportation and education, and in full participation in civic life (Finlay and Finn: 2020: 6).

In cities produced with neoliberal rationality, the meaning of quality of life is shaped by consumption and existing inequalities are getting deeper. In the neoliberal era, old age is often considered together with poverty. Today's Neoliberal political economy is reshaping old age through poverty and disadvantage. But in urban matters, the elderly are often an invisible subject.

One of the most classic criticisms of gerontology is that although this discipline is rich in data, it is weak in theory. Today, these criticisms are also seen in the context of environmental gerontology. It is an emphasis that is frequently mentioned that a successful theoretical link cannot be established, especially between urbanization and old age. For this reason, many researchers working on urban aging state that there is a common vein between urban sociology and gerontology, coming from the sociology of urbanization, but this issue is lacking in both urban and gerontology literature (Finlay and Finn, 2020; Moulaert et al., 2018; Phillipson, 2004; Wanka et al., 2018). The spatial justice conceptualization is seen as an important idea in creating this link. Stating that the relationship between aging and spatial exclusion will be understood more clearly by placing it on a theoretical ground, Moulaert et al., stating that Lefebvre's spatial triad conceptualization has an important position here, emphasize that the elderly are also an effective actor in the production of space (Moulaert et al., 2018). As a theoretical contribution to the gerontology of space, an eclectic theory can be created by bringing together the production of space approach in critical urban sociology and the theory of political economy of aging (PEA), one of the critical sociology of old age theories. Just as power relations have an important place in the production of space approach, PEA also has this emphasis. This theory has turned the individual perspective of adapting to aging in gerontology studies towards social processes that will enable to understand how resources are distributed (Quadagno, 2017: 83). The argument that the city is a created environment in the new urbanization theory and the arguments in the PEA that old age is a social construction are in good harmony with each other. The urban aging experience is produced and constructed by society, and there are factors such as economy, culture, gender and politics under it.

It is emphasized that there is a need for an urban environment that will support their active participation and social inclusion in social life and create opportunities and opportunities for the elderly so that they do not remain an invisible subject of the space, and significant changes are needed to achieve this. In recent years, this issue has begun to be addressed in the light of rights-based approaches. Rights-based approaches to living in the city aim to maximize the quality of life of people under the title of urban rights. Urban rights and human rights are intertwined today (Koçak and Bektaş, 2019: 108-9).

In this study, the relationship between aging and space is discussed by bringing together the perspectives and opportunities offered by the disciplines of urban sociology and gerontology. It focuses on creating a theoretical link between the two disciplines and discussing the current situation in this context. Finally, rights-based approaches are discussed as a solution proposal against the social and spatial context that this view points to.

KÜLTÜREL BAĞLAMDA ÖRGÜTSEL DAVRANIŞ: TUTUMLAR, DEĞERLER VE GRUP DİNAMİĞİ ÜZERİNDE KAVRAMSAL BİR İNCELEME

Nurettin GÜRCAN*

Öz

Kültür kavramı genel olarak belirli bir toplumda yaşayan insanların toplu olarak deneyimledikleri bir olgu olarak ifade edilmektedir. Toplumsal yapı içerisindeki yaşayış biçimleri, değer yargıları ve davranışlar kültürel değerlerin dayanağını oluşturmaktadır. Toplumların sahip olduğu bu kültürel değerler ise içerisinde bulunduğu toplumsal yapıda bulunan birçok ögeyi şekillendirmektedir. Bu öğelerden biri de iş yaşamının temelini oluşturan örgütlerdir. Toplumsal yapı içerisinde düşünüldüğünde kültür ve örgüt kavramları etkileşim halinde olan kavramlardır. Bu bağlamda bir toplumun içerisinde yaşamını sürdüren örgütsel yapılar öncelikle o toplumun kültürel değerleri ile şekillenmektedirler. Kültür, öncelikle insanı ve ardından insanın içinde bulunduğu örgütsel iklimi oluşturmaktadır. Kültürel çevrenin etkisiyle ortaya çıkan çalışan insan, toplumsal hayattaki etkisini önemli ölçüde örgütler üzerinden hissettirdiği için bu aşamada kültür-örgüt etkileşimi önem kazanmaktadır. Nitekim bu etkileşim örgütsel davranış alanının kültürel değer temelli oluşumunu da sağlamaktadır. Ele alınan çalışmanın önemi de bu etkileşim noktasına dayanmaktadır. Bu bağlamda çalışma, farklı kültürel ortamların ortaya çıkardığı farklı örgütsel davranış dinamiklerine yer vermesi açısından önemli görülmektedir. Bu dinamiklerin, toplumlara özgü kültürel değerler açısından düşünüldüğünde hangi özgün örgüt davranışlarına işaret ettiğine dikkat çekmek çalışmanın asıl amacını oluşturmaktadır.

Anahtar kelimeler: *Kültür, Örgüt, Örgütsel Davranış, Kültürel Değerler*

ORGANIZATIONAL BEHAVIOR IN A CULTURAL CONTEXT: A CONCEPTUAL EXAMINATION ON ATTITUDES, VALUES AND GROUP DYNAMICS

Abstract

The concept of culture is generally expressed as a phenomenon that people living in a particular society experience collectively. Lifestyles, value judgments and behaviors in the social structure form the basis of cultural values. These cultural values of societies shape many elements in the social structure they are in. One of these elements is the organizations that form the basis of business life. When considered within the social structure, the concepts of culture and organization are concepts that interact. In this context, organizational structures that survive in a society are primarily shaped by the cultural values of that society. Culture firstly creates the human and then the organizational climate in which the human is living. The culture-organization interaction gains importance at this stage, as the working person, who emerges with the influence of the cultural environment, makes his impact in social life felt through organizations to a great extent. As a matter of fact, this interaction also provides the cultural value-based formation of the field of organizational behavior. The importance of the study is based on this interaction point. In this context, the study is considered important in terms of giving place to different organizational behavior dynamics revealed by different cultural environments. The main purpose of the study is to draw attention to which specific organizational behaviors these dynamics point to when considered in terms of cultural values specific to societies.

Keywords: *Culture, Organization, Organizational Behavior, Cultural Values.*

1. GİRİŞ

Kültür kavramı farklı perspektiflerden ele alınarak birçok tanımı yapılmış bir kavramdır. Kavram, bireysel psikoloji olarak, hayat biçimi olarak, düşünüş olarak, idealler, değerler ve davranışlar olarak birçok farklı şekilde açıklanmaya

çalışılmıştır. Antropolojide bugün de çok kullanılan ilk bilimsel kültür tanımını yapan İngiliz antropolog Edward Burnett Tylor (1871) olmuştur (Güvenç, 2010: 95). Kültürü ilk olarak bilimsel bir temele dayandıran Tylor (1871), kavramı 'uygarlık' kelimesi ile eşanlamlı olarak kullanmış şu tanımı yapmıştır: "Kültür ya da uygarlık, insanın bir toplumun üyesi olarak edindiği bilgi, inanç, sanat, ahlak, gelenek ve göreneklerle her türlü beceri ve alışkanlıklarını içeren bir bütündür." (Aktaran: Turan, 2005: 17). Antropoloji açısından bakıldığında ise kültür, insan topluluklarının ve kültürlerinin, sosyal ve kültürel benzerlik ve farklılıklarını tasvir eden, analiz eden, yorumlayan ve açıklayan bir çerçeveye karşılık gelmektedir (Gezon ve Kottak, 2016: 7). Antropolojinin kültürel değerleri ele alan bu alt disiplini, kültür ve örgütsel davranış ilişkisini açıklayabilme noktasında, dikkatleri, kültürel farklılıkları ve anlayışları etkileyen önemli birkaç kavrama çekmektedir. Bu kavramlardan ilki evrenseldir. Evrensellik, bir şeyin ya da olgunun her kültürde var olması olarak ifade edilmektedir. Kültürün anlaşılmasında destekleyici bir göreve sahip olabileceği düşünülen bir diğer kavram genelseldir. Genelsellik ise, her toplumda olmayan fakat bir kısmında olan kültürel örüntüler ve özellikler olarak ifade edilmiştir. Bu kavramların daha geniş perspektiften bir kültürel çerçeve çizdiği düşünüldüğünde, kültüre daha özel bir bakış açısını tikelcilik kavramı getirmektedir. Bu açıdan tikelcilik kavramı, tek bir bölgede, kültürde veya toplumda görülen, ayrışan ve biricik olan kültür özelliği, örüntüsü ve bütünleşmesidir (Gezon ve Kottak, 2016: 25-26).

Kültürel farklılıkların genelden özele bir seyir izlediği bu üç kavramın farklı kültürel kalıpların şekillenmesinde de etkisi büyüktür. Bu büyük etkinin ortaya çıkardığı önemli kavramlardan biri etnosantrizm diğeri ise onun tam zıttı olan kültürel göreceliliktir. Burada etnosantrizm, bireyin kendi kültürünü en iyi olarak görmesi ve kendisinden farklı insanların inanç ve davranışlarını kendi standartlarına göre yargılaması iken, kültürel görecelilik değerlerin ve kültürel standartların toplumdan topluma farklılaştığı ve buna saygı duyulduğu bir

anlamı içerisinde barındırmaktadır (Gezon ve Kottak, 2016: 30). Kültürel değerleri açıklama konusunda iki farklı kutupta yer alan bu iki kavramdan hangisinin toplumda daha çok benimseneceği ise önemlidir. Bu önem kültür-kişilik ilişkisinden doğmaktadır. Nitekim bu çalışmada da, kültür-kişilik ilişkisinden yola çıkılarak kültürel bağlamda örgütsel davranış konusu örgüt içerisindeki farklı olgular üzerinden ele alınmıştır. Araştırmanın temel odağı; kültür, örgüt ve örgütsel davranış konularının, bahsedilen kültürel tanımlamaların oluşturduğu bu zeminde, ortaya koyduğu özgün örgütsel dinamiklerin incelenmesidir. Bu doğrultuda çalışmada, toplumsal kültürel değerlerin etkisiyle ortaya çıkan örgütsel/yönetimsel davranış kalıplarının doğasına ilişkin çıkarımlar yapılması temel amaç olarak benimsenmiştir. Bu amaçla öncelikle kültür ve kişilik etkileşiminden yola çıkılarak bu kavramların örgütsel davranış alanı açısından önemli kavramlar olduğuna dikkat çekilmiştir. Burada, kültür ve örgütsel davranış konularının kesiştiği önemli noktalar ise yazındaki önemli kültürel değer boyutları üzerinden okunmaya çalışılmıştır. Kültürler arası bağlamda özgün örgütsel ve yönetimsel davranışlar ortaya koyma çabasının temellerinin irdelendiği bu kısmın ardından, örgütsel davranışın temel unsurlarını oluşturan tutumlar, değerler ve grup dinamikleri üzerinden kültürler arası farklılıkların önemine değinilmiştir. Sonuç bölümünde ise kültürler arası bağlamda ele alınan bu kavramsal tartışmalar üzerinden araştırmanın işaret ettiği bulgulara bakılarak, söz konusu kavramların kültürel bağlamda örgütsel davranış için önemli öncüller olduğu desteklenmiştir. Bu destekleyici çıkarımlar araştırmanın temel tartışması açısından değerlendirilmiş ve örgüt yazınındaki kültürel değerlere özgü çalışmaların, örgütsel/yönetimsel başarıyı getiren süreçlerde oynadığı etkin ve benzersiz role dikkat çekilmiştir. Bu bağlamda örgütte kültürel değerlere dayalı inşa sürecinde, kültürün, özgün motiflerle donattığı kişilik, tutumlar, değerler ve grup dinamikleri gibi örgütsel davranış bileşenlerine ilişkin önemli çıkarımlar ortaya koyabileceği ve örgüt alanında ele

alınacak ileriki çalışmalarda da bu konu üzerinde durulmasının önemi vurgulanmıştır.

2. KÜLTÜR VE ÖRGÜTSEL DAVRANIŞ

Kültür kavramı ve kültürel değerler, örgütsel davranış alanı ile ilişkili kavramlardır. Kültür öncelikle kişiliği ardından ise örgütsel davranışı şekillendirmektedir. Bu anlamda, kültür ve insan (kişilik) ilişkisini açıkladıktan sonra örgütün kültürel bağlamla etkileşimini doğru bir şekilde ortaya koymak için, kültürel bağlamı açıklayan boyutları irdeleyen önemli çalışmalara yer vermek yararlı olacaktır.

2.1. Kültür ve Kişilik

Birey, kültürel çevrede doğup büyüyen bir varlık olduğundan, kültüre özgü davranış kalıplarını ve düşünceler sistemini dolayısıyla da kimliği ve kişiliği kazanmaktadır. Kültüre özgü bir düşünce sistemi kazanan birey, biyolojik güdülerini kontrol etmekte ya da kültür tarafından bastırmaktadır. Bu anlamda kültüre uygun bir kişilik kazanan birey kültürü etkilemeye başlamaktadır (Engin, 2017: 176). Kültürü etkileyen birey aynı zamanda toplumun kendine özgü niteliklerinin de belirleyicisi olmaktadır. Toplum içinde kültürün taşıyıcısı olarak birey, çalışma yaşamındaki varlığıyla nihayetinde örgütsel yapıların da şekillenmesinde önemli bir rol oynamaktadır. Nitekim, bu kimliğiyle taşıyıcısı olduğu kültürü örgütün içerisinde bir davranış kalıbı haline getiren yine bireyin kendisi olmaktadır.

Bireyin bu önemli etkisi göz önüne alındığında insanın kültürü üreten ve biriktiren olduğu gerçeği ortaya çıkacaktır. Sonuçta ortaya kendisi üzerinde etkisi olan, insan yapısı bir simgeler evreni çıkmış olacaktır. Bu evren bireyin eğitilmesinde önemli bir görev yüklenmektedir. Bu açıdan bakıldığında, kültür-

insan ilişkisini ortaya koyarken simgeler evreninin eğitici etkisi de gözardı edilmemelidir (Sargut, 2015: 58). Günümüzde simgeler evreninin kendisine önemli yer bulduğu alanlardan biri, çalışan insanın varlığını sürdürdüğü örgütlerdir. Kültürel çevrenin etkisiyle ortaya çıkan çalışan insan, toplumsal hayattaki etkisini önemli ölçüde örgütler üzerinden hissettirdiği için bu aşamada kültür-örgüt etkileşimi önem kazanmaktadır.

2.2. Kültür, Örgüt ve Örgütsel Davranış

Örgütsel davranış, örgütsel verimliliği geliştirmek amacıyla bireylerin, grupların ve yapıların örgüt içindeki davranışlara olan etkisini inceleyen bir daldır (Robbins ve Judge, 2017: 9). Bu etkiyi araştırırken ele alınması gereken en önemli unsurlardan biri toplumsal kültürdür. Çünkü toplumsal kültür birey ile etkileşiminin bir çıktısı olarak örgütleri de etkilemektedir. Bu anlamda örgütsel davranış içerisindeki liderlik, motivasyon vb. birçok konunun toplumsal kültürle ilgili olduğu söylenebilecektir.

Örgütlere kültürel perspektiften bakıldığında bir toplumdaki en basit örgütsel yapının bile o toplumun genel değer dizgesinden etkilenen bir özel değerler dizisine sahip olduğunu söylemek mümkün olmaktadır. Örgütsel işleyiş, örgütle ilgili değerlerin önemli hale geldiği bir alanı temsil etmektedir. Bu açıdan bir toplumda, bireylerarası ilişki kalıplarının örgütsel alanın içine de yansması mümkün görünmektedir (Emre, 2003: 459-460). Bu yansımaya ise günümüz örgütlerindeki kültürel farklılıklarla ilgili değerler, tutumlar, örgüt kültürü, grup dinamiklerinin oluşturulması ve farklılıkların etkin yönetimi gibi birçok konu açısından da büyük önem taşımaktadır.

Toplumsal-ulusal kültürün örgütlerde önemli yansımaları alanlarından birini de örgütlerin kültürleri oluşturmaktadır. Kurum ya da örgüt kültürü bir örgütün üyeleri tarafından paylaşılan değerler, normlar, inançlar ve anlayışlar dizisidir.

Örgütün yazılı olmayan, ancak hissedilen yönünü temsil eder (Daft, 2015: 336). Örgüt kültürü, bir kurumun veya işletmenin karakteristiğini oluşturur. Örgüt üyelerinin bireysel tutum ve davranışlarından değil; örgüte ait bütünsel tutum ve davranışlardan oluşur. Liderlik, işbirliği, iletişim, bilgi, güç, kontrol, roller, yetenekler, strateji, amaç ve hedefler, karar verme, yapı, sistem, yöntem ve prosedür, değişim, teknoloji, çevre ve fiziksel yapı gibi temel öğeler örgüt kültürünü oluşturmaktadır (Demirel ve Karadal, 2007: 254-255).

Morgan'a (1998: 150) göre örgütler, kendilerine özgü kültür ve alt kültür modellerine sahip mini toplumlardır. Bu anlamda bir örgüt, bir arada çalışmaya inanan, sınıksız kaynaşmış bir ekip ya da aile olarak düşünülebilir. Bu anlamda toplum ve örgüt, temel stratejik unsurun insan olduğu, birer sosyal sistemdir. Bir sosyal sistem olarak toplum, birçok sosyal sistemi (örgütü) kapsar. Örgüt, toplumun bir alt birimi ya da sistemi olduğu gibi örgüt kültürü de toplum kültürünün bir alt kültürüdür. Örgütlerin kendilerine özgü kültürlerinin oluşumunda temel etken, toplumsal değerler yani ulusal kültür olmaktadır. Bu nedenle, örgüt kültürünün çoğu özelliği ulusal kültür ile benzerlik göstermektedir. Söz gelimi toplumdaki otoriter aile yapısı, çoğu zaman örgütlerde otoriter yöneticilerin ortaya çıkmasını cesaretlendirmektedir (Nişancı, 2012: 1285).

Günümüzde kültüre yönelik olarak yapılan çalışmalar, kültürel değerlerin gözle görülemeyeceğini, öğrenilmesinin zor olduğunu, örgütsel ve örgütlerarası ilişkilerin kültürün kapsadığı ulusal değerler sisteminden etkilendiğini ortaya çıkarmıştır (Yüksel, 1999: 23). Literatürde ayrıca, örgütler için kültürün, farklı toplumlardaki bireylerin işe ilişkin değer ve davranışlarını biçimlendirmedeki etkisinin önemli olduğu vurgulanmaktadır. Kültürel bakış açısında dikkat çekilen bir diğer nokta ise kültürel değer ve tavırların, bir toplumdan diğerine

farklılaştığı gerçeğidir. Farklı kültürel grupların benzer koşullarda farklı davranışlar göstermelerinin temel sebebi de budur (Sargut, 2015: 138).

Görüldüğü gibi kültür ve örgüt etkileşimi örgütsel davranışın bağlamın içerisindeki gerçekliğinin önemli bir açıklayıcısıdır. Bu anlamda örgütsel davranış kavramının, tarihsel gelişimi ve bağlamın etkisiyle her kültürde farklı noktaları ön plana çıkmaktadır. Morgan'a göre (1998: 142), tarihsel akış ulusal ve toplumsal özelliklerde, örgüt ve yönetimle ilgili ulusal tarzlarda ve felsefelerde birçok farklılığı beraberinde getirmiştir. Örneğin, Japonya'da çalışanlar, aile yaşamlarının uzantısı olarak gördükleri firmalarına genellikle ömür boyu bağlılık duyarlar. Otorite ilişkileri çoğunlukla paternalist niteliktedir, son derece gelenekseldir ve itaate dayanır. Öte yandan Amerika'da ve Avrupa ülkelerinde ise bunun tam tersi şekilde oluşan örgüt kültürlerine rastlamak daha mümkündür. Bu aşamada kültürler arası farklılıklarla ilgili olarak literatürdeki üç farklı çalışmaya değinmenin yerinde olacağı düşünülmüştür. Bu amaçla ilk olarak Hofstede'in Kültürel Boyutları'na, ardından GLOBE araştırmasına ve Aycan ve Kanungo'nun Kültüre Uyum Modeli'ne değinilecektir.

2.2.1. Hofstede'in Kültürel Boyutları

Kültürel sistemin özelliklerinin saptanmasında en önemli çalışmalardan biri Geert Hofstede'in (1980) ulusal değerler sistemine yönelik çalışmasıdır. Hofstede'in çalışmasının amacı, örgütlerdeki çalışma ilişkilerinin ulusal değerler sisteminden nasıl etkilendiğini ortaya koymaktır. Hofstede çalışmasında ulusal değerler sisteminin dört boyutunu; güç mesafesi, belirsizlikten kaçınma, bireycilik-toplulukçuluk ve erilik-dişillik şeklinde belirtmiştir. Bu sınıflandırmaya daha sonra, kontrol odağı kavramı da eklenmiştir (Sargut, 2015:196).

Güç Mesafesi (Power Distance): Hofstede'in çalışmasında ilk boyut olan bu kavram, "bir ülkenin nüfusunu oluşturan insanlar arasında normal olarak kabul

edilen eşitsizliğin düzeyi” olarak tanımlanmıştır (Hofstede, 1994: 5). Başka bir deyişle güç mesafesi, bireylerin toplum içindeki eşitsizliği kabul etmeye ne derecede istekli olduklarının bir ölçüsüdür (Özgür, 2007:21). Buna göre, güç mesafesinin yüksek olması, güç eşitsizliklerinin kabul edildiği anlamına gelirken, düşük olması insanların güçte eşitlik beklediği anlamına gelmektedir (Çağlar, 2001: 138).

Bazı ulusal ve yerel kültürlerde gücün dağılımında büyük eşitsizlikler görülmektedir. Eşitsizliğin yaygın olduğu bu tür toplumlarda (örneğin; Malezya, Meksika, Hindistan, Arap ülkeleri) örgütler merkeziyetçi bir yapıdadır. Bu yüzden hiyerarşi uzundur (güç mesafesi) ve yukarıya doğru iletişim kısıtlıdır. Güç dağılımında eşitsizliğin az olduğu ülkelerde ise (örneğin; Avusturya, Danimarka, İsrail, İrlanda, Norveç, Finlandiya, Almanya) hareketlilik artmaktadır. Örgütler merkezi değildir, hiyerarşik piramit basıktır ve aşağıdan yukarıya doğru iletişim yaygındır (Erdem,1996: 128).

Hofstede (1980) tarafından yapılan araştırmada Türk toplumunun güç mesafesi düzeyinin yüksek olduğu saptanmıştır. Çalışmada Avusturya, Danimarka ve İsrail gibi ülkelerde güç mesafesi değerleri düşükken, Türkiye 66 puan ile güç mesafesinin yüksek olduğu ülkeler arasındadır (Hofstede, 1980: 315).

Belirsizlikten Kaçınma (Uncertainty Avoidance): Belirsizlikten kaçınma, bir ülkedeki insanların yapılandırılmış veya yapılandırılmamış durumları tercih etme derecesi şeklinde tanımlanmaktadır (Hofstede, 1994: 5-6).

Hofstede’e göre (1980: 187) belirsizlikten kaçınma seviyesi düşük olan kültürlerde, güncel yaşamdaki belirsizlik katlanabilir bir seviyede, stres düzeyi daha düşük, üstbenlik (süperego) daha zayıf, tutuculuk düzeyi azdır. Öte yandan belirsizlikten kaçınmanın yüksek olduğu kültürlerde, belirsizlik sürekli olarak

mücadele edilen bir durumdur. Bireylerin stres ve endişe düzeyleri daha yüksektir. Tutuculuk ön planda ve yazılı kurallar-düzenlemeler önemlidir.

Bazı kültürlerde (örneğin: Uruguay, Yugoslavya, Japonya, Yunanistan, Portekiz, Belçika) belirsizlik bireylerde yüksek kaygıya neden olur. Bu kültürlerde iş gerilimi yüksektir ve insanlar belirsizliği bir tehlike olarak görürler, bundan dolayı belirsizliğin kontrolü önem kazanır. Tersine, bazı kültürlerde (örneğin İngiltere, Danimarka, İsveç, İrlanda) ise kişiler risk almaya eğilimli olurlar, belirli ölçüde stres kişiler için motivasyon kaynağı olarak görülür ve değişimler daha çok kabul edilir (Erdem, 1996: 130). Türkiye ise Hofstede'in (1980: 315) çalışmasında 85 puanla belirsizlikten kaçınma düzeyi oldukça yüksek olan ülkeler arasında yer almaktadır. Belirsizlikten kaçınma düzeyinin yüksek olduğu toplumlar geleceğin öngörülemezliğinden sakınmak ve belirsizliği kontrol altında tutabilmek için sosyal normlara ve prosedürlere ağırlık verirler (Dickson vd., 2009: 228).

Bireycilik–Toplulukçuluk (Individualism – Collectivism): Bireycilik, bir toplumda bireylerin bir grubun üyesi olmak yerine birey olarak davranmayı ne ölçüde tercih ettiklerini ifade eder (Hofstede, 1994: 5). Toplulukçuluk ise kendini bir veya daha fazla sayıda grubun bir parçası olarak gören, söz konusu grupların normları ile hareket eden ve grubun hedeflerini gönüllü olarak kendi kişisel hedeflerinin önüne koyan bireyler ile örtüşen sosyal bir sistemi vurgulamaktadır (Çalışkan ve Özkoç, 2016: 242-243).

Hofstede'e (1980: 230) göre bireyci özelliğe sahip insanlar kendi problemlerini kendileri çözerler. 'Ben' ifadesi onlar için önemlidir. Kimlik kişinin içinde varolan bir kavramdır. Her kişi kendi özel yaşamına oldukça önem verdiği gibi, karar verme davranışlarında da bireyciliği tercih eder. Toplulukçu karar verme davranışını benimseyenler ise bir aile içinde bulunmaya ve ona bağımlı olmaya

ihtiyaç duyarlar. 'Biz' kelimesini ben kelimesine tercih ederler ve karar vermede grup kararını önemserler.

Toplulukçu zihniyete sahip bir toplumdaki (örneğin; Panama, Venezuela, Pakistan, Güney Kore) genel eğilim birlikte düşünme ve davranma yönündedir. Bireyci zihniyetin görüldüğü toplumlarda ise (ABD, Avustralya, İngiltere, Kanada, İtalya, Belçika, Hollanda gibi) bağımsız davranma, kişisel çıkarlar ve kendini gerçekleştirme önemlidir (Erdem, 1996: 132).

Bireycilikle karakterize edilen kültürler insanların kendileri ile ilgilendiği, kendi çıkarlarını gözettiği ve yalnızca yakın ailenin gözetiminin önemsendiği gevşek örüntülerden oluşan sosyal çerçeveler olarak görülebilir. Toplulukçu zihniyete sahip bir toplumda ise insanlar içerisinde oldukları gruplara sadıktırlar (Furmanczyk, 2010: 74). Bireycilik-toplulukçuluk boyutunda Hofstede Türk toplumunun toplulukçu davranış gösteren ülkelerin oluşturduğu kümede olduğunu belirtmektedir. Araştırmaya göre ABD ve Avrupa ülkelerinde bireycilik puanı yüksek iken, Türkiye 37 puanla toplulukçu bir kültür olarak görülmektedir (Hofstede, 1980: 315).

Erillik- Dişillik (Masculinity – Femininity): Çoğu toplumda atılganlık, performans, başarı ve rekabet gibi değerler erkek rolleri ile ilişkilendirilirken; yaşam kalitesi, kişilerarası ilişkiler, tevazu, zayıfları koruma ve dayanışma gibi değerler genellikle kadın rolüyle daha fazla ilişkili görülür. Bütün ülkelerde kadınların rolü erkeklerin rolünden farklı olarak algılanabilir. Fakat bazı toplumlarda bu algısal farklılık diğerlerinden daha fazladır. Eğer farklılıklar büyükse baskın değerler 'erkeksi' ve toplum 'zor' olarak adlandırılabilir. Bu anlamda toplum, performans toplumu anlamına gelir. Bir ülkede kadın rolleri ile erkek rolleri arasındaki farklılıklar nispeten küçükse hakim değerler daha 'kadınsı' ve insanlar daha 'hassas'tır. Bu bağlamda da toplum bir refah toplumu haline gelir. Dişil bir

kültürde erkekler bile oldukça hassas değerlere sahiptirler. Dişil toplumlarda kadının değeri erkeğin değerinden daha az farklılaşmaktadır (Hofstede, 1994: 6).

Söz konusu ayırımın güçlü olduğu toplumlar için eril kültür (Japonya, İtalya, Avusturya, İsveç); daha zayıf olduğu toplumlar için de dişil kültür (Danimarka, İsveç, Norveç, Hollanda, Finlandiya) nitelendirmesi yapılmaktadır (Erdem, 1996: 134-135). Hofstede'in araştırmasında (1980) Türk toplumunun dişil özellikler sergilediği bulunmuştur. Türk insanı geleneklerine bağlı, saygılı ve merhametlidir. Bu özelliklerinin etkisiyle çalışmada, Türkiye'nin 45 puanla dişil özellikler gösteren ülkeler tarafında yer aldığını saptanmıştır (Hofstede, 1980: 315)

2.2.2. GLOBE (Global Leadership and Organizational Behavior Effectiveness) Araştırması

Kültürel çalışmalar içerisinde daha kapsamlı ve daha güncel olan GLOBE araştırmasında güç mesafesi, toplulukçuluk ve belirsizlikten kaçınma Hofstede'in boyutları ile aynı anlamları içerirken, toplulukçuluğun kurumsal ve aile toplulukçuğu olarak ikiye ayrıldığı görülmüştür. Kurumsal toplulukçuluk, kurumsal uygulamaların toplulukçu davranış ve paylaşımı ne kadar desteklediğini açıklarken, aile toplulukçuluğu bireylerin içinde buldukları sosyal grup/örgüt veya aileye ne derece toplulukçu değerlerle yaklaştığını belirtmektedir. Bu boyutların yanı sıra GLOBE çalışması, kültürleri birbirinden ayıran cinsiyet eşitliği, performans odaklılık, insan odaklılık, gelecek odaklılık ve kararlılık boyutları olduğunu da göstermiştir. Bunlardan cinsiyet eşitliği topluluğun cinsiyet eşitsizliğini ne ölçüde asgariye indirgemeye çalıştığını; performans odaklılık, toplum ya da örgütlerin bireysel performans gelişimini teşvik etme ve ödüllendirme derecesini; insan odaklılık bireylerin/grupların birbirlerine karşı adil, nazik, ilgili ve cömert davranmalarını destekleme ve

ödüllendirme derecesini; gelecek odaklılık ise kültürün geleceğe yönelik planlama gibi eylemleri ne kadar desteklediğini gösterir. Kararlılık boyutu ise, bireylerin/grupların hakkını savunma, fikir ayrılığı olduğunda bunu açıkça ortaya koyma ve ilişkilerde agresif olma eğilimine ne kadar sahip olduklarını ifade eder (Wasti vd., 2013: 530). Globe (2004) Hofstede'in (1980) cinsiyet eşitliği ve rolleri üzerinden açıkladığı erillik boyutunu performans odaklılık, atılganlık, cinsiyet eşitliği ve insan odaklılık boyutlarına bölerek açıklamıştır (Aktaş, 2010: 12).

GLOBE araştırması Türkiye açısından da önemli sonuçlar vermiştir. Buna göre; Türkiye'nin belirsizlikten kaçınma (uncertainty avoidance) düzeyi ile ilgili verilere göre, Türk insanının toplumdaki norm, kural ve işlemleri yetersiz görmesi ve onların çoğaltılmasını istemesi, belirsizliğe ilişkin algısının yüksek ve bu duruma hoşgörüsünün az olduğunu göstermektedir. Ayrıca güç mesafesi (power distance) Türk toplumunda yüksek değer almıştır. Çünkü bireyler belirsizliğin üstesinden gelemedikleri, belirsizlik karşısında korku duyduklarında, güç mesafesinin yüksekliğini simgeleyen Tanrıya, güçlü generallere ve güçlü sivil politikacı babalara sığınarak belirsizlik algılarını azaltmaya çalışırlar. Yüksek güç mesafesi ve güçlü kişilere atfedilen olağanüstü nitelikler, izleyenleri "onlar belirsizliği bizim için çözerler" noktasına getirmektedir. Türk toplumunda bireysellikten çok, ortak, toplu eylem ve tutumların öne çıkarıldığı görülmektedir. Talep bireysel değil toplu olarak ortaya konduğunda daha çok meşruiyet kazanmaktadır. Araştırmadaki kurumsal toplulukçuluk (institutional collectivism) eğiliminin yüksek olması, lider açısından kolaylık sağlamaktadır. Diğer bir kriter olan insan odaklılık (humane orientation) boyutunda ortalamanın altında bir değer elde edilmiş olsa da Türk toplumunda dürüstlüğe, özveriye, cömertliğe, insanca ilgiye ve iyilikseverliğe önem verildiği görülmektedir. Lider, izleyenleri üzerinde karizmatik bir etki yaratabilmek için kimlik profiline bu özellikleri titizlikle yerleştirmek zorundadır. İnsan odaklılığın tersi bir yere konumlanabilecek performans odaklılık (performance orientation)

değeri de ortalamanın altında bir değer almıştır. Lider, performans beklediği kişilerle yakından ilgilenmeli, işin ve çalışanın kendisi açısından önemini hissettirmelidir. Kişilerin içinde buldukları örgüt, grup ya da ailelerine ilişkin duydukları gurur, sadakat ve bağlılığı ifade eden iç grup toplulukçuluğunda (in-group collectivism) değerler ortalamanın üzerindedir. İç grup, ortaklaşa davranışçılığı, 'biz ve diğerleri' temasını güçlendirdiği için yarışma ve performans artışı isteyen liderin işlerini oldukça kolaylaştıracaktır. Bu sayede lider, grubunu hem daha kolay yönlendirir hem de birarada tutar. Ayrıca rakip ve düşman gruplar yaratarak etkinliğini üst düzeylere taşıyabilir. Araştırmanın diğer boyutu olan cinsiyet eşitlikçiliği (gender egalitarianism) konusunda ise Türkiye ortalamanın oldukça altında kalmıştır. Kültür ve geleneklerin de eşitsizliği destekleyen öğeler olarak öne çıktığı ve güce tapınmanın olduğu ortamlarda, kadının eşitlik yarışında geri kalacağı ifade edilir. Böylece liderlik, erkek egemen bir ortamda biçimlenmektedir. Erkek egemenliğini pekiştiren geleneksel aile yapıları da güç mesafesinin korunması açısından katkı sağlamaktadır. Bu anlamda kadının yönetsel sistemin dışında tutulması, yüksek güç mesafesinin sigortası gibidir. Atılganlık ve girişkenlik (assertiveness) özelliklerinde ise Türkiye ortalamanın üzerinde değerler almıştır. Değerler sisteminin, aile yapısının, ortaklaşa davranışçı eğilimlerin ve yüksek güç mesafesinin etkisiyle Türk toplumunda liderlerin, kişilerin özel alanlarına karışma ve düzenleme eğilimi artmaktadır (Sargut, 2015: 349-357).

2.2.3. Kültüre Uyum Modeli

Kanungo ve Jeager (1990) tarafından ortaya atılan Kültüre Uyum Modeli, insan kaynakları yönetimi (İKY) konusunda kültürler ve örgütler arası farklılıkların nedenlerini sorgulamaktadır. Model Kanungo ve Aycan (1998) tarafından geliştirilmiş ve çeşitli çalışmalarla kültürel ortamlarda test edilmiştir (Aycan vd., 1999; Aycan vd., 2000). Kültüre uyum modelinde, insan kaynakları

uygulamalarının farklılaşmasında örgütsel kültürün rolü üzerinde durulmaktadır (Aycan ve Kanungo 2000: 26).

Kültüre Uyum Modeli'nde, bağımsız değişken Fiziki ve Sosyo-Politik Ortam'dır. Bu değişken endüstriyel ortam ile sosyo-kültürel ortamı etkilemekte; bu iki değişken birlikte kurum kültürünü şekillendirmektedir. Son olarak, bir kurumdaki İKY uygulamaları da kurum kültüründen doğrudan etkilenmekte ve buna bağlı olarak uygulamalar değişmektedir. Aycan ve Kanungo'nun (2000: 41-50) bulgularına göre çalışanların çıkarlarını koruyan, onların problem ve sevinçlerine katılan, açık, iş dışındaki sorunlara da ilgili, mesleki gelişimi önemseyen, şirkette bir aile ortamı yaratan ve çalışanlarla birebir ilişkiler kuran yöneticilerin Türk kültürel ortamında tercih edildiği saptanmıştır.

Öte yandan, Türkiye'de yöneticilerin çalışanları ile bireysel ilişki kurmaları beklenen bir özelliktir. Bunun yanında şirkette bir aile ortamının yaratılması için, çalışanların aileleriyle birlikte katılabilecekleri etkinlikler düzenlemek (piknik, yemek, seminer vb.), şirket dergi ve bültenlerinde aile üyeleri ile ilgili haberlere yer vermek gibi uygulamaların motivasyona katkı sağlayacağı ifade edilmiştir (Aycan ve Kanungo, 2000: 50). Araştırmanın Türkiye özelinde dikkat çektiği bir başka husus ise insan kaynakları uygulamalarında yönetim kademesindekilerin görüşlerinin oynadığı önemli roldür. Buna göre özellikle insan kaynaklarına ilişkin karar ve uygulamalarda, şirketlerin üst düzey yöneticilerinin görüş ve tutumlarının son derece önemli olduğu ifade edilmiştir (Aycan ve Kanungo, 2000: 50).

Sözü edilen kültürel değer sınıflandırmalarının örgütsel davranışın kültürel bağlamına ilişkin işaret ettiği önemli çıkarımlarına ulaşmak içinse örgüt davranış alanının bazı inceleme alanlarına dikkat çekmek gerekmektedir. Böylece kültürün işaret ettiği yeni örgütsel davranış çerçevesini okumak mümkün

olabilecektir. Bu çerçevenin çizilmesi içinse başlangıçta tutum ve değer öğelerini irdelemek gerekmektedir.

3. TUTUMLAR

Tutum, bir bireye atfedilen ve onun bir psikolojik obje ile ilgili düşünce, duygu ve davranışlarını düzenli bir biçimde oluşturan bir eğilimdir (Kağıtçıbaşı, 2012: 110-111). Tutum kavramının kapsamını açıklayabilmek için kavramın üç ögesine dikkat çekmek gerekmektedir. Tutumun üç ögesi; tutumun gerçeklere dayanan bilgi haznesini oluşturan bilişsel ögesi, kişiden kişiye değişen ve gerçeklerle açıklanamayan, hoşlanma- hoşlanmama yönünü oluşturan duygusal ögesi, sözlü ya da eylemsel ifadesi olan davranışsal ögesini olarak ifade edilebilecektir. Bu öğeler arasında genellikle iç tutarlılık olduğu varsayılmaktadır. Bu varsayım göre bireyin bir konu hakkında bildikleri ondan hoşlanmasını gerektiriyorsa (bilişsel öge), birey o konudan hoşlanır (duygusal öge) ve bunu sözleri ya da davranışları (davranışsal öge) ile gösterir (Baysal, 1981: 123).

Ancak tutum, davranışların önemli bir besleyicisi olmakla birlikte tek başına davranışı meydana getiremez. Tutum, içerisinde bulunan çevresel faktörlerle olan etkileşimiyle davranışı oluşturur. Çevrenin etkisiyle oluşan tutum-davranış tutarsızlığı, hangi koşullar altında tutumların davranışları belirleyebileceğine ilişkin araştırmalar yapılmıştır. Yapılan araştırmalarla; belli tutumların ölçülmesinin belli davranışların öngörülmesinde daha çok işe yaradığı; tutumla davranışı ölçme arasındaki zaman ne kadar uzunsa, tutumla davranış arasında tutarlılık gözlenme olasılığı o kadar düştüğü; bir tutum ne kadar güçlüyse, onu değiştirmenin de o derece zor olduğu ve yüksek farkındalığın tutum davranış ilişkisini güçlendirdiği sonuçlarına ulaşılmıştır (Kağıtçıbaşı, 2012: 117-123).

Son zamanlarda yapılan araştırmalara göre, tutumun bilişsel yönü ile davranışsal yönü arasında sıkı bir bağ olduğu gözlenmiştir. Bulgular bilişsel ve davranışsal

öğelerin ilişkisinin; tutumun kuvvetli olduğu, bireyin kişisel yaşamına dayandığı, birey için önemli olan başka kişilerce desteklendiği ve sık sık ortaya konulduğu durumlarda daha yüksek olduğunu göstermiştir. Öte yandan bu faktörlerden biri ya da birkaçının olmadığı durumlarda ise ilişkinin zayıfladığı ve aksadığı ifade edilmiştir (Cüceloğlu, 2015: 525). Nitekim bu çelişkisel durumların dayanağının da toplumsal kültür içerisindeki davranış kalıplarıyla ilişkili olduğunu söylemek mümkündür.

Tutumlar; genetik faktörler, fizyolojik koşullar, tutum konusu ile doğrudan deneyim, kişilik, toplumsallaşma süreci, grup üyeliği ve sosyal sınıf gibi etkenlere göre oluşurlar (Baysal, 1981: 124). Tutumun oluşumunda etkili olduğu ifade edilen bu faktörlerin doğrudan ya da dolaylı olarak insan davranışı üzerinde de önemli bir etkisi olduğu söylenebilecektir.

Tutumların davranış üzerindeki etkisinin ele alındığı öncü çalışmalardan biri Ajzen'in Planlanmış Davranış Kuramı'dır. Kurama göre, insanların toplumsal davranışları belirli faktörlerin kontrolü altında olup belirli sebeplerden kaynaklanır ve planlanmış bir şekilde ortaya çıkarlar. Bir insanda bir davranışın ortaya çıkabilmesi için ilk olarak davranışa yönelik amacın oluşması gerekir. Bunu etkileyen faktörler ise davranışa yönelik tutum, öznel normlar ve algılanan davranış kontrolüdür. Bu faktörler de davranışsal inançlar, normatif inançlar ve kontrol inançlarının etkisi altındadır (Erten, 2002: 220). Genel olarak kuram, davranışların belli bir temele, niyete dayandığını ifade etmiş ve davranışları öngörebilme konusunda önemli katkılarda bulunmuştur. Nitekim davranışların temelini ve niyete işaret eden bu sürecin çıkış noktası da kültüre dayanmaktadır. Bu anlamda kültürel değerlerin davranışa neden olduğu noktada tutumları da kültürel değerler dizgesiyle birlikte ele almak gerekmektedir. Davranışları kültürel temelde öngörebilmek için önemli görülen bir diğer konu ise değerler konusudur.

4. DEĞERLER

Değer kavramı hem bireylerin hem de toplumların varlığını sürdürebilmelerini sağlayan ve birlikte hareket edebilmek amacıyla toplumsal olarak doğru kabul edilen, uygulanması istenen kıymetler olarak tanımlanabilmektedir (Küçük, 2016: 280). Değer kavramı, gerçekte yalnızca bireylerde var olur ve kişisel değerler adını alır. Bununla birlikte, topluluklar da benzer değerlere sahip olabilirler ve paylaştıkları değerleri takımlara, bölümlere, örgütlere ve tüm topluma atfetme eğiliminde olurlar (McShane ve Von Glinow, 2016: 34). Schwartz'a göre değerler, insanların yaşamlarında neyin önemli olduğunu göstermektedir. Her bireyin diğerinden farklı değere sahip olabileceğini belirten Schwartz, bazı insanlar için önemli olan değerlerin, diğer insanlar için önemli olmayacağını belirtmiştir (Özkul, 2007: 23). Schwartz, değer yargılarının bireysel ve toplumsal olmak üzere temelde iki kategoride ele alınabildiğini ifade etmektedir. Bireysel değer yargıları kişisel amaçlarımıza hizmet eden; güç, başarı, hazcılık, uyarılım, özyönelim değerleridir. Bireyci kültürdeki Batı toplumlarında, bu değerlerin ön plana çıktığı görülmektedir. İyilikseverlik, geleneksellik ve uyma ise toplumsal değerlerdir ve daha çok Doğu kültürlerinde baskın olan değerlerdir (Yapıcı vd, 2013: 131).

Belirli bir kültüre ait olan değerler o kültürün ait olduğu toplumdan bağımsız düşünülemezdir (Arslan ve Tunç, 2013: 8). Herhangi bir toplumsal yapının incelenemesi için ise o toplumdaki örgütlerin, süreçlerin ve rollerin bilinmesi gerekir. Bu anlamda değer araştırmaları sosyolojik açıdan önemli bir yere sahiptir (Özensel, 2003: 222). Sosyolojik açıdan önemli olan değer kavramının, örgütler üzerindeki etkisi de hem çalışanlar hem de yönetimdekiler için büyük önem taşımaktadır.

Sosyolojik açıdan bakıldığında değerlerin önemli hale geldiği bir diğer husus farklı kuşakların sahip olduğu değerlerdir. İş yaşamındaki her kuşak farklı dönemlerde, farklı tarzlarda yetişmiş ve farklı tecrübeler yaşamışlardır. Dolayısıyla kuşakların dünyaya bakış açıları farklılık göstermektedir (Ünüsan Atak, 2016: 204). Örneğin, X kuşağı üyeleri pratik, esnek, yaşam kalitesine önem veren kişisel değerleri önemserken, Y kuşağı takım kurucu, farklılıklara karşı anlayışlı, özgüvenli ve meydan okumalara açık bir kişiliğe sahiptir (Çetin ve Karalar, 2016: 163). Bu açıdan farklı değer yönelimlerine sahip bu kişilerin örgüt içerisinde etkin yönetimi önemli hale gelmekte ve değerlerin kuşaklararası farklılıklar açısından da dikkate alınması gerekmektedir.

Genel bir değerlendirme yapıldığında insanın kişisel olarak sahip olduğu ve ardından içerisinde bulunduğu topluluklara yansıttığı değer kavramı hem kişisel hem örgütsel hem de toplumsal anlamda önemli çıktıkları olan bir olgudur (McShane ve Von Glinow, 2016: 37). Evrensel nitelikte olduğu kabul edilen etik değerlerin yanı sıra yukarıda ifade edildiği gibi; içerisinde yaşadığımız kültürün, ait olduğumuz kuşağın, çalıştığımız kurumun ve en nihayetinde içerisinde yetiştiğimiz ailenin değerlerinden de büyük ölçüde etkileniriz. Schwartz ve Roceach gibi önemli araştırmacıların çalışmalarında değerlerin farklı ayrımlara tabi tutulduğu görülmekle birlikte, değerlerle ilgili en önemli gerçeklik bireyin davranışına olan önemli etkisidir. Bu açıdan birey davranışının temelini oluşturan bu kavram doğal olarak örgütsel davranış disiplininin de ilgi alanına girmiş ve dolayısıyla örgütlerde iş süreçleri ile ilgili açık ve kesin bir felsefe, içselleştirilen ve paylaşılan değerler önemli hale gelmiştir. Nitekim, literatürde değerlerle ilgili yapılan çalışmalar da (Hofstede'in Kültürel Boyutları, Globe Araştırması, Kültüre Uyum Modeli) kültürel değerler açısından örgütteki çalışanlar ve lider pozisyonundaki kişiler için önemli birer yol haritası çizmişlerdir. Bu anlamda kişilerin, örgütlerin ve nihayetinde toplumların sahip olduğu değerler, kültürel ortamlarda önemli bir referans noktası haline gelerek,

kültürler arası farklılıkların nasıl etkin yönetilebileceği konusunda yöneticilere ve araştırmacılara önemli ipuçları sağlar hale gelmiştir. Örgüt yönetiminin etkinliğini şekillendiren bir diğer unsur ise örgüt içindeki gruplar ve grup dinamiklerinin örgütsel alandaki çıktılarıdır. Bu aşamada, grup dinamiğine ve örgüt içindeki kültürel bağlamına değinilmektedir.

5. GRUP DİNAMİKLERİ VE KÜLTÜRLER ARASI FARKLILIKLAR

Fichter'e göre grup, ortak sosyal hedefleri izleyen, sosyal normlar, ilgiler ve değerlere göre karşılıklı roller üstlenen bireylerin sürekli birlikteliğidir (Dereli ve Cengiz, 2011: 36). Bir başka tanıma göre grup, birbirleriyle etkileşim halinde bulunan iki veya daha fazla kişinin birbirlerini etkilemesi ve birbirlerinden etkilenmesi sonucunda ortaya çıkan birleşmelerdir. Görüldüğü gibi bu tanımda en önemli unsur etkileşim sürecidir (Özkalp ve Kirel, 2010: 200). Grup dinamiği ise grubun herhangi bir kısmında oluşan değişimin grup üyeleri üzerinde ve grubun yapısında meydana getirdiği etki ve tepkileri ifade etmektedir. Grupları önemli bir güç haline getiren unsur, sahip oldukları bu dinamik özelliklerdir (Dereli ve Cengiz, 2011: 37).

Araştırmalara göre, grup gelişiminin beş aşaması olduğu görülmüştür. Bu aşamalar oluşum, fırtına, norm oluşturma, performans gösterme ve dağılma aşamalarıdır. Burada, oluşum, insanların gruba katılması ve grubun amacı, yapısı ve liderinin belirlendiği ilk aşama; fırtına, grup içi çatışmalar sonucunda grubun yönünün netleştirildiği ikinci aşama; norm oluşturma, üyeler arası yakın ilişkilerin geliştiği, grup bağlılığının oluştuğu ve ortak-benzer beklentilere sahip olunan üçüncü aşama; performans gösterme, enerjilerin grubun görevini gerçekleştirmeye (performansa) yöneldiği dördüncü aşama ve dağılma, grubun dağılmaya hazırlandığı beşinci aşamayı ifade etmektedir (Robbins vd., 2016: 251-252).

Grupların bazı işlevleri yerine getirmek için kurulduğu ifade edilmektedir. Bunlar, üyelerin; sorunlarını çözme, sorun çözmek için yol gösterme, grup işlevlerinde yetişmelerini sağlama ve grup birliğini sağlayacak ortak değer ve normlar geliştirme, grubun yaşamını sürdürme, toplu halde yaşamının tatminini sağlama, üyeler arasında iletişimi gerçekleştirme ve üyeler üzerinde toplumsal baskı uygulama gibi fonksiyonlar sıralanmaktadır (Aksu, 1996: 318). Bu fonksiyonlara dikkat edildiğinde grubun bireyi etkileyen ve ondan etkilenen bir yapı olduğu dikkat çekecektir.

Grubun bireye etkisinin varlığının yanı sıra bu etkinin derecesinin de neye göre değiştiği önem arz etmektedir. Latane (1981), ele aldığı sosyal etki kuramında sosyal etkinin miktarı; kaynağın gücü, yakınlığı ve sayısının bir fonksiyonu olarak ifade edilmektedir (Abayhan, 2013: 48). Grubun birey üzerindeki etkilerinin bağlı olduğu önemli faktörlerden bir diğeri de grubun yapısıdır. Bu anlamda grubun sahip olduğu iletişim yapısı, liderlik yapısı ve merkezileşme derecesi bireyin gruptan nasıl ve ne derece etkileneceğini belirleyici bir rol oynamaktadır (Kağıtçıbaşı, 2012: 314-316).

Gruplardaki farklı kişisel ve bağlamsal faktörlerin etkisiyle öne çıkan bir diğer unsur ise karar alma mekanizmalarıdır. Bu mekanizmaların hem kültürel hem de örgütsel bağlamdan çeşitli girdilerle nasıl farklılaştığına değinmek önemlidir. Karar verme yönetim ve örgüt araştırmalarında genel olarak bireysel ve örgütsel bakış açılarından değerlendirilmiştir. Bu anlamda örgütte yöneticilerin bireysel karar vermesi iki yaklaşımla açıklanmaktadır. Bunlardan biri, yöneticilerin karar vermelerine ilişkin ideal bir yöntem sunan rasyonel karar verme yaklaşımı iken, diğeri, kararların önemli ölçüde zaman ve kaynak kısıtları altında verilmesi zorunluluğunu ifade eden sınırlı rasyonellik bakış açısidir. Rasyonel yaklaşım, yöneticilerin ulaşmaya çalıştığı ancak hiçbir zaman ulaşamadığı bir ideali temsil etmektedir (Daft, 2015: 300). Böyle bir yaklaşım da gerçek hayatın koşulları

içerisinde tüm bilgiye ve alternatifleri değerlendirme gücüne sahip olmadığımızdan dolayı mümkün görünmemektedir. Öte yandan sınırlı rasyonellik yaklaşımı ise içerisinde karar verme sürecinde; kişisel ve örgütsel sınırların dikkate alındığı, sezgisel karar verme bileşenlerinin (deneyim ve yargılar) etkin kullanıldığı ve en iyi olabilecek karar alternatiflerinin arayışının olduğu bir seçim süreci söz konusudur (Daft, 2015: 304).

Bu genel perspektifler açısından bakıldığında bireysel karar ve grup kararı alternatifleri arasında seçim yapmak zaman zaman zorlaşabilmektedir. Bu anlamda karar verici olarak grupların pek çok örgütte geniş bir şekilde kullanıldığı bilinmekle birlikte grup kararlarının güçlü ve zayıf yönlerini ele almanın gerekliliği öne çıkmaktadır. Grup ve takım olarak karar vermenin; daha fazla bilgi sağlama, karar verme sürecine daha çeşitli veri ve farklılık kazandırma, farklı bakış açıları sunma, daha fazla alternatif değerlendirme ve çözümün kabul edilme eğilimini artırma gibi avantajları varken; zaman alıcı olması, uyma yönlü baskılar olması, üyelerin kabul görme arzularının her türlü karşı görüşü ortadan kaldıracı olması, grup görüşmelerinin bir ya da birkaç üye tarafından kontrol edilebilmesi, grup kararlarında belirsiz bir sorumluluğun olması ve üyelerin değerlendirme kaygısıyla küçük düşmekten korkarak yaratıcı fikirlerin ortaya çıkmasını engelleyebilmesi açılarından da dezavantajları bulunmaktadır (Robbins ve Judge, 2016: 295; McShane ve Von Glinow, 2016: 149):

Gruplar için ifade edilen bu avantaj ve dezavantajlara bakıldığında grupların zengin birer karar mercii olabileceği düşünülebileceği gibi karar verme süreciyle ilgili bazı zayıflıkları da beraberinde getireceği söylenebilecektir. Dolayısıyla grup kararı verme konusundaki seçim birçok farklı değişkene göre yapılabilecektir. Örneğin kriz durumlarında zaman kaybını engelleyecek şekilde merkezi bir yapının hızlı karar vermesini gerektirirken, daha normal zaman ve durumlar için grup kararıyla etkin sonuçlar alınabilecektir. Bu alternatiflerden hangisinin daha

doğru karar olacağı ise durumun gerektirdikleri ve kişilerin içerisinde bulunduğu örgüt kültürü ve toplumsal kültüre göre farklılık gösterebilecektir. Bu bakımdan günümüzde yoğun olarak karşılaşılan kültürler arası farklılıkların söz konusu olduğu gruplarda uyumun ve grup çalışmasının ortaya ıkış Şekilleri farklılaşmaktadır.

Günümüzde değişik yer, zaman ve biçimlerde devamlılığı olmayan ekip üyeleriyle çalışan ekip liderleri beklenmedik ve hızlı kararlar almak zorunda kalmaktadırlar. Bugünün yöneticilerinin bu durumla etkili bir Şekilde baş etmeleri büyük önem taşımaktadır. Çünkü uluslararası ekiplerin küçük, evik, esnek ve çok yönlü oluşu onları bir yetenek havuzu haline getirerek küresel pazardaki başarının en iyi formülü haline getirmektedir. Bu tarz bir düşünceyle yola çıkacak küresel örgütlerde, rneğin İtalyan'ın sanatçılığı, Amerikalı'nın girişimciliği, Çinli'nin deneyimi ve bilgeliği, Fransız'ın mantığı, Kuzeylilerin sağduyusu, Japonlar'ın sezgisi ve Almanlar'ın detaycı ve sağlam düşüncesi, karmaşık durumları ele alabilmek için bir sinerji oluşturabilecektir (Barutçugil, 2011: 189-190).

Öte yandan kültürel çeşitliliğin, farklı bakış aıllarının gerekli olduğu görevler için gerekli olmasının yanında her zaman kazanç sağlamadığı durumlar da vardır. Kültürel olarak heterojen takımlar, birbirleriyle çalışmayı ve problem zmeyi öğrenmede daha çok sorun yaşamaktadır (Robbins ve Judge, 2017:331). Bu bakımdan, örgütün kimi zaman kazancı kimi zaman kaybı olarak görülebilecek bu çeşitliliğin doğru ve etkin yönetilebilmesi için dikkat edilmesi gereken bazı noktalar bulunmaktadır.

Çok kültürlü takımların uyumu ve etkin yönetimiyle ilgili çeşitli önerilerde bulunulmuştur. Aycan ve arkadaşları (2014), konu ile ilgili kültürel farklılıkların olduğu takımlarda; takım yapısına ve takım kurmaya büyük dikkat gösterme, görev tasarımında yaratıcılık ve dayanışmayı geliştirme, net bir amaç ve yn

gösterme, görev ve sorumluluk paylaşımı, etkili iletişim ve katılımı sağlama, etkili bir performans yönetim sistemi kurma gibi önerilerde bulunulmuştur. Bu önerilerden hareketle çok kültürlü takımların daha yaratıcı fikirler ile sorunlara daha çok çözüm ürettiği ve grup düşüncesine daha az dahil olduğu ifade edilmektedir. Araştırma sonuçları da, eğer şartlar uygunsa çok kültürlü takımların, tek kültürlü takımlardan daha iyi performans sergilediğini doğrular niteliktedir (Aycan vd., 2014: 235).

Çok kültürlü takımlar, çok yönlü, farklı bilgilerle /tarzlarla çalışma olanağı sağlar. Bu takımlarda ilişkiler canlı, uyarıcı 'gerçek' diyaloglarla sürdürülmektedir. Değişim dönemlerinde belirsizlik ve kargaşayla daha kolay baş edilmekte ve artan hoşgörülle, iş tatmini ve buna bağlı olarak sadakat ve yüksek performans sağlanabilmektedir. Örgütteki bu hoşgörü ortamı yüksek nitelikli farklı insanları gruba çekmekte ve kalıcı olmalarını sağlamaktadır. Güçlü bir iş ahlakı, verimlilik, iş disiplini ve etik değerler de sağlanmakta ve rekabetin etkisiyle ekibin enerjisi, coşkusu, üretkenliği ve yaratıcılığı artmaktadır. Bu takımlar sayesinde farklı yerel pazarlarda müşteri talebi daha iyi öngörülmekte ve kültürel tercihlere daha iyi cevap verilebilmektedir (Barutçugil, 2011: 198-199).

Genel bir değerlendirme yapmak gerekirse, örgüt ve yönetim alanındaki diğer konularda olduğu gibi grup ve takımların yönetimi konusunda da kültürel perspektiften bakmanın gerekliliği açıkça görülebilmektedir. Örgütlerinde etkin bir takım ruhu oluşturmak ve farkındalık yaratacak çıktılar elde etmek isteyen tüm yönetici ya da liderler, çalışanın ya da sosyal paydaşlarını oluşturan müşterilerinin kültürel değerlerinin nasıl geliştiğini ve değiştiğini dikkate almak zorundadırlar. Öte yandan bugünün küreselleşen ekonomilerinde çok kültürlü yapılanmalar göz ardı edilerek tasarlanan iş görme ve örgütlenme süreçlerinin etkinliği de artık yok olmaya yüz tutmuştur. Günümüzde, küresel rekabet stratejilerinin bu alanlara dikkat edilmeden ve stratejik olarak nitelenen insan

kaynağının kültürel değerleri göz ardı edilerek uygulanması mümkün görünmemektedir. Bu açıdan kültür, araştırmacıları, örgütsel davranış alanındaki çoğu kavramı olduğu gibi grup ve takım kavramlarını da kültürel perspektiften değerlendirmeye çağırmaktadır. Bu yönlü bir değerlendirmenin, örgütlerin devamlılığı açısından da olumlu sonuçlar doğuracağı düşünülmektedir.

6. TARTIŞMA ve SONUÇ

İnsanın sosyalleşmesinin önemli bir aracını oluşturan örgütler ve bu örgütlerin kültürleri, içinde buldukları toplumsal kültürle iç içe geçmiş şekildedir. Kültür, örgüt içerisindeki dinamikleri ve ilişkileri, değerler ve tutumlar üzerinden belirlemektedir. Bu kapsamda, Batılı iş yaşamından alınan örgütsel modellerin veya çeşitli uygulamaların, Batı kültürünün ürünü oldukları için yerel kültür ile uyumsuzluğundan kaynaklı zayıflıklarının bulunduğu söylenebilecektir. Böyle bir tartışmada, küreselleşmenin ortaya çıkardığı melezleşmenin örgütleri ve örgüt kültürlerini nasıl etkilediği ön plana çıkmaktadır. Bu bağlamda kültür, küreselleşmenin etkilediği önemli alanlardan birisini oluşturmaktadır. Özellikle iletişim teknolojilerinde yaşanan hızlı gelişmeler kültürel alanda homojenlikten bahsetmeyi imkansızlaştırmıştır. Bu alanlarda, kültürler iç içe geçmiş ve baskın kültür kendini daha çok göstermiştir. Bu açıdan bakıldığında günümüzde, bireyler ve toplum arasındaki iletişim ve etkileşimin artması ve kolaylaşması, birbirine yabancı olan yaşam tarzlarının ortak bir paydada buluşmasını sağlamıştır. Böylece küresel bir kültür birikimi oluşmuştur (Yaman, 2019: 428). Söz konusu küresel kültür birikimin işaret ettiği önemli kavramsallaştırmalardan biri kültürel melezleşmedir.

Kültürel melezleşme, yerel kültürün içine girmeyi başaran bir dışsal kültürle birleşerek, tek bir melez kültürün yaratılması olarak ifade edilmektedir. Sözcük anlamı itibarıyla 'kültür karışımı' olarak nitelenen kültürel melezleşme, dışsal ve içsel unsurların karşılıklı etkileşime girmesi ve sonuçta benzersiz bir kültürel

miras yaratmasıdır (Yaman, 2019: 429-430). Kavramın açıklanmasında önemli bileşimlerden biri ise lokalizasyon ve globalizasyonun bütünleştirilmesi olarak belirtilen 'glokalizasyon' dur. Glokalizasyon, küresel ve yerelin birbiri ile iç içe geçmesi sonucunda, farklı coğrafi alanlarda benzersiz sonuçlar ortaya koyması olarak tanımlanmaktadır (Ritzer, 2003: 193). Söz konusu kavram, çok uluslu örgütlenmelerin aynı anda hem küresel hem de yerel olma ihtiyaçlarının bir temsilini oluşturmaktadır (Maynard, 2003: 60). Bu açıdan bakıldığında, küreselleşmeye bir tepki veya yerel topluluk düzeyinde kültürel kimliğin güçlendirilmesi olarak nitelenen glokalizasyon (Maynard, 2003: 60), örgütsel model ve dinamiklerin oluşum sürecine de açıklık getirmektedir. Küreselleşmenin, yerel kültüre dayalı bir örgüt modelinin ya da dinamiğinin inşa edilmesine izin verip vermediği konusu ise toplumun kültürel değerlerine bağlılığı ve küresel kültürün etki gücüne bağlı olarak değişebilmektedir. Bu bağlamda, küreselleşmenin veya yerelleşmenin örgütsel dinamiklerin şekillenmesinde hangi ölçüde etkili olacağı, kültürel değer çalışmalarında (Hofstede, 1980; House, Hanges, Javidan, Dorfman ve Gupta, 2004) yer verilen kültür boyutlarının örgütsel iklimi şekillendirme derecesine bağlı olacaktır. Nitekim bu değerlere bağlı olarak, kültürümüze uymamakla birlikte, örgütsel dinamikleri başarıya sevk eden bazı uygulamalar da ön plana çıkabilmekte ve bu durum örgütlerde önemli bir ikilik oluşturmaktadır.

Örgütlerdeki bu ikiliğin temeli, örgütsel bağlam ve uygulamalardaki küreselleşme ve yerelleşme çabalarının birbiriyle olan yarışına dayandırılabilir. Buna göre, Batıdan alınan örgüt modelleri veya uygulamalarının kültürümüze uymamakla birlikte örgütün amaçlarına ulaşması açısından olumlu etkiler yaratabildiğini söylemek mümkündür. Bu doğrultuda örgütsel model ve uygulamalarda, kültüre uyumun mu yoksa örgütün başarılı olmasının mı ön plana çıkarılması gerektiği, üzerine düşünülmesi gereken bir noktayı oluşturmaktadır. Bu perspektifle ele alındığında, küreselleşmenin,

aslında kişileri kendi kimlik ve kültürlerinden uzaklaştırmak yerine, bir bilinç yaratarak özüne dönmelerini sağladığı belirtilmektedir. Öte yandan yerelleşme hareketlerinin de küreselleşmeye karşı bir direnç olarak meydana çıktığı da gözükmektedir. Söz konusu direncin kırılması durumunda ise, melezleşme ile kültürel bir çeşitlilik sağlanarak yeni deneyim ve yaşam tarzları ortaya çıkmaktadır. Bu çerçevede daha geniş bir açıdan bakıldığında, küreselleşmenin varlığının, dünya üzerindeki kültürel çeşitliliğe dayandığı ifade edilmektedir. Dolayısıyla, küresel bir kültürün meydana gelmediği, yalnızca hegemonik gücü elinde bulunduran Batının bir kültürel emperyal oluşturma çabasında olduğu düşünülmektedir. Diğer bir deyişle, eğer küresel kültürün varlığı kabul edilirse bunun tüm dünyada oluşması gerekmektedir. Ancak, halen küreselleşme ve diğer süreçlerin uğramadığı ilkel yaşam biçimlerinin, Afrika ve Üçüncü Dünya ülkelerinde devam ettiğini görmek mümkündür. Bu açıdan, yalnızca hegomonik güç eliyle uluslararası sahada yayılan küresel kültürün dahi, temelinde güçlü bir ulus-devlet yapılanmasının olması gerektiği savunulmaktadır. Buradan hareketle, ulus-devlete dair dinamikler izin vermediği sürece küresel kültüre ait argümanların yayılamayacağı öne sürülmektedir (Tarhan, 2018: 79). Küresel-yerel perspektifli bu ikileme örgütler açısından bakıldığında da benzer sonuçlara işaret etmek mümkündür. Zira, küresel değerlerin kültürel değerlerle iç içe geçtiği örgütsel alanlarda ortaya çıkan dinamikler ve uygulamalar da küresel olarak nitelenen örgütsel başarı kriterlerinin üzerine, bağlamın özgün benliğiyle inşa edilen yapılar şeklinde kendini göstermektedir. Böylelikle, örgütsel başarı için hem küresel temeli esas alan hem de kültürel bağlama özgü kalan kriterler belirlenmesi mümkün hale gelmektedir. Ayrıca bu, küreselleşmenin yalnızca Batı modernitesinin bir sonucu olarak algılanması yanı sıra karşı karşıya kalınmaması açısından da büyük önem taşımaktadır.

Nitekim, küreselleşmeyi heterojen bir süreç olarak değerlendirenler, bu olguyu yalnızca Batı modernitesinin bir sonucu olarak görmenin, batı dışında kalanları

edilgen ve batıya bağlı olarak düşünme yanlısına yol açacağına işaret etmektedirler. Öte yandan kültürel çeşitliliğin, yalnızca kültürün küreselleşme kuramına eklenmesi yoluyla çözülecek bir sorun olmadığı ve kültürel çeşitliliğin tanınmasının ancak, modernin dışında kalan diğer coğrafyalardaki kültürlerin farklılığının tanınmasıyla mümkün olabileceği belirtilmektedir (İçli, 2001: 165). Böylesi bir alanda ortaya çıkan küresel kültür akışları ise, beraberinde, sürekli parçalanma ve birleşmeleri meydana getirerek kültürel karışımların ve melezlerin ortaya çıkmasına yol açmaktadır (İçli, 2001: 169). Toplumsal alandaki birçok sürecin belirleyicisi olabilecek bu tarz bir kültürel bağlam, örgütsel alanın dinamiklerine de etki edecektir. Bu açıdan örgütlerin, söz konusu kültürel melezleşme bağlamının içerisinde; kimi zaman küresel-örgütsel başarı kriterlerine işaret eden Batılı örgüt model veya uygulamalarını, kimi zaman ise kültürel değerlere ve duruma uygun bütünleştirici bir yaklaşımı benimsemeleri gerekebilecektir. Nitekim, bu iki yaklaşım uygulamada birbiri ile iç içe geçmiş olacağından, sonuçta küresel ve kültürel tarafların karşılıklı etkileşimi ile ortaya çıkan bir örgütsel anlayışa işaret edecektir. Örgütsel başarının kilit unsuru olabilecek bu çıktı, zamanla, küresel olanın kültürel olana ya da kültürel olanın küresel olana bir uyumlaşma süreci haline gelebilecektir.

Bu bağlamda örgütleri de yaşadıkları ortama uyum sağlayan ve mutasyona uğrayan canlı sistemler şeklinde ele almak mümkün görünmektedir. Temel amacı yaşamını sürdürmek olan bu organizmalar, kültürün etkisiyle farklı oluşumlar sergilemektedirler. Buna göre örgütler, sosyal sistemin içerisinde varolan ve kuruluşundan yok oluşuna kadar bu sistemin içerisinde çeşitli aşamalardan geçen organizmalar gibidir. Nasıl ki insan, yaşamının her evresinde içerisine doğduğu çevreden etkilenip aynı zamanda onu etkiliyorsa, örgütler de bu döngünün benzerini yaşamaktadırlar. İçerisinde bulunulan toplumun değerleri insanın yaşadığı zaman süresince onu şekillendirmekte ve diğerlerinden farklı kılmaktadır. Bu noktada hem kişinin bireysel gelişimini hem

de çalışan insan olarak varlığını borçlu olduğu örgütleri etkileyen ortak bir etken bulunmaktadır. Bu etken, 'kültür' dür. Hem insan için hem de örgütler için kendini var etme ve bu varlıkla bütüne bir zenginlik kazandırma çabalarını içerisinde barındıran kültür, iş yaşamındaki örgütler için buzdağının görünmeyen kısmı gibidir. Soyut bir kavram olan kültürün iş yaşamındaki tüm etkilerini tam olarak bilmek ve öngörümlemek mümkün olmayacağı gibi, bu yönlü çabaların (Hofstede'in Kültürel Sonuçları, GLOBE Araştırması ve Kültüre Uyum Araştırması) çok değerli olduğunu söylemek de yanlış olmayacaktır. Bu anlamda, çok kültürlü çalışabilmenin öneminin giderek arttığı günümüzde kültürler arası yönetimin dinamikleri üzerine eğilmek artık tüm uluslararası yöneticilerin sorumluluğu haline gelmiştir. Bu yeni sorumluluk anlayışıyla birlikte örgüt ve yönetimde, burada işlenen kültür ve örgütsel davranış ilişkisi, tutumlar ve değerler, grup dinamikleri konularının yanı sıra diğer tüm konuların da yeniden düşünülmesi, sorgulanması ve nihayetinde dönüştürülmesinin gereği ortaya çıkmaktadır.

Nitekim bu çalışmadaki kavramsal tartışma da bu tarz bir yeniden düşünme çabasının ürünüdür. Bu bağlamda inceleme konusu edilen kavramlarla (birey, kültür, örgüt, kültürel değerler, tutumlar, grup dinamikleri ve kültürlerarası farklılıklar) örgütsel davranışın ilişkisine kültürel değerler perspektifinden bakılarak bazı çıkarımlarda bulunulmuş ve sonuçlara işaret edilmiştir. Buna göre kültürel bağlamda örgütsel davranış konusu dikkate alındığında, öncelikle toplumsal anlamda kültürün taşıyıcısı olarak görülen bireyin, sürekli olarak kültürel değerlerden de etkilendiği ortaya çıkmaktadır. Nitekim bu etki tek yönlü olmayıp yaşamın ilerleyen süreçlerinde bireyin de kültürü etkilemesi söz konusu olmaktadır. Böylelikle insan kültürden etkilenen, onu etkileyen ve hatta kültürel birikimi sağlayan çok önemli bir unsur haline gelmektedir. Bu etkileşim sürecinin içerisindeki önemli aşamalardan birisi kültürün toplumsal değerler aracılığıyla insanı ve davranış tarzlarını şekillendirmesidir. Kültürün insanın davranışlarını

şekillendirdiği en önemli alanlardan birisi ise örgütlerdir. Nitekim çalışmadaki tartışma açısından bakıldığında, örgütsel alandaki kültürün, insanın davranışlarını etkileyerek örgütsel davranışın da önemli şekillendiricilerinden biri haline geldiği görülmektedir. Bu anlamda toplumsal kültür, birey ile etkileşiminin bir çıktısı olarak; örgütlerde liderlik, motivasyon, gruplar, çatışma, örgüt kültürü, örgütsel iletişim, insan kaynaklarının, farklılıkların ve krizlerin yönetimi gibi birçok alt başlıktaki etkin çözüm önerilerinin geliştirilmesine de büyük katkı sağlamaktadır. Örgütsel bağlamdaki davranışları şekillendiren bu kavramsallaştırmalar açısından düşünüldüğünde, Hofstede'in Çalışması ve GLOBE Araştırması'nda da sözü edilen ve ülkemizdeki örgütlerin başarı kriterlerini yönlendiren bazı kültürel değer boyutları ön plana çıkmaktadır. Bu doğrultuda Türkiye'yi ve Türk iş yaşamındaki örgütleri; belirsizlikten kaçınma düzeyi, güç mesafesi, insan odaklılığı, toplulukçu eğilimleri, atılganlık ve girişkenlik değerleri yüksek topluluklar olarak nitelemek mümkündür.

Kültürün toplum ve örgütler üzerinde ön plana çıkardığı bu önemli değer sınıflandırmalarının yanı sıra çalışmada tutumlar ve değerlere de yer verilmiştir. Tutumla ilgili kavramsallaştırmalar değerlendirildiğinde, davranışların temeline ve niyete işaret eden tutumların kültürle de ilgili olduğunu söylemek önemlidir. Bu anlamda kültürel değerlerin davranışa neden olduğu noktada tutumları da kültürel değerler dizgesiyle birlikte ele almanın gerekli olduğu araştırmanın konuyla ilgili çıkarımlarından biridir. Tutumların yanı sıra araştırmada değinilen kuşakların değerleri, örgütlerin değerleri, ailedeki değerler ve bireysel değerler önemli değer kavramsallaştırmalarından bazılarıdır. Bu değer türleri evrensel etik değerlerle şekillenebileceği gibi ülkelerin sahip olduğu kültürel değerlerden de etkilenmektedir. Dolayısıyla kişilerin, örgütlerin ve toplumların sahip olduğu farklı değerler kültürel alanın da kritik bir referansını oluşturarak, örgütsel ve yönetsel bağlamın etkin tasarımında rol oynayan faktörlerden biri haline gelmektedir. Değerlerin yanı sıra kültürel bağlamın örgütlerdeki

yansımalarından biri haline gelen önemli unsurlardan biri de gruplardır. Günümüzde birçok örgüt farklı uluslardan gelen veya farklı kültürlerde yetişmiş insan kaynağının bir arada olduğu çalışma gruplarından oluşmaktadır. Bu gruplarda, kültürler arası farklılıklara bağlı olarak uyumun ve grup çalışmasının ortaya çıkış şekilleri de özgünlük göstermektedir. Günümüz iş yaşamında insan kaynağının stratejik önemi dikkate alındığında ise örgütten örgüte farklılık gösteren grup dinamiklerinin etkin yönetimi kaçınılmaz bir gereklilik haline gelmektedir. Bu açıdan özellikle çokuluslu grupların iyi yönetimi, stratejik insan kaynağının etkin kullanılması ve farklı kültürlerde çalışma olanağı sağlaması açısından önemli görülmektedir. Nitekim bunu başarabilmenin yolu da kültürel değerlerin grup dinamikleri üzerindeki etkilerini doğru okuyabilmekten geçmektedir. Böylelikle, mikro boyutta grubun davranışının makro boyutta ise örgütün ve toplumun davranışının, örgütsel alandaki başarılı çıktıları sağlamak için kültürle uyumlaştırılması mümkün hale gelmektedir.

Genel olarak değerlendirildiğinde gerek bu çalışmadaki kavramsal tartışmanın ve gerekse kültürle ilgili yapılan diğer araştırmaların işaret ettiği önemli bazı noktalar göze çarpmaktadır. Bunlardan ilki insanın ve dolayısıyla örgütün toplumdan ve kültürden bağımsız düşünülemezliği. Bu anlamda, insan ve insanın olduğu bir bağlamı kültürden bağımsız düşünmenin mümkün olmadığı, kültürle ilgili ele alınan tüm çalışmaların ortak noktasını oluşturmaktadır. Ulusal kültürün etki etmediği bir örgüt kültürü, örgüt kültürünün etki etmediği çalışanlar bugünün iş yaşamında kapalı bir kutu olacaktır ve imkansızdır. Bu yüzden örgüt ve yönetim literatüründeki çoğu kavramsallaştırmanın da örgütlerin ve insanın içerisinde bulunduğu bağlama uygun olarak yenilenmesi ve özgünleştirilmesi gerekmektedir. Bu, literatürdeki Batı odaklı anlatımların ne kadar genellenebilir olduğu konusunu da tartışmaya açmaktadır. Günümüzde birçok kavramı ya da uygulamayı olduğu gibi aktarılmış halleriyle ülkemizde kullanmaya çalışan örgütlere rastlanmaktadır. Ancak, Türk kültürel ortamı

düşünülmeden atılan bu adımlar maalesef etkin sonuçlar doğurmamakta ve hatalı uygulamalar olarak kalmaktadır. Bu açıdan yapılması gereken, kültürün insan ve örgütsel olguların üzerinde nasıl etkiler gösterdiğini doğru şekilde analiz etmektir. Aksi durumda, farklı bir ülkedeki iş görme/yönetim çıktıları ve deneyimlerinden hareketle Türkiye’de iş görmeye çalışmak, işletmeler için başarısızlığın sürecin başından kabulü anlamına gelecektir. Bu yüzden, örgütsel davranışın da tüm bileşenleriyle kültüre özgü bir bağlamda yeniden yorumlanması ve yalnızca yönetim değil çalışanlar açısından da kabul gören etkin, özgün ve kültürel bağlamın ön planda tutulduğu yeni bir örgütsel davranış çerçevesinin çizilmesinin gerekli olduğu söylenebilecektir.

Özetle örgütsel davranışın bazı temel konularına dair ele alınan tüm bu değerlendirmeler dikkate alındığında, günümüzde hala Batı literatürü kaynaklı kavramsallaştırmaların doğrudan kullanıldığı birçok akademik çalışmanın olması, örgütsel davranış alanı açısından düşündürücü ve eleştiriye açık bir konudur. Evrenin tamamının bilinemediği ve bilinemeyeceği bir yaşamın içerisinde var olan insanın, ‘evrensel’ tanımlamalar yapabildiğini iddia etmesi felsefi bakış açısıyla yorumlandığında trajikomik bir hal almaktadır. Bu açıdan örgüt ve yönetim literatüründe yapılan çoğu kavramsallaştırmanın ve hatta aktarımların da bağlamın farklı düzeylerdeki etkisiyle şekillendiğini unutmamak gerekmektedir. Böyle bir bakış açısıyla ileriki çalışmalar için, Türk iş yaşamını doğru ve kapsamlı değerlendirebilmeleri için öncelikle kültürel bağlamı dikkate almaları önerilmektedir. Bu doğrultuda, örgütsel alanda kültürü ve kültürel değerleri ön plana çıkarabilmek için yapılan bu çalışmada, ‘evren’de küçücük bir kelebeğin kanat çırpışı ölçüsünde etki yaratacak kadar önemli görülebilecektir.

KAYNAKÇA

- Abayhan, Y. (2013). Sosyal Etki Kuramı Bağlamında Psikolojik Dışlanma. Yayınlanmamış Doktora Tezi. Ankara: Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Aktaş, M. (2010). İzleyicilerin Kültürel Değerleri ve Liderliğe Duydukları İhtiyaç. Yayınlanmamış Doktora Tezi. Ankara: Başkent Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Aksu, M. B. (1996). İnsan İlişkilerinde Bir Boyut: Grup Davranışı. Eğitim Yönetimi Dergisi. 2(3): 315-328.
- Arslan, M., Tunç, E. (2013). İlahiyat Fakültesi Öğrencilerinin Değer Yönelimlerindeki Farklılaşmalar. Değerler Eğitimi Dergisi. 11(26): 7-39.
- Aycan, Z., Kanungo R. N. (2000). Toplumsal Kültürün Kurumsal Kültür ve İnsan Kaynakları Uygulamaları Üzerine Etkileri. Türkiye’de Yönetim, Liderlik ve İnsan Kaynakları Uygulamaları. (Ss. 25-53). Ankara: Türk Psikologlar Derneği Yayınları.
- Aycan, Z., Kanungo, R. N., Mendonça, M. (2014). Kültürler Arası Bağlamda Örgütler ve Yönetim. İstanbul: Koç Üniversitesi Yayınları.
- Barutçugil, İ. (2011). Kültürler Arası Yönetim. İstanbul: Kariyer Yayıncılık.
- Baysal, A. C. (1981). Sosyal ve Örgütsel Psikolojide Tutumlar. İstanbul: İstanbul Üniversitesi İşletme Fakültesi Yayınları.
- Cüceloğlu, D. (2015). İnsan ve Davranışı Psikolojinin Temel Kavramları. İstanbul: Remzi Kitabevi.
- Çağlar, İ. (2001). Yönetim-Kültür Bağlamında Türk Yönetim Modelinin Saptanmasına Yönelik Kavramsal Bir Çalışma. Gazi Üniversitesi İ.İ.B.F. Dergisi. 3:125-148.
- Çalışkan, N., Özkoç, A. G. (2016). Örgütlerde Paternalist Liderlik Algısına Etki Eden Ulusal Kültür Boyutlarının Belirlenmesi. Journal of Yaşar University. 11(44): 240-250.

- Çetin, C., Karalar, S. (2016). X, Y Ve Z Kuşağı Öğrencilerin Çok Yönlü ve Sınırsız Kariyer Algıları Üzerine Bir Araştırma. *Yönetim Bilimleri Dergisi*. 14(28): 157-197.
- Daft, R. L. (2015). *Örgüt Kuramları ve Tasarımını Anlamak*. Çev. Ed. Ömür N. Timurcanday Özmen. Ankara: Nobel Akademik Yayıncılık.
- Demirel, Y., Karadal, H. (2007). Örgüt Kültürünün Örgüt İçi Bireysel Becerilerin Kullanımına Etkisi Üzerine Bir Araştırma. *Süleyman Demirel Üniversitesi İ.İ.B.F. Dergisi*. 12(3): 253-270.
- Dereli, B., Cengiz D. (2011). İnsan Kaynakları Yönetiminde Grup, Grup Dinamiği Kavramları ve Grup Dinamiğinin Ölçülmesi Üzerine Uygulama Örneği. *Öneri Dergisi*. 9(35): 35-43.
- Dickson, M. V., Hartog, D. N. D., Castano, N. (2009). *Understanding Leadership Across Cultures*. Cambridge Handbook of Culture, Organizations and Work. (Ss. 219-244). New York: Cambridge University Press.
- Emre, C. (2003). *Yönetim Bilimi Yazıları*. Ankara: İmaj Yayıncılık.
- Engin, İ. (2017). Kültür-Kişilik İlişkisi. *Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Dergisi*, (33) :171-176.
- Erdem, F. (1996). *İşletme Kültürü*. Ankara: Friedrich-Naumann Vakfı Yayını.
- Erten, S. (2002). Planlanmış Davranış Teorisi ile Uygulamalı Öğretim Metodu. *Hacettepe Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi*. 19(2): 217-233.
- Furmanczyk, J. (2010). The Cross-Cultural Leadership Aspect. *Journal of Intercultural Management*. 2(2): 67-82.
- Gezon, L., Kottak, C. (2016). *Kültür*. Çev. Ed. Akile Gürsoy. Ankara: Nobel Yayıncılık.
- Güvenç, B. (2010). *İnsan ve Kültür*. İstanbul: Boyut Yayıncılık.
- Hofstede, G. (1980). *Culture's Consequences*. London: Sage.
- Hofstede, G. (1994). Management Scientists are Human. *Management Science*. 40 (1): 4-13.

- House, R. J., Hanges, P. J., Javidan, M., Dorfman, P. W., Gupta, V. (Eds.). (2004). *Culture, Leadership, and Organizations: The GLOBE Study of 62 Societies*. New York: Sage Publications.
- İçli, G. (2001). Küreselleşme ve Kültür. *CÜ Sosyal Bilimler Dergisi*, 25(2), 163-172.
- Kağıtçıbaşı, Ç. (2012). *Günümüzde İnsan ve İnsanlar Sosyal Psikolojiye Giriş*. İstanbul: Evrim.
- Küçük, N. (2016). Schwatz'ın "Değer Yönelimleri Ölçeği" İle Türkiye'deki Öğrenciler Üzerine Yapılmış Olan Bazı Araştırma Bulgularının Değerlendirilmesi. *Akademik Bakış Uluslararası Hakemli Sosyal Bilimler Dergisi*. (57): 280-296.
- Maynard, M. L. (2003). From Global to Glocal: How Gillette's Sensorexcel Accommodates to Japan. *Keio Communication Review*, 25, 57-75.
- Mcshane, S. L., Von Glinow M. A. (2016). *Örgütsel Davranış*. Çev. Ed. Ayşe Günsel, Serdar Bozkurt. Ankara: Nobel Akademik Yayıncılık.
- Morgan, G. (1998). *Yönetim ve Örgüt Teorilerinde Metafor*. İstanbul: Mess.
- Nişancı, Z. N. (2012). Toplumsal Kültür- Örgüt Kültürü İlişkisi ve Yönetim Üzerine Yansımaları. *Batman Üniversitesi Yaşam Bilimleri Dergisi*.1(1): 1279-1293.
- Özensel, E. (2003). Sosyolojik Bir Olgu Olarak Değer. *Değerler Eğitimi Dergisi*. 1(3): 217-239.
- Özgür, T. (2007). *Kültürel Farklılıklar ve Yönetimi*. (Yüksek Lisans Projesi). Kahramanmaraş: Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Özkalp, E., Kirel, Ç. (2010). *Örgütsel Davranış*. Bursa: Ekin.
- Özkul, A. S. (2007). *Yaşam ve Çalışma Değerlerini Etkileyen Faktörler*, S.D.Ü. Öğrencileri Üzerine Bir Çalışma. (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Isparta: Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Sargut, A. S. (2015). *Kültürlerarası Farklılaşma ve Yönetim*. Ankara: İmge.
- Ritzer, G. (2003). Rethinking Globalization: Glocalization/Grobalization and Something/Nothing. *Sociological Theory*, 21(3), 193-209.

- Robbins, S. P., Decenzo, D. A., Coulter, M. (2016). *Yönetimin Esasları Temel Kavramlar ve Uygulamalar*. Çev. Ed. Adem Öğüt. Ankara: Nobel Akademik Yayıncılık.
- Robbins, S. P., Judge, T. A. (2017). *Örgütsel Davranış*. Çev. Ed. İnci Erdem. Ankara: Nobel Akademik Yayıncılık.
- Sargut, A. S. (2015). *Lider Yöneticinin Benliğine Yolculuk*. İstanbul: Beta.
- Tarhan, K. (2018). Küreselleşme Evrensel Bir Kültür Mü Oluşturdu?. *Business Economics and Management Research Journal*, 1(2), 73-80.
- Turan, Ş. (2005). *Türk Kültür Tarihi Türk Kültüründen Türkiye Kültürüne ve Evrenselliğe*. Ankara: Bilgi Yayınevi.
- Ünüsan Atak, N. (2016). X, Y, Z Kuşakları ve Kuşaklar Arası Farklılık Yönetimi. Ankara: Nobel Akademik Yayıncılık.
- Yaman, A. (2019). Küreselleşme Süreci ve Küreselleşmenin Yerel Kültüre Etkisi. *Karadeniz Uluslararası Bilimsel Dergi*, (44), 422-436.
- Yapıcı, A., Kutlu, M. O., Bilican, F. I. (2012). Öğretmen Adaylarının Değer Yönelimleri. *Elektronik Sosyal Bilimler Dergisi*. 11(42): 129-151.
- Yüksel, Ö. (1999). *Uluslararası İşletme Yönetimi ve Türkiye Uygulamaları*. Ankara: Gazi Kitabevi.
- Wasti, S. A., Erdaş, K. D., Dural, U. (2013). Örgüte Güvensizlik: Kültürlerarası Nitel Bir Çalışma. *Odtü Gelişme Dergisi*. 40(12): 525-552.

EXTENDED ABSTRACT

As the carrier of culture in society, the individual plays an important role in shaping organizational structures with his presence in working life (Sargut, 2015: 58). The interaction of culture and organization gains importance at this stage, as the working person, who emerges with the influence of the cultural environment, makes his impact in social life felt through organizations to a great extent. As an output of the interaction of national culture with the individual, it also shapes organizations, and leadership, motivation, etc. in

organizational behavior affects many issues. (Daft, 2015: 336). In Hofstede's study, the four dimensions of the national ethos; power distance, uncertainty avoidance, individualism-collectivism and masculinity-femininity (Sargut, 2015: 196). In the research conducted by Hofstede (1980: 315), Turkish society; It has been determined that the countries with high power distance and uncertainty avoidance levels are on the side of countries with collectivist and feminine characteristics. In the GLOBE research, which is more comprehensive and up-to-date among cultural studies, it has been seen that while power distance, collectivism and uncertainty avoidance have the same meanings as Hofstede's dimensions, collectivism is divided into two as institutional and family collectivism.

According to the research; Turkey; It has a high level of uncertainty avoidance and high power distance, and a high tendency towards corporate collectivism. In the research, Turkey's people-oriented, performance-oriented and gender egalitarian values are below the average, while ingroup collectivism and assertiveness values are above the average (Sargut, 2015: 349-357). Another important study on cultural values is the Cultural Adaptation Model developed by Aycan and Kanungo (1998). According to the findings of Aycan and Kanungo (2000: 41-50), they protect the interests of employees, share their problems and joys, are participatory, open, interested in problems outside of work, give importance to professional development, create a family atmosphere in the company and establish one-to-one relationships with employees. It has been determined that managers are preferred in the Turkish cultural environment. When evaluated in general, some important points pointed out by researchers on culture stand out. The first of these is that people and therefore the organization cannot be considered independent of society and culture. In this sense, it is not possible to think of a human and a context independent of culture, which forms the basis of the results of all these cultural studies. An organizational culture that is not influenced by national culture, and employees that are not influenced by organizational culture will be a closed box in today's business life and it is impossible. Therefore, most conceptualizations in organization and management literature need to be renewed and customized in accordance with the context of organizations and people. This also opens up the issue of how generalizable the Western-oriented narratives in the literature are. It can be said that the starting point of all three studies on culture is based on this discussion. Today, there are organizations that try to use many concepts or practices in our country as they are transferred. However, these steps, taken without considering the Turkish cultural environment, unfortunately do not produce effective results and remain as faulty practices. In this respect, what needs to be done is to correctly analyze how culture affects people and organizational phenomena. Otherwise, trying to do business in Turkey, based on the outputs and experiences of business and management cultures in a

different country, may be an admission of failure from the beginning of the process. For example, an American manager's management and decision-making style will not show the same characteristics as a Turkish manager's decision-making style. Therefore, it can be said that it is necessary to reinterpret organizational behavior with all its components in a culture-specific context and to draw a new organizational behavior framework in which the effective, authentic and cultural context, which is accepted not only by the management but also by the employees, is prioritized. In order to draw this framework, it is necessary to examine the attitude and value elements at the beginning. Attitude is a tendency that is attributed to an individual and regularly creates his thoughts, feelings and behaviors about a psychological object (Kağıtçıbaşı, 2012: 110-111). Attitudes; they occur according to factors such as genetic factors, physiological conditions, direct experience with the subject of attitude, personality, socialization process, group membership and social class (Baysal, 1981: 124). It can be said that these factors, which are stated to be effective in the formation of attitude, have a significant effect on human behavior either directly or indirectly. The concept of value, on the other hand, can be defined as the values that enable both individuals and societies to continue their existence and that they accept as socially correct and want to be implemented in order to act together. In order to analyze any social structure, it is necessary to know the institutions, processes and roles in that society. In this sense, value studies have an important sociological place (Özensel, 2003: 222). In this respect, this concept, which forms the basis of individual behavior, has naturally entered the field of interest of the discipline of organizational behavior, and therefore, a clear and precise philosophy about business processes, internalized and shared values in organizations has become important. As a matter of fact, studies on values in the literature (Hofstede's Cultural Dimensions, Globe Research, Cultural Adaptation Model) have drawn an important roadmap for employees and leaders in the organization in terms of cultural values. In this sense, the values of individuals, organizations and ultimately societies have become an important reference point in cultural environments and provide important clues to managers and researchers on how to effectively manage different attitudes, values and group dynamics in organizations in the intercultural context.

DOĞU AKDENİZ JEOPOLİTİĞİ, BÖLGESEL AKTÖRLER VE TÜRKİYE'NİN ENERJİ GÜVENLİĞİ*

Tacettin Gökhan ÖZÇELİK**

Mustafa Aykut ÇÜÇEN***

Öz

Tarih boyunca birçok uygarlığın merkezini oluşturan Doğu Akdeniz coğrafyası; ticari, ekonomik ve jeopolitik eksenlerde önem arz eden bir konumda yer almıştır. "Enerji" boyutu ile birlikte ise bölge yeniden bölgesel ve küresel anlamda bir rekabet alanına dönüşmüştür. Özellikle bölgesel aktörler, Doğu Akdeniz enerji havzasından daha fazla pay alabilmek adına hamleler gerçekleştirmişlerdir. Hukuki bağlamda, münhasır ekonomik bölge ve kıta sahanlığı başlıkları tarafların haklarını muhafaza edebilmeleri adına rekabetin bir diğer boyutunu oluşturmuştur. Ancak bölgesel aktörlerin hukuki zemindeki hamlelerinin yanı sıra Türkiye için de Doğu Akdeniz havzası stratejik bir konumda yer almıştır. Bu çalışma bu genel çerçevede dahilinde, dört perspektife odaklanmak amacını taşımaktadır.

* Bu çalışma, Nişantaşı Üniversitesi, Lisansüstü Eğitim Enstitüsü, Siyaset Bilimi ve Uluslararası İlişkiler Anabilim Dalı'nda yürütülen "Doğu Akdeniz Jeopolitiği ve Türkiye'nin Enerji Güvenliğine Etkileri" başlıklı yüksek lisans tezinden üretilmiştir.

** Dr. Öğr. Üyesi, Nişantaşı Üniversitesi, gokhan.ozcelik@nisantasi.edu.tr

*** Yüksek Lisans Öğrencisi, Nişantaşı Üniversitesi, maykutcugen@hotmail.com

Birincisi, Doğu Akdeniz'in jeopolitik ve jeostratejik öneminin analiz edilmesidir. İkincisi, münhasır ekonomik bölge ve deniz yetki alanları odağındaki tartışmaların değerlendirilmesidir. Üçüncüsü, bölgesel aktörlerin (Türkiye, KKTC, GKRY, Yunanistan, İsrail, Lübnan, Mısır ve Suriye) Doğu Akdeniz politikalarındaki yaklaşımlarının ele alınmasıdır. Dördüncüsü ise Türkiye için Doğu Akdeniz'in neden önemli olduğu sorusuna yanıt aranmasıdır.

Anahtar Kelimeler: Doğu Akdeniz, Jeopolitik, Enerji, Türkiye.

EASTERN MEDITERRANEAN GEOPOLITICS, REGIONAL ACTORS AND TURKEY'S ENERGY SECURITY

Abstract

Eastern Mediterranean geography, which has been the center of many civilizations throughout history; It has been in an important position in commercial, economic and geopolitical axes. With the "energy" dimension, the region has once again turned into a competitive arena in the regional and global sense. In particular, regional actors have made moves in order to get a larger share from the Eastern Mediterranean energy basin. In the legal context, the titles of the exclusive economic zone and the continental shelf have created another dimension of competition in order for the parties to protect their rights. However, in addition to the moves of the regional actors on the legal ground, the Eastern Mediterranean basin has been in a strategic position for Turkey. This study aims to focus on four perspectives within this general framework. The first is to analyze the geopolitical and geostrategic importance of the Eastern Mediterranean. The second is the evaluation of the discussions focusing on the exclusive economic zone and maritime jurisdictions. Third, the approaches of regional actors (Turkey, TRNC, Greek Cypriot Administration of Cyprus, Greece, Israel, Lebanon, Egypt and Syria) in the Eastern Mediterranean policies are discussed. The fourth is seeking an answer to the question of why the Eastern Mediterranean is important for Turkey.

Keywords: Eastern Mediterranean, Geopolitics, Energy, Turkey.

1. GİRİŞ

Doğu Akdeniz, dünyanın enerji ve ticaret geçiş hatlarının en yoğun olduğu dünya denizinin sadece küçük bir kısmını oluştursa da dünya ticaretinin üçte birinin gerçekleştiği, Süveyş Kanalı sayesinde doğu ile batıyı birbirine bağlayan jeopolitik açıdan oldukça önemli bir bölgedir. Doğu Akdeniz'in bu önemine ek olarak öneminin daha da artmasını sağlayacak olan stratejik kaynaklar da keşfedilmiştir. Yeraltı hidrokarbon kaynakları olan bu stratejik kaynaklar bölgedeki kıyıdaş devletlerin de dikkatini cezbetmiştir ve tüm devletler bu havzada çıkarlarını maksimize etmeye çalışmaktadırlar.

Türkiye de bölge ülkelerinden birisi olarak uluslararası hukuk çerçevesinde gerek kendi enerji güvenliğini sağlamak gerek ise coğrafyasından ötürü sahip olduğu jeopolitik önemi kaybetmemek ve arttırmak açısından bölge ülkeleri ile rekabet içine girmiştir. Bununla birlikte Türkiye'nin rekabete girdiği ülkeler sadece kıyıdaş ülkeler değil ABD, Rusya ve Avrupa Birliği ülkeleridir.

Doğu Akdeniz'de hidrokarbon kaynaklarının bulunması ve bu bölgede iki AB üyesi ülkenin olması enerji güvenliği açısından AB'ye önemli bir seçenek sunmuştur. Uzun yıllardır enerji bakımından Rusya'ya bağımlı olan ve bu bağımlılığın siyasi sonuçlarını da karşılamak zorunda kalan AB ülkeleri Doğu Akdeniz havzasından kendi üyeleri tarafından çıkarılacak doğalgaz ile enerji güvenliklerini garanti altına almak istemektedirler. Bu minvalde de Yunanistan ve GKRY'nin koşulsuz desteklemektedirler.

Bölgede kıyıdaş devlet olarak bulunmamasına rağmen yer alan bir diğer aktör olan ABD ise AB'nin Rusya'ya olan bağımlılığını sonlandırmak ve Rusya'yı gerek siyasi gerek ise ekonomik bakımından dezavantajlı konuma getirmek istemektedir. Bu sebeptendir ki hem AB'nin politikalarını hem de uluslararası

hukuka aykırı olmasına rağmen Yunanistan ve GKRY'nin politikalarını koşulsuz desteklemektedir.

Bölgede olan bir diğer büyük güç Rusya ise bölge ülkeleri arasındaki anlaşmazlığın sürmesini ve Doğu Akdeniz'deki hidrokarbon kaynaklarının AB ülkelerine ulaşmamasını istemektedir. Böylece AB enerji bakımından Rusya'ya bağımlı kalacağı gibi Rusya da ekonomik bakımdan önemli bir kazanç elde edebilecektir.

Kıyıdaş devletler ise Türkiye ile olan sorunlu ilişkilerinden ötürü bölgede Türkiye'nin en büyük rakibi olan Yunanistan-GKRY ikilisine destek vermekte ve bu iki ülkeyle münhasır ekonomik bölge anlaşmaları yaparak kendi kazançlarını maksimize ederken Türkiye'nin de zararlı çıkmasını sağlamaktadır. Bu şartlar dâhilinde Türkiye'nin Doğu Akdeniz'de mutlak surette güçlü şekilde belirlediği münhasır ekonomik bölge haritası ile Yunanistan ve GKRY'ye karşı kıyıdaş devletler ile uzlaşarak yer alması gerekmektedir.

2. DOĞU AKDENİZ'İN JEOPOLİTİK VE STRATEJİK ÖNEMİ

Doğu Akdeniz'in önemini kavrayabilmek açısından birçok farklı alandan bakış açısı gerekmektedir. İlk olarak, Ortadoğu enerji kaynaklarının dünyaya açılan kapısı olan Basra Körfezi, Süveyş Kanalı aracılığıyla Akdeniz'e oradan da tüm dünyaya bağlanmaktadır. İkinci olarak, Doğu Akdeniz Kuzey Afrika, Ortadoğu, Anadolu ve Ege Denizi olmak üzere kapsadığı geniş coğrafyada ulaşım, enerji ve ticaret koridorlarını da bünyesinde barındırmaktadır.

Sayısal verilerle yaklaşmak gerekirse, Avrupa kıtasının toplam petrol ihtiyacının yüzde yetmişten fazlası ve ticaret hacminin de yaklaşık yüzde yetmiş Doğu Akdeniz üzerinden gerçekleşmektedir (Yıldız & Yaşar, 2012: 62-63). Rusya ve diğer Orta Asya ülkelerinin ithalatının yüzde altmıştan fazlası ihracatının ise yarısı yine Akdeniz üzerinden yapılmaktadır. Daha genel rakamlar üzerinden bakmak

gerekirse, Doğu Akdeniz dünya denizlerinin sadece yüzde üçü gibi küçük bir oranını kapsamasına rağmen dünya ticaretinin üçte biri Doğu Akdeniz üzerinden gerçekleşmektedir (Gürdeniz, 2005: 101-106; Karagöl, Ateş, Kaya, & Kızılkaya, 2016: 55-56).

Dünyanın en önemli geçiş güzergahlarından ve ticaret rotalarından birisi olan Süveyş Kanalı da Doğu Akdeniz'e açılmaktadır. Kızıldeniz ile Akdeniz'i birbirine bağlayan bu kanal sayesinde Atlantik ile Hint Okyanusları arasında bağlantı gerçekleştirilmektedir. Buna ek olarak Doğu ile Batı arasındaki mesafeyi kısaltması sebebiyle de dünyanın en ucuz ticaret yolu olan deniz yolunu zaman açısından da avantajlı hale getirmektedir (Sevim, 2012).

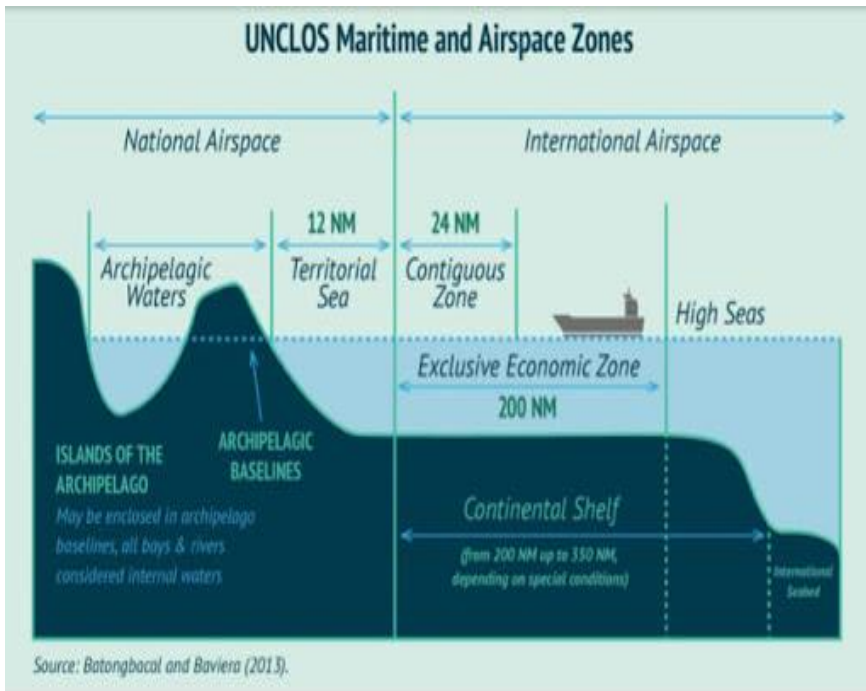
Doğu Akdeniz aynı zamanda enerji nakil hatlarının dünya pazarı ile buluşması açısından da önemli bir noktadır. Bu hatlardan ilki Bakü Tiflis Ceyhan Boru Hattı, Azerbaycan petrolünü Gürcistan üzerinden Türkiye'ye buradan da dünya pazarlarına taşınmasını sağlamaktadır. Yıllık 50 milyon ton taşıma kapasitesi olan bu hattın ilk tanker yüklemesi 2006 yılında gerçekleştirilmiştir (BOTAŞ, 2022). İkinci petrol hattı Irak-Türkiye Ham Petrol Boru Hattıdır. Kerkük Yumurtalık Boru hattı olarak da bilinen bu hat 1976 yılında işletmeye alınmış olup, ilk tanker yüklemesi 1977 yılında gerçekleştirilmiştir. Kapasite arttırma çalışmaları dahilinde ilk hatta paralel bir hat daha inşa edilmiştir. Çeşitli sebeplerle birkaç kez taşımanın durduğu bu hatta taşıma kapasitesi yıllık 70.9 milyon tondur (BOTAŞ, 2022; Özalp, 2018: 163). Bölgedeki bir diğer önemli petrol hattı ise SuMed Petrol boru hattıdır. Konsorsiyum şeklinde yönetilen boru hattına Egyptian General Petroleum yüzde 50, Aramco yüzde 15 International Petroleum Investment yüzde 15, Kuveyt'in 3 şirketi yüzde 15 ve Qatar Petroleum yüzde 5 hisseye sahiptir. Hattın yapılış amacı dünyaya petrol çıkışının sağlandığı Hürmüz Boğazı'na alternatif bir güzergah yaratma denemesidir. Hat vasıtasıyla Kızıldeniz'den Akdeniz'e doğrudan petrol sevkiyatı gerçekleştirilmektedir (EIA, 2019).

Bu projelerin yanı sıra Doğu Akdeniz havzasında keşfedilen doğalgaz da bölgenin jeopolitik ve stratejik önemini arttırmaktadır. Gerek AB'nin Rusya'ya olan enerji bağımlılığından kurtulmak istemesi gerek bölge ülkelerinin münhasır ekonomik bölgelerindeki doğalgazdan ekonomik açıdan faydalanmak istemesi ve gerek ise Rusya'nın AB'nin bağımlılığını bitirmek istememesi sebebiyle bölge büyük güçlerin çatışma alanı haline gelmiştir. İleride de bölge ülkelerinin görüşleri detaylı olarak açıklanacağı gibi her ülke Doğu Akdeniz Havzasını kendi çıkarları dâhilinde pay etme amacıyla olup karşılıklı anlaşmazlıklar da buradan türemektedir. Türkiye ise bu görüşün tam tersine uluslararası hukuku esasa alan hakkaniyet ilkesi çerçevesinde bir paylaşım öngörmekte ve bunu önermektedir.

3. MÜNHASIR EKONOMİK BÖLGE VE DENİZ YETKİ ALANLARI

Doğu Akdeniz Havzasında devletlerin aralarındaki anlaşmazlıkların temel sebeplerinden birisi de münhasır ekonomik bölge dâhilindeki deniz yetki alanlarının belirlenememiş olmasıdır. 1982 Birleşmiş Milletler Deniz Hukuk Sözleşmesi'ne göre münhasır ekonomik bölge denize kıyısı olan devletin karasularından hemen sonra karasularına bitişik olan sulardır. Sözleşmenin beşinci bölümünde detaylı olarak düzenlenmiş olup denize kıyısı olan devletlerin hak ve yetkileri ile aynı denize kıyısı olan diğer devletlerin hak ve yetkileri de detaylı olarak belirtilmiştir. 1982 Birleşmiş Milletler Deniz Hukuk Sözleşmesi'ne göre denize kıyısı olan devlet 200 deniz mili uzunluğundaki bir alanda su altı, su üstü ya da toprak altında bulunan canlı, cansız tüm doğal kaynakları araştırma, yönetme, işletme gibi bütün hak ve yetkilere sahiptir (UN, 1982: 43-53). Temeli, ABD'nin Balıkçılık Bölgesi oluşturmak amacıyla 1945 yılında yayımladığı Truman Bildirilerine dayansa da günümüzde teknolojinin gelişmesi ve deniz altındaki topraktan da sondaj yapılabilmesi sebebiyle büyük önem kazanmıştır.

Görsel 1. Deniz Yetki Alanları Haritası

Kaynak: (IILSS, 2021).

Doğu Akdeniz Havzası'nda en önemli sorun deniz yetki alanlarından çıkan devletlerin birbirlerinin haklarına saygı göstermediği, uluslararası hukuku kendine göre yorumladığı yaklaşım tarzı ve anlaşmalardır. Türkiye'yi Doğu

Akdeniz enerji havzasında sınırlayıcı ve devre dışı bırakan bu anlaşmalar bölge ülkeleri arasında ciddi anlaşmazlıklara yol açmıştır. Yunanistan, ABD ve AB'nin desteğiyle GKRY, Mısır ile deniz yetki alanları anlaşması imzalamış, Türkiye'yi Doğu Akdeniz'de kısıtlı bir alana hapsetmek ve haklarını gasp etmek istemiştir. Buna ek olarak gerçekleşen bir diğer anlaşma olan GKRY ile İsrail arasında yapılan anlaşma da çıkarılan doğalgazın taşınması bakımından Türkiye'nin deniz yetki alanlarını doğrudan ihlal etmek anlamına gelmektedir (Kedikli & Çalağan, 2017: 133).

Bölgedeki anlaşmazlıklar sadece Türkiye ile Yunanistan arasında da değildir. Bölge ülkeleri de deniz yetki alanları bakımından anlaşmazlık içerisinde. Bu ülkelerden ikisi İsrail ile Lübnan'dır. İsrail'in tek taraflı münhasır ekonomik bölge ilan etmesi neticesinde Lübnan bu duruma geç de olsa karşı çıkmıştır. Aynı zamanda İsrail, Filistin'in münhasır ekonomik bölgesinde de arama çalışmaları gerçekleştirmekte ve Filistin'in haklarını da gasp etmektedir (Kahraman, 2019: 430).

Yunanistan da benzer bir şekilde deniz yetki alanlarını belirlemek için kullanılan uluslararası hukuka ve içtihadı aykırı olarak deniz yetki alanını Girit – Kerpe – Rodos – Kaşot – Meis hattından başlatmıştır. Mısır ve İsrail ile de anlaşarak Türkiye'nin deniz yetki alanlarını hakkaniyet ilkesine aykırı olarak 40.000 km²'ye düşürmek ve Türkiye'yi hidrokarbon kaynaklarından uzaklaştırmak istemektedir (Yaycı, 2012: 19). AB ve ABD tarafından desteklenen bu görüşe göre bölgeden çıkarılan doğalgaz Yunanistan üzerinden AB'ye ulaşacak böylece AB'nin de enerji güvenliği sağlanmış olacaktır.

Münhasır ekonomik bölge üzerinden deniz yetki alanları belirlenirken dikkat edilmesi gereken üç temel husus bulunmaktadır. Bu hususlardan ilki Akdeniz'in statüsüdür. Denizlerin açık kapalı ya da yarı açık olmaları durumu uluslararası

hukukun asli kaynakları olan sözleşmeler ve içtihadı doğrudan etkileyen bir etmendir. Dolayısıyla bir deniz üzerinde kıyıdaş devletler münhasır ekonomik bölge ve deniz yetki alanlarını belirlemeden evvel denizin statüsünü belirlemeleri elzemdir.

Akdeniz'in statüsü konusuna gelindiğinde ise öncelikli olarak yarı kapalı deniz tanımına bakıldığında bir tarafı, bir kıta tarafından çevrelenen ve diğer tarafından bir okyanusa ya da denize çıkışı olan denizler yarı kapalı deniz statüsündedir. Buna ek olarak Akdeniz'in statüsü içtihat ile de kesinleşmiştir. 1982-1985 yılları arasında Libya ile Malta arasında ortaya çıkan uyuşmazlık sonucunda iki ülkenin de kıta sahanlıkları belirlenmiş bunu belirlerken de Uluslararası Adalet Divanı Akdeniz'i yarı kapalı deniz olarak kabul etme kararını verme yoluna gitmiştir (ICJ, 1982). Diğer bir deyişle Uluslararası Adalet Divanı davayı görmeye başlar başlamaz öncelikli olarak Akdeniz'in statüsünü tartışmış ve buna karar vermiş, sonrasında ise Akdeniz'in yarı kapalı deniz statüsüne göre Libya ile Malta'nın kıta sahanlıkları üzerine karar vermiştir. Deniz yetki alanları belirlenirken yarı kapalı denizlerde adalara ya hiç deniz yetki alanı tanınmamakta ya da sadece kısıtlı bir yetki alanı tanımlanmaktadır. Bu durumda da Yunanistan'ın ortaya koyduğu adaları ana kara ülkesi gibi sayarak deniz yetki alanları belirleme hususu mevcut uluslararası hukuka ve içtihada aykırıdır.

İkinci husus ise eşit uzaklık ilkesinin tarafların kendi kabul ve isteklerine bağlı olmasıdır. 1958 tarihinde imzalanan Cenevre Kıta Sahanelığı Sözleşmesi bu alanda öncü kaynaktır. Sözleşmenin altıncı maddesi eşit uzaklık ilkesini esas almakla birlikte buna ek olarak da ortaya çıkan içtihat bu maddenin uygulamasının zorunlu olmadığı ve tarafların rızasına bırakıldığını da göstermektedir. Bu alandaki en temel içtihat ise 1969 Kuzey Denizi Davasında ortaya çıkmıştır. Davada Uluslararası Adalet Divanı 1958 Cenevre Kıta Sahanelığı Sözleşmesi Madde 6'nın yanı sıra aynı zamanda hakkaniyet ve müteakabiliyet ilkelerinin de bu tür

anlaşmazlıklarda dikkate alınması gerektiğini belirtmiştir. Uluslararası Adalet Divanı aynı zamanda verdiği tavsiye kararı ile de anlaşmazlığın taraflarının deniz yetki alanları belirlenirken sözleşmeden önce hakkaniyet ve mütekabiliyet ilkelerini dikkate almaları ve bu ilkeler çerçevesinde hareket etmeleri, sonuca gitmeleri gerektiği hususu üzerinde durmuştur (ICJ, 1967).

Uluslararası Adalet Divanı her mahkeme gibi kararlarında öncelikli olarak asli kaynak olarak kanunları esas almaktadır. Bununla birlikte egemen devletlerin birçok farklı değişken içeren davalarında Uluslararası Adalet Divanı örf ve âdet hukukunu da önemsemiş ve dikkate almıştır. Esasen hukukun asli kaynakları olan hukuk kurallarının yanı sıra örf ve âdet hukukunun da dikkate alınması verilen kararın uzun soluklu ve uyumsuzluğu kesin çözüm ile sonuçlanmasına da yardımcı olmaktadır. Bu minvalde örf ve âdet hukukunun uyumsuzluk çözümlerinde dikkate alınması ile özellikli olaylarda ortaya çıkan haksızlığın önüne geçilebilmektedir (Topsoy, 2013: 193).

Sonuç olarak münhasır ekonomik bölge ve deniz yetki alanları belirlenirken uluslararası hukuk kuralları kadar örf ve âdet hukuku ile içtihatlarla da dikkat etmek gerekmektedir. Taraflar arasındaki uyumsuzlukların adaletli bir biçimde çözülmesi açısından gerekli olan bu duruma anlaşmazlığın taraflarının dikkat etmesi uzun soluklu çözümler için oldukça önem arz etmektedir.

4. BÖLGESEL AKTÖRLERİN DOĞU AKDENİZ POLİTİKALARI

Doğu Akdeniz konumu itibariyle denizde herhangi bir hidrokarbon kaynağı barındırmasa dahi Doğu ile Batı arasındaki enerji ve ticaret için kaçınılmaz bir geçiş rotasıdır. Bunun yanı sıra 21. yüzyılda deniz yatağı altında çeşitli hidrokarbon yataklarının keşfedilmesiyle birlikte de gerek bölge ülkeleri gerek ise AB, ABD ve Rusya için öneminin daha da arttırmıştır. Özellikle tespit edilen yeraltı hidrokarbon kaynaklarının çıkarılmaya başlanması ile birlikte Doğu Akdeniz

ticaret ve enerjinin geçiş rotası olmanın yanı sıra dünya için önemli bir enerji merkezi haline de gelecektir (Doğru, 2003: 505-506).

Bu çerçeveden bakıldığında bölge büyük güçlerin ve bölgesel güçlerin çıkar çatışma noktası haline gelmiştir. Bölgede Avrupa Birliği, hidrokarbon kaynakları ile enerji güvenliğini tesis etmek adına üyesi olan Yunanistan ve GKRY'yi desteklemekte, onların hakkaniyet ilkesine aykırı ve Türkiye'nin çıkarlarını yok sayan deniz yetki alanları belirlenmesine de destek olmaktadır. ABD ise Avrupa Birliği'nin enerji güvenliğini sağlayarak Rusya'ya olan enerji bağımlılığını sona erdirmesini böylece de Rusya'nın Avrupa üzerindeki yaptırım gücünün ve ekonomik kazancının yok olmasını istemektedir. Dolayısıyla da ABD, AB'yi dolaylı olarak da Yunanistan ve GKRY'yi desteklemektedir. Rusya ise bölgedeki paylaşımında mevcut uyumsuzluğun sürerek yeraltı hidrokarbon kaynaklarının çıkarılmamasını ve sürecin dondurulmuş çatışma olarak devam etmesini istemektedir (Kaya Ş., 2007: 33-34).

Bu çıkar çatışma ortamında bölge devletleri kendi çıkarlarını korumak aynı zamanda da çatışma ortamında çıkarlarını maksimize etmek açısından çeşitli politikalar geliştirmektedirler. Bunu gerçekleştirmek için de bölge ülkeleri ile çeşitli anlaşmalar gerçekleştirilmekte ve deniz yetki alanları bu anlaşmalar çerçevesinde belirlenmeye çalışılmaktadır.

4.1. Türkiye

Türkiye 1982 Birleşmiş Milletler Deniz Hukuku Sözleşmesin'e taraf olmamıştır. Denizler ile ilgili alanları belirleme hususunda Türkiye kendi ilgili mevzuatını esas almakta ve uygulamaları da buna göre gerçekleştirmektedir. Türkiye'nin belirlediği mevzuata göre düzenlemeler 5531 sayılı Karasuları Kanunu ile düzenlenmektedir. Bu kanun ile deniz yetki alanları belirleme yetkisi T.C. Bakanlar Kurulu'na tevdi edilmiştir.

Görsel 2. Doğu Akdeniz'e Kıyıdaş Devletlerin 1982 Birleşmiş Milletler Deniz Hukuku Sözleşmelerine Bağlılıkları

East Mediterranean Adherence to UNCLOS

	1982 UN Convention on the Law of the Sea		1994 Implementation Agreement	
	Signed	Ratified/ Acceded	Signed	Ratified/ Acceded
Cyprus	✓	✓	✓	✓
Egypt	✓	✓	✓	✗
Greece	✓	✓	✓	✓
Israel	✗	✗	✗	✗
Lebanon	✓	✓	✗	✓
Libya	✓	✗	✗	✗
Palestinian Authority	✗	✓	✗	✓
Syria	✗	✗	✗	✗
Turkey	✗	✗	✗	✗

Note: The Turkish Republic of Northern Cyprus—an entity recognized only by Turkey—is not a signatory or party to either document.

Kaynak: (Loengarov, 2022).

Türkiye Doğu Akdeniz ile ilgili görüşlerini iki farklı uluslararası hukuk kaynağına dayandırmaktadır. Bunlardan ilki uyumsuzluk içerisinde olduğu Yunanistan'ın kabul ettiği Birleşmiş Milletler Deniz Hukuku Sözleşmesinin ilgili maddeleri gereğince deniz yetki alanları ve münhasır ekonomik bölgenin kıyıdaş devletlerin ortak görüşü ile hakkaniyet çerçevesinde belirlenmesi gerektiğine dair maddesidir. Yunanistan'ın belirlediği deniz yetki alanları hakkaniyet çerçevesine uzak ve dayatmacı bir yapıdadır. Konuyla ilgili Türkiye ile görüşülmemiştir ve ilan ettikleri deniz yetki alanlarına uyulması gerektiği dayatmasındalardır.

İkinci olarak Türkiye'nin tezi Akdeniz'in statüsü ile ilgili tespite dayanmaktadır. 1982-1985 yılları arasında Libya ile Malta arasındaki uyumsuzluk sonucunda Uluslararası Adalet Divanı'nın verdiği karar ile Akdeniz yarı kapalı bir deniz olarak kabul edilmiştir. Deniz yetki alanları belirlenirken, adalara kısıtlı bir yetki alanı tanınmakta çoğunlukla da yetki alanı tanınmamaktadır. Türkiye bu açıdan da içtihadı esas alarak Yunanistan'ın tezinin uluslararası hukuka aykırılığını bir kez daha ispatlamaktadır.

Türkiye Doğu Akdeniz'de tüm kıyıdaş devletlerin hakkaniyet ilkesi çerçevesinde adil bir paylaşım gerçekleştirilmesi gerekliliğini savunmaktadır. Bu durum tüm devletler için avantaj sağlamak ile birlikte karşılıklı anlaşmazlık ve çatışmaları da asgariye indirecek bir yöntemdir.

4.2. KKTC

KKTC 2002 yılında Bakanlar Kurulu tarafından aldığı karar ile karasularını 12 deniz mili olarak belirlemiş buna ek olarak da Kıbrıs Adası açıklarında keşfedilen tüm kaynakların yarısının kendisine ait olduğunu ilan etmiştir. Bu ilan ile birlikte de KKTC, GKRY'ye yaptığı çağrıda yeraltı hidrokarbon kaynakları ve Kıbrıs Adası çevresinde çıkarılacak tüm kaynaklar ile ilgili görüşmelere davet edilmesi gerektiğini bildirmiştir (Hürriyet, 2002).

KKTC, GKRY'ye belirttiği bu görüşü aynı zamanda GKRY ile arama ve sondaj çalışmaları yürüten veya yürütme ihtimali olan tüm şirketlere de ayrıca iletmıştır. Buna ek olarak da kendi yetki alanlarındaki arama ve sondaj çalışmaları için de Türkiye ile anlaşmış, münhasır ekonomik bölgeleri içerisindeki 7 deniz alanı ve 2 kara alanı için de Türkiye Petrolleri Anonim Ortaklığı'na ruhsat vermiştir (TPAO, 2022).

KKTC'nin deniz yetki alanları ile ilgili savı Kıbrıs adası üzerinde, etrafında çıkarılan veya çıkarılacak olan tüm yeraltı kaynaklarının yarısının KKTC'nin hakkı olduğu üzerine kurulmaktadır. GKRY adanın tek hâkimi olmadığından, adada yaşayan Türk vatandaşlarının dolayısıyla da KKTC'nin adanın zenginlikleri üzerinde hakları olmasından ötürü savı da sağlam temellere dayanmaktadır. Bununla birlikte Avrupa Birliği yeraltı hidrokarbon kaynaklarının bölüşmek istemediğinden ötürü de GKRY'nin iddialarını doğrudan destekleme yoluna gitmektedir.

4.3. GKRY

GKRY ne askeri ne ekonomik güç bakımından Türkiye'ye eşdeğer bir ülke olmadığından yaşanan uyuşmazlıklar/sorunlar Avrupa Birliği üzerinden çözülmeye çalışılmaktadır. Kendisini devlet olarak Kıbrıs adasının tek temsilcisi olarak gören GKRY bu minvalde KKTC'nin ve Kıbrıslı Türklerin haklarını da göz ardı etmektedir. Buna ek olarak Avrupa Birliği, aynen Yunanistan'a yaptığı gibi GKRY'ye de destek vererek enerji güvenliği hususunda kendisini garanti altına almak istemekte bunu gerçekleştirirken de Türkiye'nin haklarını yok saymakta bir beis görmemektedir.

GKRY, Yunanistan ve Avrupa Birliği'nin görüşlerine paralel olarak Yunan kıta sahanlığının adalardan başlaması gerektiğini savunmaktadır. Kıbrıs adası açıklarında bulunan hidrokarbon kaynaklarının tamamının da kendisine ait

olduğu iddiasında olan GKRY, bu iddialarını güçlendirmek, Türkiye'yi bu alandaki yeraltı kaynaklarından maruz bırakmak istemektedir.

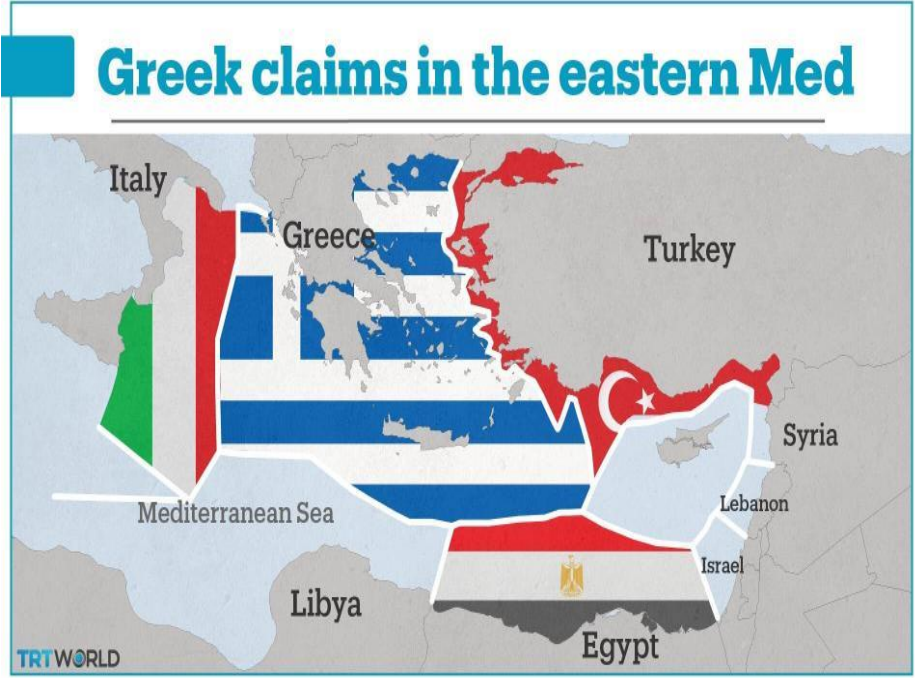
Son olarak GKRY, ekonomik ve askerî açıdan boy ölçüşmeyeceğinden dolayı Türkiye'ye karşı ortak bir cephe kurmak amacıyla Doğu Akdeniz Gaz Forumu'nun oluşmasına destek vermiştir. Kıbrıs, Mısır, Fransa, Yunanistan, İtalya, Ürdün ve Filistin'in üye olduğu forum Ocak 2022 tarihinde ilan edilmiştir. Ardından da 22 Eylül 2022 tarihinde devletler nezdinde resmiyete kavuşmuştur (EMGF, 2022).

GKRY'nin amacı AB'ye paralel olarak Doğu Akdeniz'de bulunan yeraltı kaynaklarının önemli bir kısmını bünyesinde barındırmak, bunu Birleşmiş Milletler ve diğer kıyıdaş devletler nezdinde meşrulaştırmak aynı zamanda da Türkiye'nin hidrokarbon kaynaklarından faydalanmasını engellemektir.

4.4. Yunanistan

Yunanistan da aynı GKRY gibi askeri ve ekonomik güç bakımından Türkiye ile boy ölçüşecek düzeyde olmamasından mütevellit sorunları Avrupa Birliği nezdinde çözüme yoluna gitmektedir. Yunanistan'ın münhasır ekonomik bölge ve deniz yetki alanlarını adalardan başlatması daha öncede belirtildiği gibi hem sözleşmelere hem de örf ve adet hukukuna tamamen aykırı bir yaklaşımdır. Bununla birlikte Avrupa Birliği enerji güvenliğini sağlamak, Rusya'ya olan bağımlılığını yok etmek amacıyla Yunanistan ve GKRY'nin tezlerini desteklemektedir.

Görsel 3.Doğu Akdeniz'de Yunanistan'ın İddiası

Kaynak: (TRT World, 2020).

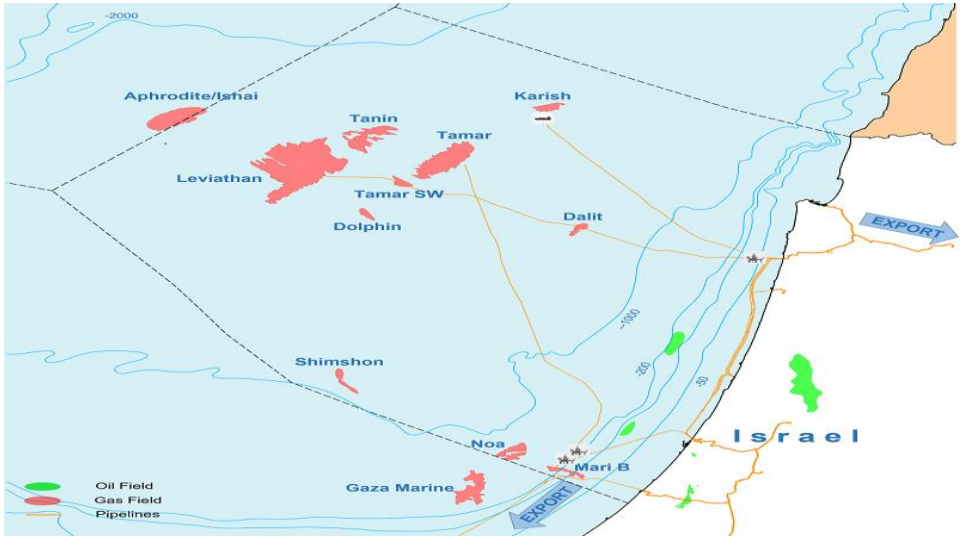
4.5. İsrail

İsrail karasularını 12 deniz mili olarak ilan etmiştir. 2009 yılında keşfedilen doğalgaz rezervleri ile birlikte İsrail münhasır ekonomik bölge ve kıta sahanlığı haritasını Birleşmiş Milletlere iletmiştir (UN, 2011: 1). 2009 yılında ABD şirketi Noble Enerji tarafından Tamar alanında keşfedilen doğalgaz rezervi 282 milyar m³ olarak belirlenmiştir (Paraschos, 2013: 41). Bu rezerv İsrail'in yaklaşık yirmi yıl boyunca doğalgaz konusunda enerji güvenliğinin sağlayacak düzeydedir. Bundan

yaklaşık bir yıl sonra ise 2010 yılında yine Noble Enerji tarafından Leviathan bölgesinde bu sefer 500 milyar m³ büyüklüğünde bir rezerv keşfedilmiştir. İsrail bundan sonra keşiflere devam etmiştir. Hali hazırda Doğu Akdeniz üzerinde 12 adet doğalgaz ve 2 adet petrol rezervi keşfedilmiştir.

Keşfedilen petrol ve doğalgaz yatakları neticesinde İsrail kendi enerji güvenliğinin uzun süre garanti altına aldığı gibi bu yeraltı hidrokarbon kaynaklarını işleyip dünya piyasasına sürmeyi de hedeflemektedir. Bu sebeple de ilk ve en yakın potansiyel alıcı olarak Avrupa Birliği'ni düşünen İsrail gerek Yunanistan gerek ise GKRY ile yakın temas halindedir. Türkiye'nin bu aşamada transit geçiş rotası olarak İsrail tarafından hiç düşünülmemesi de Türk dış politikası açısından dikkat edilmesi gereken bir husustur. Özellikle de İsrail'in Filistin'in kıta sahanlığındaki Gaza Marine doğalgaz yatağı sebebiyle, Suriye, Lübnan ile de münhasır ekonomik bölge ve deniz yetki alanları hususunda anlaşmazlığı olduğu bir ortamda Türkiye ile de yakınlaşmaması ve iş birliğinden kaçınması dikkate değer bir husustur.

Görsel 4. İsrail'in İspatlanmış Doğalgaz ve Petrol Rezervlerinin Haritası

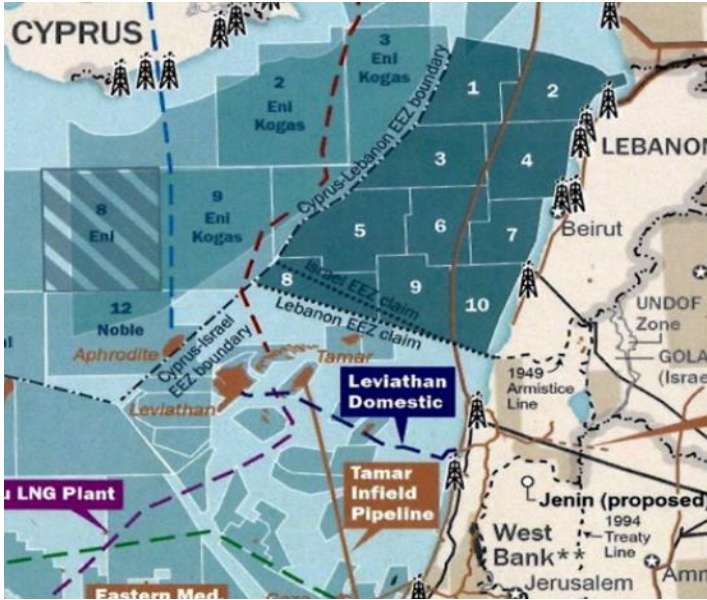
Kaynak: (İsrail Enerji Bakanlığı, 2022).

4.6. Lübnan

Doğu Akdeniz'de doğalgaz ve petrol rezervlerinin keşfedilmesiyle birlikte Lübnan'da kıta sahanlığını belirlemek üzere çalışmalar gerçekleştirmiş olup, Birleşmiş Milletlere de münhasır ekonomik bölgelerini belirten bir haritayı tescil edilmesi için iletmıştır (Lübnan, 2011: 1).

Deniz yetki alanlarının belirlenmesi hususunda Lübnan, İsrail ile anlaşmazlık yaşamaktadır. İki devlet arasında sınırda İsrail'in belirlediği çizgiye göre yaklaşık 9 km²'lik bir alanda Lübnan'ın münhasır ekonomik bölgesinden alınmaktadır. Lübnan ise bu alanın kendisi olduğu iddia etmektedir (Yaycı, 2012: 30).

Görsel 5. İsrail- Lübnan İhtilafı Münhasır Ekonomik Bölge Haritası

Kaynak: (Henderson, 2021).

Lübnan tıpkı diğer bölge ülkelerinin birçoğu gibi GKRY ilke münhasır ekonomik bölgelerini belirleyen bir anlaşma yapmıştır. Her ne kadar Türkiye'nin tepkisi üzerine anlaşma Lübnan parlamentosu tarafından onaylanmasa da Lübnan, Birleşmiş Milletlere ilettiği münhasır ekonomik bölge haritasını anlaşmaya göre düzenlemiş ve yollamıştır (Lübnan, 2011: 1).

4.7. Mısır

Mısır, uluslararası hukuk bakımından deniz hukuku sözleşmelerine önem atfeden ve bu sebeple de gerçekleştirilen tüm uluslararası konferanslara katılan ve taraf olan bir devlettir. Mısır ilk olarak 1958 Cenevre Deniz Hukuku Sözleşmelerine taraf olarak karasularını 12 mil olarak belirmiştir (JAGC, 2019). 1982 Birleşmiş Milletler Deniz Hukuk Sözleşmesine de taraf olan Mısır, sözleşme hükümlerince münhasır ekonomik bölge ilanında bulunacağını bununla birlikte de bunu yaparken kıyıdaş ülkelerin haklarına saygı göstereceğini de ilan etmiştir (JAGC, 2019).

Mısır, Kıbrıs hususunda ise Türkiye'nin karşısında yer alarak Kıbrıs'ın tek meşru temsilcisi olarak GKRY'yi tanıdığını belirtmiştir. Bunun devamında 17 Şubat 2003 tarihinde GKRY ile Mısır arasında Münhasır Ekonomik Bölge Anlaşması imzalanmıştır. Türkiye anlaşma sürecinde Mısır'a konu hakkında çekincelerini ve pozisyonunu net bir şekilde belirtmesine rağmen anlaşmanın önüne geçememiştir. Anlaşmadan yaklaşık bir yıl sonra da anlaşma ve ortaya konan harita tescil edilmesi için Birleşmiş Milletlere gönderilmiştir (UN, 2004: 1-2). Mısır, Türkiye'ye karşı bir kere daha pozisyon alarak Doğu Akdeniz'de petrol arama üzerine iş birliği gerçekleştireceğini açıklayarak GKRY ile 8 Eylül 2005 tarihinde Petrol Araştırmaları İş birliği Protokolünü imzalamıştır (Kaya Ş. , 2007: 42-43). Protokol fiili bir iş birliğini ortaya koymasa da Türkiye'ye karşı gerçekleştirilmiş olması ve Mısır'ın her fırsatta Türkiye'nin karşısında yer alması hususu da Türk Dış Politikası açısından düşündürücü bir durumdur.

Mısır için Doğu Akdeniz enerji havzasındaki en önemli olay ise 2015 yılında İtalyan ENI firmasının Port Said Şehrine yaklaşık 200 kilometre ötede keşfetmiş olduğu doğalgaz rezervidir. Zohr adı verilen bu bölgede 2019 yılında günde 2.7 milyar³ feet doğalgaz çıkarılmaktadır. Denizin altından yaklaşık 216 km uzunluğundaki borularla taşınan doğalgaz Mısır ekonomisine önemli katkıda bulunmaktadır (ENI, 2019).

4.8. Suriye

Suriye karasularını 2013 yılında ilan ederek belirlemiştir. Kendi bünyesinde çıkardığı yasa ile birlikte de münhasır ekonomik bölge, bitişik bölge, karasuları gibi bütün deniz yetki alanları hususunda da düzenlemeler gerçekleştirmiştir. Suriye, ilan ettiği ve Birleşmiş Milletlere de yolladığı anlaşmayla birlikte karasularını 12 deniz mili ve münhasır ekonomik bölgesini ise 200 deniz mili olarak belirlemiştir (Suriye, 2003: 1-6).

Suriye'nin deniz yetki alanlarını belirlemesiyle ilgili iki ülke ile arasında doğrudan anlaşmazlık mevcuttur. Bunlardan ilki Türkiye ile olan anlaşmazlığıdır. Sınırdan çizilen çizgi ile belirlenen deniz yetki alanları hususunda bir anlaşma var olmadığından dolayı kesinleşen bir durum olmamasından mütevellit tarafların deniz yetki alanları hususunda anlaşmazlıkları mevcuttur. Bununla birlikte iki taraf da karşı tarafı tahrik edecek bir hareketten kaçınarak ihtilafli bölge üzerinde hak iddiasında bulunmamakta ve arama girişimi gerçekleştirmemektedir.

Suriye'nin bir diğer uyuşmazlığı ise İsrail ile gerçekleşmektedir. İsrail'in doğalgaz yatakları keşfettiği ve çıkarım gerçekleştirdiği Tamar ile Leviathan bölgelerinin Suriye deniz yetki alanına oldukça yakın olması hasebiyle Suriye doğalgaz rezervlerinin kendi deniz yetki alanından çekildiğini iddia etmektedir. İspatlanmamış bir iddia olsa da iki ülke arasında bir uyuşmazlık yaratmaktadır (Loengarov, 2022).

5. DOĞU AKDENİZ'İN TÜRKİYE İÇİN ÖNEMİ

Türkiye Doğu Akdeniz'de uluslararası hukuka uygun olarak çıkarlarını koruyacak adımlar atma yoluna gitmiştir. Bu adımlar başta Yunanistan ve GKRY olmak üzere kıyıdaş devletlerin ortaya koyduğu saldırgan politikalar neticesinde alınmıştır. Sorunun başlangıcı ise GKRY'nin Doğu Akdeniz Enerji Havzasında tek taraflı olarak münhasır ekonomik bölge ilan etmesi neticesinde gerçekleşmiştir.

Bölgede bulunan büyük güçler çerçevesinden Doğu Akdeniz'e bakıldığında Rusya, ABD ve Avrupa Birliği bölgede kendi çıkarları neticesinde yapılanma kurmak istemektedirler. Bu açıdan Rusya'nın bakış açısı Avrupa Birliği üzerinde kurmuş olduğu enerji tekelinin kırılmasını engellemek ve Avrupa'nın enerji açısından kendisine bağlı kalmasını devam ettirmektir. Avrupa Birliği ise enerjinin siyasi bir argüman olarak kullanılmasından rahatsız olarak bu gücü Rusya'nın elinden almak istemekte enerji güvenliğini sağlamak için de Doğu Akdeniz'de bulunan yeraltı hidrokarbon kaynaklarının en doğudaki üyeleri Yunanistan ve GKRY aracılığıyla kendisine aktarmak istemektedir. Bu sebeple de Yunanistan ve GKRY'nin Doğu Akdeniz Enerji Havzasından en büyük payı almasını sağlamak için onları desteklemekte ve savunmaktadır.

ABD ise en büyük ticari ortaklarından ve NATO üyesi ülkelerin Rusya'ya bağımlı olmasını istememesinden ötürü AB'nin dolayısıyla da Yunanistan ve GKRY'nin politikalarını desteklemektedir. AB, Doğu Akdeniz hidrokarbon kaynaklarının en kısa sürede Avrupa'ya aktarımının sağlanmasını istemektedir.

Kıyıdaş ülkelerden Libya hariç diğer tüm ülkelerde Türk dış politikasındaki yanlış hamlelerinin birer sonucu olarak Türkiye'ye rakip olarak gördükleri GKRY ve Yunanistan'ı desteklemekte beis görmemekte dolayısıyla da bu ülkeler ile münhasır ekonomik bölge anlaşmaları yapmaktadırlar.

Türkiye için Doğu Akdeniz'in önemi bu çerçeveden bakıldığında oldukça yüksektir. Öncelikli olarak Türkiye'nin en büyük cari açık kalemini enerji oluşturmaktadır. Türkiye ithal ettiği petrol ve doğalgaz sebebiyle önemli ölçüde cari açık vermektedir. Veriler ile konuşmak gerekirse ekonominin inanılmaz kırılgan olduğu ve Türkiye'nin stagfasyona gittiği bir dönem olan 2022 Ocak ayında dahi altın ve enerji hariç cari işlemler hesabı 1,49 Milyar USD fazla vermiştir (Bloomberg HT, 2022).

Bu açıdan Doğu Akdeniz'in Türkiye için birincil önemi ekonomiktir. Türkiye enerji talebini yurtdışından değil de kendi bünyesinden karşılayabilirse cari açık kalemlerinden en büyüğü ortadan kalkmış olacaktır. İkinci olarak Doğu Akdeniz, Türkiye'nin enerji güvenliği açısından büyük önem arz etmektedir. Türkiye doğalgazı Rusya ve İran'dan satın almaktadır. Alınan doğalgaz sanayide ve konut ısınmada kullanılmak ile birlikte enerji üretiminde de kullanılmaktadır. Kullanılan elektriğini önemli bir kısmı bu açıdan cari açık kalemlerinden birisi tarafından üretilmektedir. Bu durum Türkiye'nin enerjide dışa bağımlılığını ortaya koyduğu gibi enerji güvenliği açısından da son derece riskli bir durumdur. Siyasi hamleler ve dış politika hamlelerinin gerçekleşmesi gerektiği durumlarda Türkiye'ye enerji sağlayan ülkeler, bunu kendilerine koz olarak kullanabilmektedirler.

Üçüncü olarak Türkiye jeopolitiğin değişmez unsurları çerçevesinden bakıldığında gerek enerji nakil hatları gerek ise ticaret geçiş rotası üzerinde olmasından ötürü jeopolitik önemi yüksek bir ülkedir. Doğu Akdeniz havzasından kendi doğalgazını çıkararak ve bunu dış pazarlara satabilen bir Türkiye'nin bölgedeki jeopolitik önemi daha da artacaktır.

Son olarak Yunanistan'ın tezinin kabul edilmesi Türkiye'nin karasuları ve kıta sahanlığının da Ege Denizi üzerinde de uygulanabilmesine kapı aralayacaktır. Bu durum ise Türkiye'nin Yunan kıta sahanlığına girmeden uçak uçuramaması ve

gemi yüzdürememesi anlamına gelmektedir ki Türkiye için büyük tehdit arz etmektedir. Bu sebeple Doğu Akdeniz’de Yunanistan’ın deniz yetki alanlarını adalardan başlatan tezinin mutlak surette saf dışı bırakılması gerekmektedir.

6. SONUÇ

20. yüzyıla kadar Doğu Akdeniz’in stratejik önemi doğu ile batıyı bağlaması ve ticaret geçiş hatlarını bünyesinde bulundurmasından ileri gelmektedir. Özellikle 1869 yılında Süveyş Kanalı’nın açılmasıyla birlikte doğu ile batı arasındaki en kısa ve verimli yol olarak Doğu Akdeniz önemini bir kez daha arttırmıştır. 20. yüzyılda Ortadoğu bölgesindeki enerji kaynaklarının keşfi ve bunların birçok alanda kullanılmaya başlanması ile birlikte Doğu Akdeniz, ticaret geçiş hatlarının yanı sıra enerji geçiş hatlarını da bünyesinde barındırmaya başlamıştır. Gelişmiş ekonomilere sahip olan batı devletlerinin enerjiye ihtiyaç duymaları, doğulu devletlerin ise bu enerjiyi kendi topraklarından çıkarması sonucunda iki bölge arasında kalan Doğu Akdeniz doğal bir enerji nakil hattı olmuştur.

Tarih boyunca zaten önemli bir bölge olan Doğu Akdeniz, Süveyş Kanalı ve Batı ile Doğu arasındaki enerji nakil hatlarını bünyesinde barındırmasıyla önemini iki kere arttırmıştır. Doğu Akdeniz’in önemi bir kez daha ve bu sefer daha yoğun olmak üzere Doğu Akdeniz Havzasında yeraltı hidrokarbon kaynaklarının keşfedilmesiyle artmıştır. 21. yüzyıla kadar sadece enerji ve ticaret geçiş rotası olarak kabul edilen Doğu Akdeniz ilk enerji kaynaklarının keşfedilmesiyle birlikte de enerji havzası olarak da önem görmeye başlamıştır.

Enerji kaynaklarının keşfi kıyıdaş ülkeler arasında daha önce büyük önem atfedilmeyen bir sorun olan münhasır ekonomik bölge ve deniz yetki alanları hususlarında da anlaşmazlıklar ortaya çıkmasına sebep olmuştur. Bunun yanı sıra bölge aynı zamanda öncelikli olarak ABD, AB ve Rusya’nın sonrasında ise kıyıdaş devletlerin enerji rekabet sahası olmuştur.

Doğu Akdeniz Havzasındaki enerji rekabetinin en büyük sorunlarından biri kıyıdaş devletlerin birbirlerinin haklarına saygı göstermemesi ve bu durumun da ABD ve AB tarafından desteklenmesinden ileri gelmektedir. Yunanistan, AB ve ABD'nin de desteğiyle uluslararası hukuk kurallarını ve içtihadı yok sayarak Türkiye'nin deniz yetki alanlarını gasp etmeye çalışmaktadır. Yunanistan'a paralel olarak ABD ve AB'nin desteğini alan GKRY ise İsrail ile gerçekleştirdiği anlaşmayla çıkarılan kaynakların nakil aşamasında Türkiye'nin deniz yetki alanlarını gasp etmeye çalışmaktadır.

Yunanistan ve GKRY kendi hukuka ve içtihadı aykırı politikalarının yanı sıra kıyıdaş devletlerle de çeşitli anlaşmalar yaparak Türkiye'yi Doğu Akdeniz'de kısıtlı bir alana kapatmak istemektedir. AB'nin Rusya'ya karşı enerji güvenliğini sağlaması ve ABD'nin de Rusya'nın ekonomik ve siyasi güç kaybını desteklemesi sebebiyle de bu alanda önemli iki büyük gücün desteğini arkasına almıştır.

Türkiye bu alanda gerek uluslararası hukuk kurallarının gerek içtihadı yer alan örnekleri gerek ise kıyıdaş devletler ile anlaşmak suretiyle kendi deniz yetki alanlarını hızlıca belirlemek ve buna da kıyıdaş devletlerin rızası ve iş birliği ile gerçekleştirmek zorundadır. Kıyıdaş devletler ile gergin olan siyasi ilişkilerin yumuşatılıp bir an önce deniz yetki alanları hususunda hamle yapılması Türkiye için kaçınılmaz bir hamledir. Bu anlaşmalar Türkiye için olduğu kadar kıyıdaş devletler için de kazanç anlamına gelmektedir. Nitekim Türkiye ile gerçekleştirecekleri anlaşmalar neticesinde kıyıdaş devletlerin de deniz yetki alanlarında artış gerçekleşecek bu da enerji pastasından daha fazla pay almaları anlamına gelecektir.

Sonuç olarak Türkiye, bölgede sadece Yunanistan, GKRY ve kıyıdaş devletler ile değil AB ve ABD ile de rekabet halindedir. Türkiye'nin güç kapasitesi bakımından bu rekabetten galip çıkabilmesi için öncelikle kıyıdaş devletler ile olan siyasi

ilişkilerini düzeltip deniz yetki alanları anlaşmalarını gerçekleştirmesidir. Bu anlaşmalar gerçekleştiğinde enerji kaynaklarının önemli bir kısmı Türkiye ve (Yunanistan ile GKRY haricindeki) kıyıdaş devletlerin deniz yetki alanları içerisinde kalacaktır. Böylece AB'nin enerji güvenliği için Türkiye tek alternatif olabilecektir. Bu durumda Türkiye, AB ve ABD'ye karşı avantaj elde edecek ve AB'nin enerji güvenliğini sağlamasının anahtarı da Türkiye'den geçmek zorunda kalacaktır. Bu durum Türkiye'yi siyasi olarak avantajlı bir pozisyona sokacağı gibi ekonomik açıdan da büyük kazanç sahibi olmasını da sağlayacaktır.

KAYNAKÇA

Bloomberg HT. (2022, Mart 11). *Cari açık 4 yılın zirvesine çıktı*. Haziran 11, 2022 tarihinde Bloomberg HT: <https://www.bloomberght.com/cari-acik-4-yilin-zirvesine-cikti-2301250> adresinden alındı.

BOTAŞ. (2022, Nisan 30). *Ham Petrol*. Haziran 5, 2022 tarihinde BOTAŞ: <https://www.botas.gov.tr/Sayfa/ham-petrol/13> adresinden alındı.

Doğru, S. (2003). *Uluslararası Hukukta Kıta Sahanlığı ve Ege Denizi Kıta Sahanlığı Uyuşmazlığı*. Ankara: T.C. Ankara Üniversitesi Basımevi.

EIA. (2019, Haziran 23). *The Suez Canal and SUMED Pipeline are critical chokepoints for oil and natural gas trade*. Haziran 5, 2022 tarihinde EIA: <https://www.eia.gov/todayinenergy/detail.php?id=40152> adresinden alındı.

EMGF. (2022, Haziran 4). *Overview*. Haziran 4, 2022 tarihinde Eastern Mediterranean Gas Forum: <https://emgf.org/about-us/overview/> adresinden alındı.

ENI. (2019, Aralık 31). *Zohr: the giant offshore field in Egypt*. Haziran 5, 2022 tarihinde ENI: <https://www.eni.com/en-IT/operations/egypt-zohr.html> adresinden alındı.

Gürdeniz, C. (2005). *Security, Stability and Cooperation in the Mediterranean Region: Building a Vision* (s. 101-106). Roma: Centro Militare Studi Strategici.

Henderson, S. (2021, Mayıs 3). *Lines in the Sea: The Israel-Lebanon Maritime Border Dispute*. Haziran 1, 2022 tarihinde Washington Institute: <https://www.washingtoninstitute.org/policy-analysis/lines-sea-israel-lebanon-maritime-border-dispute> adresinden alındı.

Hürriyet. (2002, Mayıs 30). *KKTC, karasularını 3 milden 12 mile çıkarıyor*. Haziran 1, 2022 tarihinde Hürriyet: https://bigpara.hurriyet.com.tr/haberler/genel-haberler/kktc-karasularini-3-milden-12-mile-cikariyor_ID416587/ adresinden alındı.

ICJ. (1982, Şubat 24). *Continental Shelf (Tunisia/Libyan Arab Jamahiriya)*. Şubat 8, 2022 tarihinde Uluslararası Adalet Divanı: <https://www.icj-cij.org/en/case/63> adresinden alındı.

ICJ. (1967, Şubat 20). *North Sea Continental Shelf (Federal Republic of Germany/Netherlands)*. Nisan 17, 2022 tarihinde International Court of Justice: <https://www.icj-cij.org/en/case/52> adresinden alındı.

IILSS. (2021, Nisan 10). *Legal Status of the Territorial Sea (international law of the sea, LOSC, cases)*. Haziran 5, 2022 tarihinde International institute for Law of the Sea Studies: <http://iilss.net/legal-status-of-the-territorial-sea-international-law-of-the-sea-losc-cases/> adresinden alındı.

- İsrail Enerji Bakanlığı. (2022, Ocak 1). *Exploration History*. Haziran 5, 2022 tarihinde İsrail Enerji Bakanlığı: <https://www.energy-sea.gov.il/English-Site/Pages/Oil%20And%20Gas%20in%20Israel/History-of-Oil--Gas-Exploration-and-Production-in-Israel.aspx> adresinden alındı.
- JAGC. (2019, Aralık 20). *Egypt*. Haziran 5, 2022 tarihinde U.S. Navy Judge Advocate General's Corps: <https://www.jag.navy.mil/organization/documents/mcrm/Egypt%202019.pdf> adresinden alındı.
- Kahraman, Ö. F. (2019). Doğu Akdeniz Enerji Sarmalını İsrail Enerji Politikaları Penceresinden Değerlendirmek. *Ortadoğu Etütleri*, 11(2), 420-438.
- Karagöl, E. T., Ateş, S. A., Kaya, S., & Kızılkaya, M. (2016). *Türkiye'nin Enerjide Merkez Olma Arayışı*. İstanbul: SETA.
- Kaya, Ş. (2007). Uluslararası Deniz Hukuku Kapsamında Doğu Akdeniz'in Hukuki Statüsü ve Türkiye Cumhuriyeti İçin Stratejik Önemi. *Stratejik Araştırmalar Dergisi*, 5(9), 19-54.
- Kedikli, U., & Çalağan, Ö. (2017). Enerji Alanında Bir Rekabet Sahası Olarak Doğu Akdeniz'in Önemi. *Sosyal Bilimler Metinleri*, 2017(1), 120-138.
- Loengarov, A. (2022, Mart 24). *Between Maritime Law and Politics in the East Mediterranean*. Haziran 8, 2022 tarihinde Washington Institute: <https://www.washingtoninstitute.org/policy-analysis/between-maritime-law-and-politics-east-mediterranean> adresinden alındı.
- Lübnan. (2011, Kasım 16). *Delineation of the boundaries of the exclusive economic zone of Lebanon*. Haziran 3, 2022 tarihinde United Nations:

https://www.un.org/depts/los/LEGISLATIONANDTREATIES/PDFFILES/lbn_2011deceee6433.pdf adresinden alındı.

Özalp, M. (2018). *Küresel Enerji Denkleminde Merkez Ülke: Türkiye*. Ankara: Seçkin Yayıncılık.

Paraschos, P. E. (2013). Offshore Energy in the Levant Basin: Leaders, Laggards, and Spoilers. *Mediterranean Quarterly*, 24(1), 38-56.

Sevim, C. (2012). Küresel Enerji Jeopolitiği ve Enerji Güvenliği. *Yaşar Üniversitesi E-Dergisi*, 7(26), 4378-4391.

Suriye. (2003, Kasım 19). *Law No. 28 dated 19 November 2003 - "Definition Act of Internal Waters and Territorial Sea Limits of the Syrian Arab Republic"*. Haziran 2, 2022 tarihinde United Nations: https://www.un.org/Depts/los/LEGISLATIONANDTREATIES/PDFFILES/syr_2003e.pdf adresinden alındı.

Topsoy, F. (2013). Deniz Yetki Alanlarının Sınırlandırılmasında "Hakkaniyet İlkesi" ve Dağıtıcı Adaletin Sağlanmasındaki Rolü. *Anadolu Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 191-203.

TPAO. (2022, Haziran 1). *KKTC*. Haziran 1, 2022 tarihinde Türkiye Petrolleri Anonim Ortaklığı: <https://www.tpao.gov.tr/kkcc> adresinden alındı.

TRT World. (2020, Eylül 1). *Turkey-Greece tensions: eastern Mediterranean claims in maps*. Haziran 7, 2022 tarihinde TRT World: <https://www.trtworld.com/magazine/turkey-greece-tensions-eastern-mediterranean-claims-in-maps-39358#:~:text=As%20Turkey%20and%20Greece%20are,giving%20disproportionate%20territory%20to%20Greece>. adresinden alındı.

UN. (1982, Aralık 10). *United Nations Convention on the Law of the Sea*. Şubat 4, 2022 tarihinde Birleşmiş Milletler: https://www.un.org/depts/los/convention_agreements/texts/unclos/unclos_e.pdf adresinden alındı.

UN. (2004, Ocak 7). *Agreement between the Republic of Cyprus and the Arab Republic of Egypt on the Delimitation of the Exclusive Economic Zone 17 February 2003*. Haziran 4, 2022 tarihinde United Nations: <https://www.un.org/Depts/los/LEGISLATIONANDTREATIES/PDFFILES/TREATIES/EGY-CYP2003EZ.pdf> adresinden alındı.

UN. (2011, Haziran 12). *List of Geographical Coordinates for the Delimitation of the Northern Limit of the Territorial Sea and Exclusive Economic Zone of the State of Israel*. Haziran 5, 2022 tarihinde United Nations: https://www.un.org/depts/los/LEGISLATIONANDTREATIES/PDFFILES/isr_eez_northernlimit2011.pdf adresinden alındı.

Yaycı, C. (2012). Doğu Akdeniz'de Yetki Alanlarının Paylaşılması Sorunu Ve Türkiye. *Bilge Strateji*, 4(6), 1-70.

Yıldız, D., & Yaşar, D. (2012). *Doğu Akdeniz'de Küresel Satranç*. İstanbul: Truva Yayınları.

EXTENDED ABSTRACT

As an area in the center of the Afro-Eurasian continent, the Eastern Mediterranean has been tried to be captured and kept under control by civilizations throughout history. Since many states thought that the one with this geography could control the East and the West, the region was seen as the primary competition area by different great powers in different periods. Therefore, each state sought to control the region within the limits of its power

and to get a share from the regional trade. Since the Eastern Mediterranean is at the center of three continents, it has also been at the center of production, trade and conflicts between the continents. Products produced in a continent or raw materials collected from a continent were transferred to other continents where production is made or where there is demand, via the Eastern Mediterranean, which is the cheapest and fastest method of transportation. In this way, the Eastern Mediterranean has become the most important transit route for trade in the world.

Due to the fact that the Eastern Mediterranean is such an important trade route, piracy actions have also taken place in this basin. The looting of valuable trade goods harmed both the merchants and the states that would receive taxes from these goods. For this reason, states have aimed to maintain significant naval power in the Eastern Mediterranean Basin and to try to protect their commercial rights and interests at the same time. Therefore, states created navies to the extent of their power and tried to protect their merchant fleets in the Eastern Mediterranean. The states with greater power, on the other hand, tried to take the Eastern Mediterranean geography completely under their control in order to control the trade, to keep the goods entering and leaving the ports under control, and to use this economic power as a political power. In the Eastern Mediterranean, which is the transit route of all important trade routes, it has thus become the most important transit route in history.

After the discovery of underground hydrocarbon resources in the Middle East in the 20th century and the realization that these resources could provide more energy and efficiency than coal, the British Navy transformed all its ships. Coal-powered ships have been replaced by oil-powered ships with faster, longer range and greater mobility. With this move made by the British navy, the importance of engines working with petroleum derivatives has increased and studies have started to be carried out in these areas. At the same time, these sources, which pollute the air less than coal, have also begun to be used for heating. With the transfer of resources from the East to the West, the industry of the West began to adapt itself to new resources. In the same period, with the increase in motor vehicles, the need for oil increased rapidly and the trade of hydrocarbon resources between the East and the West accelerated. This acceleration also increased the dependence of the West on hydrocarbon resources, and once again increased the importance of the Eastern Mediterranean Basin by adding energy transit routes as well as trade transit routes. With this transformation, the Eastern Mediterranean has started to be at the center of not only trade transit routes but also energy transit routes, thus increasing its geopolitical and strategic importance.

Although the geopolitical and strategic importance of the Eastern Mediterranean includes energy transit lines and trade transit routes, there has been no conflict or conflict between riparian states within this basin regarding maritime jurisdiction areas and exclusive economic zone. With the discovery of underground hydrocarbon resources in the region, which will increase the importance of the Eastern Mediterranean once again, a conflict arose and began to be experienced between the riparian states in this area. In order to have most of the energy resources in the region, the riparian states have started to declare maritime jurisdiction areas, and these areas have caused conflict. The biggest disagreement between the riparian states in the region is between Turkey - the Turkish Republic of Northern Cyprus and Greece - the Greek Cypriot Administration of Southern Cyprus. Greece, ignoring the rules of international law and jurisprudence, unfairly determines its maritime jurisdiction area and tries to dictate this to Turkey. On the other hand, the Greek Cypriot Administration likewise tries to carry out searches in the maritime jurisdictions of the Turkish Republic of Northern Cyprus by considering itself as the representative of the whole island and ignores the rights of the Turkish Republic of Northern Cyprus and Turkish Cypriots. In response to these moves, Turkey, on the other hand, chooses to determine its own maritime jurisdiction areas with its plan, which it has put forward in accordance with international law and jurisprudence. The United States of America, the European Union and Russia are trying to be included in this conflict between Turkey - Turkish Republic of Northern Cyprus and Greece - Greek Cypriot Administration in line with their interests. The European Union, which aims to ensure the energy security of its member countries, to end its dependence on Russia, and to close the energy deficit with the hydrocarbon resources provided by its member countries, has chosen to support Greece and the Greek Cypriot Administration unconditionally in this field. Although Greece acts against international law and jurisprudence, the European Union evaluates the events from its own perspective and provides unconditional support to Greece and the Greek Cypriot Administration. In addition, the USA supports the European Union, and therefore Greece and the Greek Cypriot Administration of Southern Cyprus, in terms of ending the dependence of the European Union member countries, which are its ally, with Russia, ensuring their energy security, and at the same time ending the political power of Russia over the European Union has gone his way. Russia, on the other hand, wants the conflict to last as long as possible and not be resolved, thus aiming to preserve its sphere of influence over Europe.